

*Petrus Paulus Finauer Juris
Consultus*

1910
B.

A. Cat. b. 1611.

<36632708640014

<36632708640014

Bayer. Staatsbibliothek

Figure Ire

C. A. Cochis filius delin.

G. Bernardi Sculp.

CAII
SALLUSTII
CRISPI
QUÆ EXSTANT OPERA.

PARISIIS,
Typis J. BARBOU, viâ San-Jacobeâ.

M DCC LXI.

Bayerische
Stadtbibliothek
München

M DCC LXXI

Bayerische
Staatsbibliothek
München

VITA

C. SALLUSTII

CRISPI,

E SINCERIS MONUMENTIS
DE PROMTA.

SI quid à viris bonis admissum legimus
aut audimus indignum moribus & an-
teactæ vitæ minùs consentaneum, eorum
imprudentiæ vel levitati vix ignoscimus.
At quantò magis bilem nobis movent gra-
ves ac bene morati quorundam impro-
borum hominum sermones, quos, ut cer-
tiùs noceant, quasi vela nequitiae suæ ob-
tendunt. Nihil enim sceleratius quàm vir-
a ij

tutis ipsius armis abuti, quibus flagitia quælibet ac scelera tuearis. Atque illud est in confesso apud æquissimos rerum æstimatorum, pravæ istius simulationi artificem extitisse callidiorum prorsus neminem, quàm florentissimum illum rerum Romanarum scriptorem, Caium Sallustium Crispum; qui quidem elegantissimus pariter & acerrimus alienorum vitiorum objurgator & censor, dissolutissimis vixit moribus. Quod ne dictum temerè aut invidiosè videatur, collectam è veterum Scriptis ejus vitam hîc repræsentare operæ pretium duximus.

C. Sallustius Crispus natus est i Am-
terni, in Sabinis, anno ab Urbe condita
2 DCLXIX. L. Cornelio Cinna tertium,
& Cn. Papirio Carbone Coss. qui Sullæ
infensi civile bellum quod triennio post,
Sullâ rerum potito, fuit extinctum, con-
citarunt. Grassante interim ubique sce-
rum lue, Sallustius incidit in miserrimum
illud ac pestiferum tempus, quo multò
plura quæ vitaret quam quæ sequeretur,
occurrerant. Hunc tamen parentibus in-
culpatae vitæ ortum esse, ex eo quivis

1 Eusebius in Chronico ad an. MDCCCXXXI.

2 Ante Christum LXXXV.

facile judicet, quod priscus ille Declamator qui Ciceronis nomine in Sallustium invectus est, quaecumque in eum dici possent, oculis emissitiis rimatus, nihil omnino deprehenderit, in quo eos carperet. *Patrem certè Sallustii præterire se ait, qui si, inquit, nunquam in sua vita peccasset, tamen majorem injuriam Reipublicæ facere non potuisset, quàm quòd eum talem filium genuerat.* Idem & illud subjicit, se non exsequi si qua in pueritia peccasset Sallustius, ne parentem ejus accusare videretur, qui eo tempore summam ejus potestatem habuit. Ex quibus verbis liquet nulla tunc temporibus jacta in Historici nostri parentes probra, quæ profectò non neglexisset Declamator, ut è domesticis fordibus filii nequitiam credibiliorem faceret.

Plebeio autem, non Patricio genere eum fuisse nonnulli volunt, quòd & Tribunatum plebis gesserit, & viros nobiles ubique exagitet, præsertim in historia belli Jugurthini ac priore Epistola ad C. Cæsarem *de Republica ordinanda.*

Excultam à Sallustio admodum adolescente eloquentiam, operamque diligentem bonis artibus datam, satis probant

ejus scripta ; neque enim ita scribunt qui ferius sese contulerunt ad litterarum studia. Fidem ideo ei detractam nolim affirmanti Epistolâ I. ad Cæsarem *postquam sibi ætas ingeniumque adolevisset, se haud fermè armis atque equis corpus exercuisse, sed animum in litteris agitasse ; & quod naturâ firmitus erat, ingenium in laboribus habuisse.* Disertè etiam 1 Suetonius testatur Sallustium usum esse præceptore Atteio Prætextato, nobili Grammatico Latino, qui se Philologum vocavit, quique alumnum suum familiarissimè coluit. Ceterum hic genus eloquentiæ secutus est minùs aptum foro, historiæ aptissimum. Unde 2 Quintilianus vitandam censet in causis agendis illam Sallustianam (quam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatem, & abruptum sermonis genus quod otiosum fortasse lectorem minùs fallit, audientem transvolat.

De moribus autem Sallustii, turpissimam adolescentiam huic exprobrat supra laudatus 3 Declamator, nefandarumque voluptatum amorem objicit. Quin etiam,

1 In libro de Illustribus Grammaticis, c. 10.

2 Lib. IV. cap. 2.

3 Cap. 5.

eodem teste & accusatore, domum paternam, vivo patre, turpissimè venalem habuit, ac vendidit; morique coegit præmœrore patrem quo nondum mortuo, jam pro herede omnia gerebat; neque factus moderatior progrediente ætate, abiit in sodalitium sacrilegi nescio cujus Nigidiani; bisque in iudicium vocatus, bis ita absolutus est ut reus non culpâ vacare, sed pejerasse iudices viderentur. 1 M. autem Varro scriptor gravissimus, in libro quem inscripserat *Pius*, aut *de Pace*, C. Sallustium in adulterio deprehensum cum Fausta Sullæ filia, à Milone ejus viro loris bene cæsum, &, cum pecuniam dedisset, dimissum fuisse prodidit.

Attamen anno U. C. DCCII. 2. Tribunatum plebis adeptus est, adeo turbatâ Republicâ ut Cn. Pompeius Magnus, Consul, sine collega, crearetur. Cum autem paullò ante T. Annius Milo P. Clodium occidisset, Pompeiusque legem de vi tulisset quâ instituebatur quæstio de ea cæde, oblatam ultionis explendæ nactus occasionem Sallustius sibi non defuit;

1. Apud Aul. Gellium, Lib. XVII. c. 18. Vide & Veterem Scholiasten Horatii, ad Sat. II. Lib. I.

2 Ante Christum N. LII.

viii SALUSTII

adjutus enim ab aliis duobus Tribunis plebis inimicissimas, ut scribit 1 Asconius Pedianus, conciones de Milone habuit, necnon invidiosas de Cicerone, quippe qui Milonem omni contentione defenderet; neque Miloni solum, sed ipsi etiam oratori, propter invisum patrocinium, pars maxima multitudinis erat infensa. Postea tamen Sallustio multum remittente de accusandi studio, eum rediisse in gratiam cum Milone & Cicerone suspicio fuit.

Catilinariae conjurationis historiam tum scriptam fuisse vero proximum est, cum Sallustius, exacto Tribunatu, privatus ageret, essetque in Ciceronem æquiore animo: rem enim ita narrat, ut, eâ perlectâ historiâ, nemo non acta Ciceronis sit probaturus. Atque haud scio an & bellum Jugurthinum, & civilia quæ subsequuta sunt, aliaque cum iis connexa, eodem illo tempore, aut aliquanto posterius conscripserit; neque certè ea sunt scripta hominis adolescentis, quando quidem ipse testatur initio conjurationis Catilinariae se tum demum historiam aggressum scribere, 2 *ubi animus ex multis mi-*

1 In Ciceronis Milonianam.

2 Cap. 3.

seriis atque periculis requievit, & sibi reliquam ætatem à Republica procul habendam decrevit; quod vix ante Tribunatum quem anno ætatis XLI. gessit, fieri potuit: Tum verò statuit res gestas populi Romani carptim (sic ipse loquitur) ut quæque memoriâ digna viderentur, perscribere; eo magis quod ei à spe, metu, partibus Reipublicæ animus liber erat. Quæ quidem verba hominem indicant qui honores nullos ampliùs speret, aut honorum cupiditatem egregiè dissimulet.

Itaque Catilinariam conjurationem quæ contigerat anno ejus vitæ XXX. ac proinde cujus testis fuerat, scribere aggressus est undecim circiter post annis, si calculos rectè ponimus. Tum Jugurthinum bellum diu antequam nasceretur, exortum, & civile, eo puero, gestum conscripsit. Quod postremum opus periit, si fragmenta quædam excipias quæ fatis ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere possimus non minùs accuratè ac cetera elucubratum fuisse. At quorum temporum historiam scripsisset Sallustius in iis libris qui perierunt, videtur posse colligi ex Aufonii Idyllio XXXII. ad Nepotem, ubi docet puerum quos libros legere eum oporteat, & quos ipse, in

X SALLUSTII

ejusdem gratiam, in manus iterum sumere sit paratus. Itaque memorato Terentio, sic loquitur de Sallustii operibus:

*Jam facinus, Catilina, tuum; Lepidique tumultum;
Ab Lepido, & Catulo; jam res & tempora Romæ
Orsus, bis senos seriem connecto per annos.
Jam lego civili mistum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exsul Ibero.*

Quibus in versiculis recensentur omnia Sallustii opera, præter bellum Jugurthinum; quod cur omiserit Aufonius, intelligere non licet, nisi versus aliquot vetustate intercidisse suspicemur.

1°. Occurrit bellum Catilinarium de quo nihil attinet dicere. 2°. Historia tumultus excitati à Marco Æmilio Lepido, anno Urbis conditæ DCLXXVII. Qui quidem tumultus à Pompeio & Catulo oppressus est eodem anno. 3°. Inde Sallustius scripserat historiam rerum in Romana Republica per duodecim annos gestarum, ante Lepidi tumultum; quorum duodecim annorum initium fecerim circiter ab anno U. C. DCLXIII. quo bellum Marsicum inchoatum: ab eo enim tempore, usque ad extremam Sullæ dictatu-

ram, duodecim ferè anni fluxerunt : Multa autem inveniuntur Sallustii fragmenta, ex quibus liquidò patet eum res à Sulla gestas litteris mandasse ; quæ eâ temporis intercapedine continentur. 3°. Bellum scripserat Sertorianum quod sub finem vitæ Sullæ cœperat, memoratosque duodecim annos proximè consequebatur. Metellus enim missus est in Hispaniam contra Sertorium anno U. C. DCLXXIV. qui duodecim illorum annorum ultimus fuit. Si ea historia usque ad receptas Hispanias pertexta est, quod quidem videtur credibile, pertinuit ad annum DCLXXXI. Nam eo demum anno, occisis Sertorio & Perpenna, pacatæ sunt Hispaniæ.

Atque hinc conjicere est, quamvis Sallustius carptim scripsisset Historiam Romanam, nec continuâ temporum serie lucubrationes suas edidisset, ex tribus postremo memoratis operibus contexi potuisse annorum circiter duodeviginti historiam, cujus fragmenta mirum quantum palatis eruditis salivam movent. Hi autem libri, licet ab ipso Auctore editi eo quem secutus est Aufonius, ordine, videntur postea à Grammaticis in ordinem quemdam ita redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur historia, ejusque

libri à primo ad ultimum decurrentes ad testimonium commodius citarentur. Asinius Pollio, in eo libro quo Sallustii scripta reprehenderat ut nimiam priscorum verborum affectatione oblita, tradebat, in eam rem adjutorium ei fecisse maxime quemdam Atteium Prætextatum, nobilem Grammaticum Latinum, declamantium deinde adiutorem atque præceptorem. Ab eodem aiebat Sallustium, historiam scribere aggressum, breviario rerum omnium Romanorum, ex quibus quas vellet eligeret, instructum fuisse, antiquaque ei verba & figuras solitum eum esse colligere. Qua in re videtur Grammaticus non ignobilis ingenio ac voluntati Sallustii magis gratificatus esse quam suoapte iudicio obsecutus: in præceptis enim Rhetoricis ad Asinium Pollionem, ei nihil aliud suadebat, ut Suetonius memoriæ prodidit, quam ut noto civilique & proprio sermone uteretur, vitaretque maxime obscuritatem & audaciam in translationibus. Neque verò incredibile illud est, Sallustium styli gravitatem ideo captasse, priscorumque Romanorum, quorum moribus erat dissimillimus, sermonem imitatum, ut iis quibus satis notus non erat, fucum faceret.

Sed homini flagitioso non bellè cesse-

runt artes : anno enim U. C. DCCIV. ¹ Coss. L. Æmilio Paulo & C. Claudio Marcello, Appius Claudius Pulcher Censor, non repugnante collega L. Calpurnio Pifone, omnes libertinos, multos etiam homines nobili genere, atque inter eos Sallustium Crispum qui scripsit historiam, senatu ejecit ob adulteria : si quid enim veteribus ² Grammaticis credimus, *tanto ardore Sallustius insanivit in libertinas quanto mæchus in matronas ; quod cum illi in Senatu à Censoribus objectum esset, respondit se non matronarum, sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex Senatu, inquit, ejectus est. Idem ei quoque exprobrat personatus ille* ³ Cicero, docetque, postquam Cenfores Senatum, more majorum, legissent, nusquam conspectum esse Sallustium Romæ, suspicaturque tum *se coniecisse in ea castra quò omnis sentina Reipublicæ confluxerat ; hoc est, in Galiam ad Cæsarem se contulisse. Neque minoribus* ⁴ conviciis eum infectatus est Lenæus Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem Sallustius scripserat *oris probi, animo inverecun-*

¹ Ante Christum natum L.

². Schol. in Sat. II. Libri I. Horatii.

³. Cap. 5 & 6.

⁴ Suetonius de III. Gramm. Cap. 15.

do fuisse. Ideoque Lenæus postea historicum nostrum acerbissimâ Satirâ lacera- vit, Lastaurum & Lurconem & nebulo- nem popinonemque appellans, & vitâ scriptisque monstrosus; præterea prisco- rum Catonisque verborum ineruditissi- mum furem. Cur autem Pompeium tam parum honorificè Sallustius appellaverit, con- jicere quidem non possumus; at certè constat eum à Cæsarianis è Senatu expul- sum; in quem, oppressâ armis Republi- câ, à Cæsare reductus est, anno sequen- te I U. C. DCCV. C. Claudio Marcello & L. Cornelio Lentulo Coss. Quæsturâ iterum acceptâ ut in amplissimum ordi- nem honestiùs reciperetur. Eum autem honorem, si qua fides prisco 2 Declama- tori, ita gessit ut nihil in eo non venale habuerit, cujus aliquis emtor fuit. Nihil non æquum ac verum duxit quod ipsi fa- cere collibuisse.

Censent quidam viri eruditi scriptas tunc temporis ad Cæsarem binas illas lit- teras quæ perperam orationes inscribun- tur, *de Republica ordinanda*: alii verò hæc differri malunt in annum DCCVII.

1 Ante Christum natum XLIX.

2 Cicer. in Sallustium, Cap. 6.

aut certè ad finem anni antecedentis, cùm victus esset Pompeius.

Exeunte igitur anno 1 DCCVI. cùm Cæsar esset in Asia, ex litteris urbanis & ab iis qui Româ 2 venerant, cognovit multa ibidem malè administrari; neque ullam partem Reipublicæ fatis commodè geri; quòd & contentionibus Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, & ambitione atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ feveritatisque essent. Unde data videtur occasio scribendi iterum ad Cæsarem de ordinandâ Republicâ; qua de re hic ferriò cogitare non potuit, nisi post devictum Pompeium. Antea quidem Sallustius, Cæsare nondum in Macedoniam profecto, & flagrante bello, multa monuerat in ea epistola quæ secunda Oratio præposterè dicitur, ubi de M. Bibulo & L. Domitio quasi viventibus loquitur, cùm Bibulus mortuus sit ante pugnam Pharsalicam, & Domitius ex acie fugiens interfectus. Sed in altera epistola, in qua

1 Ante Christum natum XLVII.

2 Hirtius de bello Alexand. Cap. 65.

XVj SALLUSTII

de bello quasi confecto loquitur, rem eandem iterum aggreditur. Itaque priori epistolæ posteriorem locum assignari oportet, quod ipsum ejus, quæ vulgò posterior est, proœmium satis ostendit.

Antequam autem Cæsar contra Scipionem, Pompeii focerum, in Africam iret, anno U. C. DCCVII. quo Cæsar iterum Dictator fuit, M. Antonius, magister equitum; Prætor factus est Sallustius; qui honor non tam monitorum de Republica ordinanda quàm admistarum iis adulationum præmium fuisse videtur. At Sallustio penè fuit exitio; cùm enim esset in Campania, apud Cæsarianos milites mox in Africam transmittendos, motâ ab iis seditione quam frustra compescere tentavit, tantum non interemtus est. Quin etiam cùm Romam contenderet uti Cæsarem hac de re certiores faceret, insecti complures militum obvium quemque contrucidarunt, ipsum, si adipisci potuissent, è medio sublaturi.

Cæsar, placatis fuorum animis, sub brumam, cum parte exercitûs, in Africam trajecit, secumque duxit Sallustium, quem,

paucis diebus postquàm adpulisset , urgente annonæ penuria , ad 1 Cercinam quam adversarii tenebant , navigare jussit , quod ingentem frumenti vim in ea insula reconditam esse audiebat. 2 Ejus adventu C. Decimius Quæstorius qui ibi præerat commeatui , cùm se in scapham coniecisset , aufugit. Sallustius interim à Cercinatibus receptus , inventâ ibi magnâ frumenti copiâ , naves onerarias satis multas in castra ad Cæsarem misit. Quid aliud eo bello Sallustius gesserit , nusquam proditum legitur , sed fidelem ac strenuam operam Cæsari navasse ex procæmio intelligere est. 3 Anno enim U. C. DCCVIII. 4 Cæsar Africano bello perfunctus , Sallustium , in Numidia recepta , verbo quidem administrandæ provinciæ causa , reipsa autem expilandæ , pro Prætore reliquit. Hic itaque dona multa accepit , plura rapuit , Romamque deinde reversus , & à Numidis repetundarum postulatus , 5 Sestertio duodecies cum Cæsare pactus est ne causam diceret.

1 Hirtius de bello Afric. Cap. 8.

2 Ibidem. Cap. 34.

3 Ante Christum natum XLVI.

4 Dion Lib. XLIII.

5 Cicero in Sallust. Cap. 8.

Ceterum rapinis ditatus prædo ¹, qui modò ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos qui ² *Sallustiani*, ab ejus nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam aliasque possessiones sibi comparavit.

De ejus oratione in Ciceronem, & Ciceronis in Sallustium, nemo jam dubitat quin eæ, licet antiquæ sint nec infra ævum Tiberianum, à Rhetore quopiam, animi causa, fuerint confictæ.

Diem supremum Sallustius obiit annos quinquaginta natus, ³ quadriennio ante bellum Actiacum, hoc est anno ⁴ U. C. DCCXIX. S. Pompeio & S. Cornificio Coss. Vir fanè fuit memorabilis si historias ejus spectes; quæ si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendæ sunt, principemque locum inter Romanos historicos, vel ipso Veterum judicio, ei pepererunt. Neque bre-

¹ Id. Ibid.

² *De hortis Sallustianis* lege Fam. Nardinum *Vet. Romæ*, Lib. IV. Cap. 7.

³ Vide Eusebium, in Chron.

⁴ Ante Christum natum XXXV.

vitatem solùm & efficaciam singularem
dictionis laudant, sed etiam veritatis stu-
dium : quod ita intelligendum ut de aliis
loquenti fides habeatur, de se ipsi nihil
credatur nisi quod reip̃sa comprobatum
est. Quivis autem facilè credat, cùm se
Reipublicæ longum vale dixisse autuma-
ret, *consilium ei non fuisse*, ut ipse ait,
socordiæ atque desidiæ bonum otium con-
terere ; neque verò, agrum colendo ac ve-
nando servilibus officiis intentum, ætatem
egisse, sed honestioribus studiis & scri-
ptionibus vacasse.

Nunc quoniam de vita ac moribus scri-
ptisque Sallustii satis dictum putamus, il-
lud monendum superest ut ejus historiâ
utamur, quippe quæ non gravia minùs
& utilia præcepta exemplaue contineat,
quàm si scriptor sanctitate morum priscos
omnes Romanos superasset.

Colligebat & ordinabat

STEPHANUS ANDRÆAS

PHILIPPE.

VETERUM
SCRIPTORUM
ET

Nonnullorum Recentiorum

DE SALLUSTIO

JUDICIA ET TESTIMONIA.

TU QUÆ dubitas, Cimberne, Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi: ita, ut verbis, quæ Crispus Sallustius excerpsit ex Catonis Originibus, utaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?

Augustus Cæsar. Suetonius in vita Augusti.

Æmulus Thucydidis Sallustius.

Velleius Paterculus, Hist. lib. 2.

Pæne stulta & inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maximè nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso, perfectissimi in forma operis. Nam vivorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

Idem.

Libertinarum dico: Sallustius in quas

Non minus insanit, quàm qui mæchatur.

Horatius, Serm. lib. 1. sat. 2.

JUDICIA ET TEST. XXj

Fertur Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas: quod cùm illi in Senatu à Censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sectatorem esse. Quare ex Senatu ejectus est. Quod ipse excusat in Catilinæ bello.

Asconius Pedianus.

Hæc vetus Interpres Horatii.

Orationes Sallustii in honorem historiarum legantur.

Seneca Rhetor, Decl. lib. 3.

Sallustio vigente, amputatæ sententiæ, & verba ante expectatum cadentia, & obscura brevitatis fuere pro cultu. Arruntius vir raræ frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

Seneca Philosophus, Epist. 114.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud Arruntium crebra sunt, & pæne continua. Nec sine causâ. Ille enim in hæc incidebat: at hic illa quærebat.

Idem ibidem:

Cum sit præcipua in Thucydide virtus, brevitatis; hac eum Sallustius vicit, & in suis illum castris cecidit. Nam in sententia Græca tam brevi, quam salvo sensu detrahas vocem aliquam, constabit sensus, etiamsi non æque comtus, attamen integer. At ex Sallustii sententia nihil demsi sine sensûs detrimento potest. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam, & tamquam translata, & tamquam cor-

xxij DE SALLUSTIO

ruptam, dum transferretur, objiceret Sallustio:
Nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat;
sed laudat, quem non timet: & facilius putat
posse à se Sallustium vinci, si ante à Thucydide
vincatur.

Idem lib. 9. decl. 1. & controvers. 25. l. 5.

*Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romanâ primus in historia.*

Martialis, lib. 14.

Livius à pueris magis legendus, quàm Sallu-
stius. Et hic historiæ majoris est auctor: ad quem
tamen intelligendum jam profectu opus sit.

Quintilianus, lib. 2. cap. 5.

Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Cati-
linario nihil ad historiam pertinentibus principiis
orsus est.

Idem lib. 3. cap. 10.

Vitanda illa Sallustiana, quamquam in ipso vir-
tutis locum obtinet, brevitatis, & abruptum ser-
monis genus: quod otiosum fortasse lectorem
minus fallit, audientem transvolat, nec, dum
repetatur, expectat.

Idem lib. 4. cap. 2.

Nec minus noto Sallustius epigrammate inces-
satur.

Et verba antiqui multùm furate Catonis,

Crispe, Jugurthinæ conditor historiae.

Idem lib. 8. cap. 3.

Ex Græco translata Sallustii plurima.

Idem lib. 9.

JUDICIA ET TEST. XXIIJ

Neque illa Sallustiana brevitās, quā nihil apud aures vacuās atque eruditās potest esse perfectius, apud occupatū variis cogitationibus judicem & sapius ineruditum captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Idem lib. 10. cap. 1.

At non historia cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indignetur Herodotus æquari sibi T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris; tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem. Ita dicuntur omnia tum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

Idem ibidem.

Attici præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant; tristes ac jejuni Pollionem æmulantur; otiosi & supini, si quid modo longius circumduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

Idem ibidem.

Sane manifestus est Sallustii ex ipso opere labor.

Idem lib. 10. cap. 3.

XXIV DE SALLUSTIO

*Sed tuas artes puer ante discat :
Omne quis mundi senium remensus ,
Orsa Sallusti brevis , & Timavi
Reddis alumnum.*

Statius Papinius , lib. 1. Sil. 4.

C. Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.

Cornelius Tacitus , Hist. lib. 3.

Pompeius Trogus in Livio & Sallustio reprehendit , quòd conciones directas , ac orationes operi suo inferendo , historiæ modum excefferint.

Justinus , Hist. lib. 38.

Sallustius novator verborum.

Agellius , lib. 1. c. 15. Noct. Attic.

Sallustius vel subtilissimus brevitatis artifex.

Idem lib. 3. cap. 1.

Elegantia orationis Sallustii , verborumque facundia , & novandi studium cum multa prorsus invidia fuit : multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque & obtrectare : in quibus plura inscitè aut malignè vellicant. Nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

Idem lib. 4. cap. 15.

Sallustius , proprietatis in verbis retinentissimus consuetudini concessit.

Idem lib. 10. cap. 20.

Asinio Pollioni in quadam epistola , quam ad Planum scripsit , & quibusdam aliis C. Sallu-

stio

JUDICIA ET TEST. XXV

fluo iniquis, dignum nota visum est, quod, &c.

Idem lib. eod. cap. 26.

M. Varro in litteris atque vita fide homo multâ & gravis, in libro quem inscripsit, Pius, aut, De Pace, C. Sallustium scriptorem seriæ illius & severæ orationis; in cujus historia notiones censorias fieri atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene cæsum dicit, &, cùm dedisset pecuniam, dimissum.

Idem lib. 17. cap. 18.

Asinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimîa verborum affectatione oblita.

Suetonius de claris Grammaticis: de Philologo.

Philologus coluit familiarissimè C. Sallustium, &, eo defuncto, Asinium Pollionem. Quos historiam componere aggressos, alterum breviario rerum Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit; alterum præceptis de ratione dicendi. Quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba & figuras solitum esse colligere Sallustio, cùm sciat eum sibi nihil aliud suadere, quam ut noto civilique & proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii, & audaciam in translationibus.

Idem ibidem,

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam existit, ut Sallustium historicum, quòd eum oris improbi, animo inverecundo, scripsisset, acerbissimâ fatyrâ laceraverit, las-

XXVj *DE SALLUSTIO*

taurum & lurconem & nebulonem, popinonemque appellans, & vitâ scriptisque monstrosam, præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

Idem de Lenæo.

Sallustius gravissimus alienæ luxuriæ objurgator & censor.

Macrobius Sat. lib. 3. cap. 15.

Quatuor sunt genera dicendi: copiosum, in quo Cicero dominatur: breve, in quo Sallustius regnat: siccum, quod Frontoni adscribitur: pingue & floridum, in quo Plinius Secundus quondam: & nunc, nullo veterum minor, noster Symmachus luxuriatur.

Idem lib. 5. cap. 1.

Interea recuso sententiam, quæ rem venaticam fervile dicit officium. Statuerit hoc scriptor stylo tantum probandus: nam morum ejus damna non sinunt, ut ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.

Symmachus, lib. 5. Epist. 66.

*Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum:
Ab Lepido & Catulo jam res & tempora Romæ,
Orsus, bis senos seriem connecto per annos:
Jam lego civili mistum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exsul Ibero.*

Ausonius in Protreptico.

Qua Crispus brevitatem placet, quo pondere Varro,

JUDICIA ET TEST. XXVIj

Quo genio Plautus , quo flumine Quintilianus.
Quâ pompâ Tacitus, nunquam sine laude loquendus.
Sidonius Apollinaris in panegyri Anthemii Augusti.

*Et te multimoda satis verendum
Scriptorum numerositate Varro :
Et te qui brevitatem , Crispe , polles :
Et qui pro ingenio fluente , nulli ,
Corneli Tacite , es tacendus ori.*

Idem in panegyri Narbonensi.

Neque Cato gravitatem requirit , neque Lælius
levitatem , neque Gracchus impetum , nec Cæsar
calorem , nec Hortensius distributionem , nec
Calvus argutias , nec parcimoniam Sallustius ,
nec opulentiam Cicero.

Apuleius , in Apologia.

*Interrogasti , si tenes , Mæotici
Situs quis esset æquoris : Sallustium
Nôram id dedisse , dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier ,
Non abnuebam. Ad ejus igitur inclytam
Descriptionem (quâ locorum formulam
Imaginemque , expressor efficax styli
Et veritatis , pæne in obtutus dedit
Lepore linguæ) multa rerum junximus.*

Festus Avienus , in ora Maritima.

Sallustius auctor certissimus.

Vibius Sequester , lib. de fluminib.

Historia & brevis esse debet in expositione ,

xxvïij *DE SALLUSTIO*

& aperta & probabilis , ut Sallustius sibi omnia in Catilina tribuit.

Marius Victorinus , in librum Cic. de Inventione.

Amavit (Hadrianus) genus dicendi vetustum , controversias declamavit , Ciceroni Catonem , Virgilio Ennium , Sallustium Cælio prætulit : eademque jactatione de Homero ac Platone judicavit.

Spartianus , in D. Hadriano.

Nemo scriptorum , quantum ad historiam pertinet , non est aliquid mentitus , in quo Sallustius , in quo Cornelius Tacitus , in quo denique Trogus , manifestis erroribus convincerentur.

Vopiscus , in Aureliano.

Et mihi quidem id animi fuit , non ut Sallustios , Livios , Tacitos , Trogos , atque omnes disertissimos imitarer viros , sed Marium Maximum , Suetonium Tranquillum , &c.

Idem in Probo.

Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium , qui ait : Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est ; animi imperio , corporis servitio magis utimur. Rectè , si ita vixisset , ut locutus est. Servivit enim foedissimis voluptatibus , suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit.

Idem lib. 2. cap. 13.

Neque enim proposui historiam scribere , sed nostras breviter flere miseras. Alioquin meritò

JUDICIA ET TEST. XXIX

ad hæc explicanda & Thucydides & Sallustius
muti sint.

Hieronimus, in epitaph. Nepotiani ad Heliodorum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium
Terentiæ, sororem ejus duceret, omnino hoc
facere supersedit, dicens, non posse uxori se
& Philosophiæ pariter operam dare. Illa interim
conjunx egregia, & quæ de fontibus Tullianis
hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico ejus,
& tertio Messalæ Corvino, & quasi per quosdam
gradus eloquentiæ devoluta est.

Idem lib. 1. adversus Jovianum.

Sallustius auctor certissimus.

*Idem, de locis Hebraïcis, & ex eo Isidorus Orig.
lib. 13. cap. 21.*

Sallustius nobilitate veritatis historicus.

Augustinus, de civitate Dei, lib. 1. cap. 5.

Nobilissimus historicus.

Idem Epist. 5. ad Marcellinum.

Unde & Crispo Historicorum inter Latinos
potissimo, sed & ipsi Ciceroni placuit: in ma-
lis factionem esse, quod in viris bonis vera ami-
citia est.

Johannes Sarisberiensis, Polycratici 3. cap. 12.

Caius Sallustius Crispus, Romana primus in
historia, ut ait Martialis, Thucydidi ex Græcis
opponitur à Quintiliano, elegantia dicendi,
Attica brevitate, sententiarum celebritate. Ta-
xatur autem à Pollione, ut nimis antiquarius,

XXX DE SALLUSTIO

& ex Catonis Originibus verba mutuatus : Trogo autem, quòd orationibus nimis longis ac directis utatur : sicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, cujus horum vestigia adhuc cernimus Romæ : quorum Plinius quoque meminit libro Naturalis historiæ septimo, capite decimo sexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ gravissimus objurgator & censor, qui Metellum Pium in Historia reprehendit, quòd præter ejus, & populi Romani dignitatem & modestiam, convivii in Hispania, omnique luxu uteretur. Postea vero ipse deprehensus in adulterio, ab Annio Milone, & loris bene cæsus, & postquam pœnas dedisset, dimissus est. Auctores Varro & Macrobius, Aulus Gellius.

Volaterranus.

Crispus Sallustius nobilis historicus veritatis (sic enim de illo apud auctores verissimos scriptum video) quo fidelius res Africæ complecteretur, libros Punicos perquisivit, peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti studio scrutatus est. Quin & maria transgressus dicitur, ut oculis suis crederet de conditionibus locorum. Bellum Jugurthinum, conjurationemque Catilinæ, compendioso, & ad unguem, ut dici solet, castigato stylo complexus est. Sed nullo famosior quam Historiarum libro, qui ætati quoque nostræ, ne certum ejus sileam dedecus, amissus est : veterum quidem testimonio illustris, apud nos solo jam nomine superstes.

Petrarcha.

JUDICIA ET TEST. XXXJ

Sallustius, rerum Romanarum florentissimus scriptor, ut inquit Tacitus, frequens est in manibus puerorum, sed mihi aptior videtur pro-
vectioribus. Inimitabilis est in illius scriptis gratia : quæ quotiescumque repetita nunquam tæ-
dium sui, aut satietatem lectori afferant.

L. Vives.

Nemini dubium est Sallustium plures majores-
que historiarum libros scripsisse : qui partim tem-
porum injuriâ, partim invidiâ hominum jam du-
dum periere. Neque absurdum est inde iuspica-
ri, si bellum Jugurthinum, quod ipse non vi-
dit, & tamen Romanis suis ita diligenter nota-
vit ; ea quoque memoriæ mandasse, quæ suo
tempore potissimum contigere : quemadmodum
contentionem inter Marium, Sullamque ortam,
ob bellum Mithridaticum : Octavii, Mariique
necem : Africam Pompeii Magni victoriam :
Sullæ tyrannidem, Metelli Pompeiique in His-
panias missionem : Sertorii, pugnaeque ejus fi-
nem : Gladiatorum bellum : Tribunatum plebi
restitutum : Pyratarum exitium : Syriam victam.
Et cum his pleraque alia, quæ à Sallustii na-
tivitate usque ad Catilinæ conspirationem gesta
sunt, ubi interfuerunt anni exacti viginti &
quinque. Deinde, à Catilinæ conjuratione usque
ad Sallustii obitum, etiam ardua haud pauca
acciderunt : velut, Magni Pompeii triumphus :
Ciceronis exsilium, & trucidatio : Gallicum
bellum, Clodius interemtus : Respublica oppres-
sa : Africana expeditio, Julius Cæsar confossus,
Octaviani Aug. imperium, L. Antonii seditio.

XXXij *DE SALLUSTIO*

Quare haud facile creditu , tam diligentem historicum hæc Romana omisisse. Sed hanc , prohi dolor ! jacturam debemus aut Gothis & Vandalis orbis devastatoribus , aut Ciceronianis vel Livianis Sallustio infensissimis : nam iste Patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat , cum Sallustius ex humanis cessit : cujus tandem libri , etiam à jactura quantumvis mitiore , immunes non fuerunt. Sic ex Livio parum superest : ex Ennio fere nihil , ex Sallustio pauca , uti res humanæ semper fuerunt. Præterea non abs re , à quibusdam dicitur inimitabilis , veluti liquet vel ex auctoribus , qui post eum de Jugurtha scripserunt : ut Livius , & abbreviatores ejus , præsertim Florus , lib. 3. cap. 1. & lib. 62. Orosius , lib. 5. cap. 15. Valerius Maximus , lib. 2. cap. 2. & lib. 6. cap. 11. Frontinus , lib. 1. cap. 8. & lib. 2. cap. 1. & 4. Eutropius , lib. 4. cap. 8. Plinius , & alii , qui ad tantam dicendi gratiam nunquam pervenerunt. Vir ille clarissimus , philosophus , orator magnus , verus historicus , adversarios habuit Ciceronem in primis , propter Terentiam : Asinium Pollionem , propter Ciceronem : Titum Livium , propter scribendi famam : qui cum suis curarunt assidue , ut omnino Sallustii vitium , non cum scriptis ejus oblivioni traderetur. Ita similitudo illa studii , rarò benevolentiam , æmulationem potius afferre solet.

Q. Estaugius.

Id quod & Sallustius omnium scriptorum numerosissimus nusquam aspernatus est.

Julius Cæs. Scaliger , Oratione pro Cicerone.

JUDICIA ET TEST. XXXiiij

A Sallustio autem brevitatem illam peti debere, cum scribis; neque quid velis intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeo persuasam, adeo decantatam in illo viro brevitatem unquam comprehendi. Nam si, quoniam frequentibus asyndetis utitur, aut quod non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, tibi quoque pacto brevibus atque interceptis saltibus centum miliariorum iter minus longum videbitur, quam unius modo stadii intervallum, quod uno spiritu confeceris. Ac contra videmus Sallustium ipsum, cum quid semel dicendum assumsit, adeo perstare, ut sæpenu-mero egredi videatur, &c.

Idem ibidem.

Neque verò Sallustium politissimum auctorem rejiciunt: (Ciceroniani) sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba.

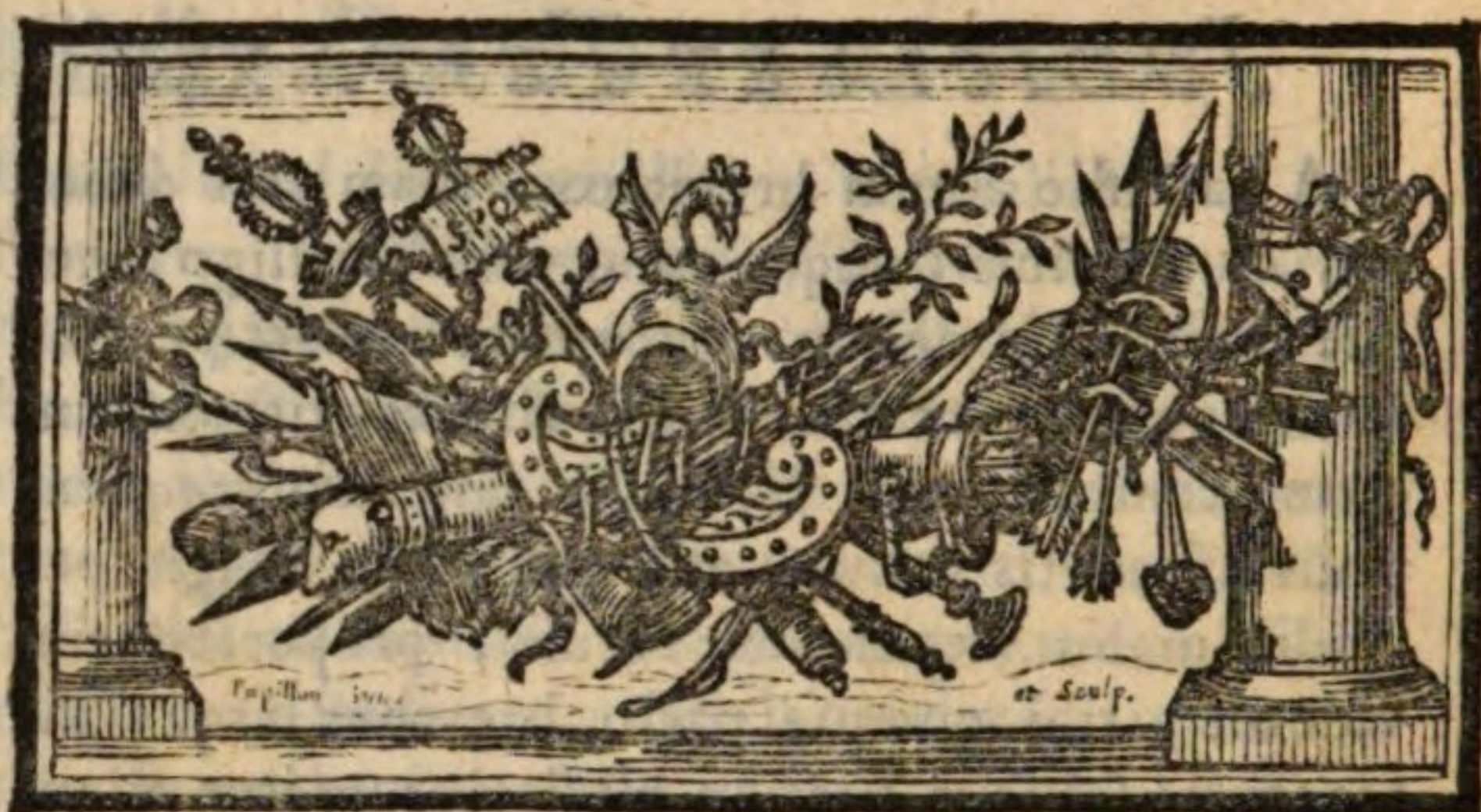
Ibidem.

Quasi verò commentarium scripserit ille, non Historiam pleniorē, qui sit Historiæ pater appellatus.

Idem, lib. 4. Poët. cap. 24.

Ambitiosè igitur fecisse videtur Sallustius quibusdam, quod Poëtarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem cum rectè, tum necessariò fecisse judicamus: ut ostenderet corruptam civitatem, cujus & pars esset Catilina.

Idem lib. 3. cap. 96.

L. A. FLORI
BELLUM
CATILINARIUM.

CATILINAM luxuria primùm , tum hinc conflata egestas rei familiaris , simul occasio , quòd in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur , in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere , Senatum confodere , Consules trucidare , distringere incendiis Urbem , diripere ærarium , totam denique Rempublicam funditus tollere , & quidquid nec Annibal videretur optasse. Quibus id nefas fociis aggressus est ? Ipse patricius. Sed hoc minus est. Curii , Porcii , Sullæ , Cethegi , Autronii , Varguntei , atque Longini , quæ familiæ ! Quæ Senatûs insignia !

Lentulus quoque tunc maximè Prætor :
 hos omnes , immanissimi facinoris fatel-
 lites , habuit.

Additum est pignus conjurationis , san-
 guis humanus quem circumlatum pateris
 bibère : summum nefas , nisi amplius esset
 propter quod biberunt. Actum erat de
 pulcherrimo Imperio , nisi illa conjuratio
 in Ciceronem & Antonium Consules in-
 cidisset , quorum alter industriâ rem pa-
 tefecit , alter manu oppressit.

Tanti sceleris indicium per Fulviam
 emersit , vilissimum scortum , sed parri-
 cidii innocens. Tum Consul habito Sena-
 tu , in præsentem parricidam , in præsen-
 tem reum Cicero peroravit : sed non
 amplius profectum , quàm ut hostis eva-
 deret , seque palam professo incendium
 suum restincturam ruinâ minaretur.

Et ille quidem ad præparatum à Man-
 lio in Etruria exercitum proficiscitur , si-
 gna illaturus Urbi. Lentulus destinatum
 familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum
 sibi vaticinans , ad præstitutum à Catili-
 nâ diem urbe totâ viros , faces , tela dis-
 ponit : nec civili conspiratione conten-
 tus , legatis Allobrogum , qui tum fortè

XXXVj

aderant, in arma sollicitatis. Et isset ultra Alpes furor, nisi alterâ proditione Vulturii, Prætoris litteræ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta est barbaris manus. Palam Prætor in Senatu convincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere censebat. Quam sententiam secutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur.

Quamvis parte conjurationis oppressâ, tamen ab incœpto Catilina non destitit; sed infestis ab Etruria signis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quàm atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit: quem quisque in pugnando ceperat locum, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Catilina longè à suis inter hostium cadavera repertus est; pulcherrimâ morte, si pro patriâ sic concidisset.

C. SALLUSTII

C. SALLUSTII
CRISPI
CATILINA,

SEU

BELLUM CATILINARIUM.

I. **O**MNIS homines, qui sese student
præstare ceteris animalibus, summâ ope
niti decet, ne vitam silentio transeant,
veluti pecora, quæ Natura prona, atque
ventri obedientia finxit. Sed nostra om-
nis vis in animo & corpore sita est: ani-

A

mi imperio, corporis servitio magis utimur. Alterum nobis cum Dīs, alterum cum belluis commune est. Quò mihi rectius esse videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostri quàm maxumè longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus, clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius quàm incipias, consulto; &, ubi consulueris, maturè factò opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget.

II. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. Postea verò quàm in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii, & Athenienses, cœpère urbes atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo, atque negotiis compertum est, in bello plurimùm ingenium posse. Quod si Re-

gum atque Imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent, neque aliud aliò ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invasere, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique, vitam sicuti peregrinantes transiere: quibus profectò, contra Naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo; quoniam de utràque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere, atque frui animam videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii Natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere Reipublicæ: etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet. Et qui fecere, & qui facta aliorum

scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia & invidia dicta putant. Ubi de magna virtute, atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit: supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad Rempublicam latus sum: ibique mihi adversa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, avaritia vigeabant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia, imbecilla ætas, ambitione corrupta tenebatur. Ac me, quum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque invidia vexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à Republicâ procul habendam decrevi, non fuit consilium concordia atque desidia bonum otium con-

terere : neque verò agrum colendo , aut venando , fervilibus officiis intentum , ætatem agere : sed , à quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat , eòdem regressus , statui res gestas Populi Romani carptim , ut quæque memoriâ digna videbantur , perscribere : eò magis , quòd mihi à spe , metu , partibus Reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione , quàm verissimè potero , paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo , sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca priùs explananda sunt , quàm initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina , nobili genere natus , fuit magnâ vi & animi , & corporis , sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina , cædes , rapinæ , discordia civilis grata fuêre ; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ , alboris , vigiliæ , supra quàm cuiquam credibile est. Animus audax , subdolus , varius , cujuslibet rei simulator ac dissimulator , alieni appetens , sui profusus , ardens in cupiditatibus ; satis loquentiæ , sapientiæ parum. Vastus animus immoderata , incredibilia , nimis alta semper cupiebat. Hunc , post

dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaferat Reipublicæ capiendæ: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris, & conscientiâ scelerum: quæ utraque his artibus auxerat quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum, domi militiaeque quo modo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ & optumâ, pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidêre atque habuêre initio Trojanî; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigenes, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenêre, dispari genere, dissimili linguâ, alii alio more viventes, incredibile memoratu, quàm facilè coaluerint. Sed post-

quam res eorum civibus, moribus, agris aucta, fatis prospera, fatisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta est. Igitur Reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri, metu perculsi, longè à periculis aberant. At Romani, domi militiaeque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, fociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quàm accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, Reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, Patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ Reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores sibi fecêre. Eo modo minimè posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

VII. Sed eâ tempestate cœpêre se

A iv

quisque magis extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam Regibus boni quàm mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jamprimum juvenus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat; magisque in decoris armis & militaribus equis, quàm in scortis atque conviviiis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. Se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem quibus in locis maxumas hostium copias Populus Romanus parvâ manu fuderit; quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; ni ea res longiùs nos ab incepto traheret.

VIII. Sed profectò Fortuna in omni

re dominatur : ea res cunctas ex lubidine magis quàm ex vero celebrat , obscuratque. Atheniensium res gestæ , sicut ego existumo , satis amplæ magnificæque fuêre ; verùm aliquantò minores tamen , quàm famâ feruntur. Sed quia provenêre ibi magna scriptorum ingenia , per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecêre , virtus tanta habetur , quantum verbis ea potuêre extollere præclara ingenia. At Populo Romano nunquam ea copia fuit , quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat. Optumus quisque facere , quàm dicere , sua ab aliis benefacta laudari , quàm ipse aliorum narrare , malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma , minima avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis quàm Naturâ , valebat. Jurgia , discordias , similitates cum hostibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant : in suppliciis Deorum magnifici , domi parci , in amicos fideles erant. Duabus his artibus , audaciâ in bello ; ubi pax evenerat , æquitate , seque , remque publicam curabant.

Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo , quòd in bello sæpiùs vindictatum est in eos qui contra imperium in hostem pugnaverant , quique tardiùs , revocati , prælio excefferant , quàm qui signa relinquere , aut pulsi loco cedere ausi erant ; in pace verò , beneficiis magis quàm metu imperium agitabant ; & , acceptâ injuriâ , ignoscere quàm persequi malebant.

X. Sed ubi labore atque justitiâ Respublica crevit ; Reges magni bello domiti ; nationes feræ , & populi ingentes vi subacti ; Carthago , æmula imperii Romani , ab stirpe interiit ; cuncta maria , terræque patebant : Fortuna sævire , ac miscere omnia cœpit. Qui labores , pericula , dubias atque asperas res faciliè toleraverant , iis otium , divitiæ optandæ aliis , oneri miseriæque fuêre. Igitur primò pecuniæ , dein imperii cupido crevit. Ea quasi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem , probitatem , ceterasque artes bonas subvertit : pro his superbiam , crudelitatem , Deos negligere , omnia venalia habere , edocuit ; ambitio multos mortalîs falsos fieri subegit ; aliud clausum in pectore , aliud promptum in linguâ habere : amicitias , inimi-

citiasque non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum quam ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata, imperium ex justissimo atque optumo, crudele, intolerandumque factum.

XI. Sed primò magis ambitio quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propiùs virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æquè sibi exoptant. Sed ille verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit. Ea quasi veniens malis imbuta, corpus, animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copiâ, neque inopiâ minuitur. Sed postquàm L. Sulla, armis receptâ Republicâ, bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere: fœda, crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ductaverat, quò sibi fidum faceret, con-

tra morem majorum luxuriosè, nimisque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facilè in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primùm infuevit exercitus Populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari; ea privatim ac publicè rapere, delubra Deorum spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur milites, postquàm victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecêre. Quippe fecundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquàm divitiæ honori esse cœpère, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus. paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbiâ invasêre. Rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, amicitiam, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operæ pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa Deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecêre. Verùm illi delubra Deorum pietate, domos suas gloriâ decora-

bant, neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea focîis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi, injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his qui vidêre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ. Quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultûs non minor incefferat. Viros pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi caussâ, terrâ marique omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defece- rant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat: eò profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

XIV. In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina, (id quod factu facillimum erat) omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum æs grande conflaverat, quò flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, perjurio & civili sanguine alebat; postremò, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu, atque illecebris, facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremò neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ do-

mum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse. Sed ex aliis rebus magis, quàm quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jamprimùm adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujusmodi contra jus fasque. Postremò, captus amore Aureliæ Orestilæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, Diis hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur color ei exsanguis, foedi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in facie vultuque recordia inerat.

XVI. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi

eorum famam , atque pudorem attriverat , majora alia imperabat. Si causa peccandi in praesens minus suppetebat ; nihilominus infantes , sicuti fontes , circumvenire , jugulare. Scilicet , ne per otium torpescerent manus aut animus , gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis fociisque confusus Catilina , simul , quod aes alienum per omnis terras ingens erat ; & , quod plerique Sullani milites , largius suo usi , rapinarum & victoriae veteris memores , civile bellum exoptabant ; opprimundae Reipublicae consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus : Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat : ipsi Consulatum petundi magna spes ; Senatus nihil sane intentus : tutae tranquillaeque res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinae.

XVII. Igitur circiter Kal. Jun. L. Caesare & C. Figulo coff. primo singulos appellare : hortari alios , alios tentare ; opes suas , imparatam Rempublicam , magna praemia conjurationis docere. Ubi factis explorata sunt , quae voluit , in unum omnis convocat , quibus maxuma necessitudo , & plurimum audaciae inerat. Eo convenire senatorii ordinis P. Lentulus Sura , P. Autronius , L. Cassius Longi-

nus , C. Cethegus , P. & Ser. Sullæ Servii filii , L. Vargunteius , Q. Annius , M. Porcius Lecca , L. Bestia , Q. Curius : præterea , ex equestri ordine , M. Fulvius Nobilior , L. Statilius , P. Gabinius Capito , C. Cornelius : ad hoc multi ex coloniis & municipiis , domi nobiles. Erant præterea complures paulò occultius consilii hujusce participes , quos magis dominationis spes hortabatur , quàm inopia , aut alia necessitudo. Ceterum juvenus pleraque , sed maxumè nobilium , Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnificè , vel molliter vivere copia erat , incerta pro certis , bellum quàm pacem malebant. Fuère item eâ tempestate , qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse : quia Cn. Pompeius , invisus ipsi , magnum exercitum ductabat ; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere : simul confisum , si conjuratio valuisset , facilè apud illos principem se fore. Sed antea item conjuravère pauci , in quibus Catilina. De quo , quàm verissumè poterò , dicam.

XVIII. L. Tullo , M. Lepido coff. P. Autronius & P. Sulla , designati Consules , legibus ambitus interrogati , poenas

dederant. Post paulò Catilina , pecuniarum repetundarum reus , prohibitus erat petere Consulatum : quòd intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso , adolescens nobilis , summæ audaciæ , egens , factiosus ; quem ad perturbandam Rempublicam inopia , atque mali mores stimulabant. Cum hòc Catilina & Autronius , circiter Nonas Decem. consilio communicato , parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum coff. interficere ; ipsi , fascibus correptis , Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Eâ re cognitâ , rursus in Nonas Feb. consilium cædis transtulerant. Jam tum non Consulibus modò , sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curiâ signum focis dare , eo die , post conditam urbem Romam , pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant , ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est , adnitente Crasso ; quod eum infestum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen Senatus provinciam invitus dederat ; quippe foedum hominem à Republicâ procul

abesse volebat : simul , quia boni complures præsidium in eo putabant , & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso , in Provinciam , ab equitibus Hispanis , quos in exercitu ductabat , iter faciens , occisus est. Sunt qui ita dicant , imperia ejus injusta , superba , crudelia barbaros nequivisse pati : alii autem , equites illos , Cn. Pompeii veteres , fidosque clientes , voluntate ejus Pisonem aggressos : nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse , sed imperia sæva multa antea perpeffos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

XX. Catilina , ubi eos , quos paulò ante memoravi , convenisse videt ; tametsi cum singulis multa sæpè egerat , tamen in rem fore credens universos appellare & cohortari , in abditam partem ædium fecessit ; atque ibi , omnibus arbitris procul amotis , orationem hujusmodi habuit.

Ni virtus , fidesque vestra satis spectata mihi forent , nequicquam opportuna res cecidisset : spes magna dominationis in manibus frustra fuisset : neque , per ignaviam aut vana ingenia , incerta pro certis captarem.

Sed , quia multis & magnis tempestatibus vos cognovi fortes , fidosque mihi , eo animus ausus est maxumum atque pulcherrimum facinus incipere ; simul , quia vobis eadem , quæ mihi , bona , malaque esse intellexi. Nam , idem velle , atque idem nolle , ea demum firma amicitia est. Sed ego , quæ mente agitavi , omnes jam antea diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur , quum considero quæ conditio vitæ futura sit , nisi nosmetipsos vindicamus in libertatem. Nam , postquam Respublica in paucorum potentium jus , atque ditionem concessit , semper illis Reges , Tetrarchæ vectigales esse : populi , nationes , stipendia pendere : ceteri omnes , strenui , boni , nobiles , atque ignobiles , vulgus fuimus , sine gratiâ , sine auctoritate , his obnoxii , quibus , si Respublica valeret , formidini essemus. Itaque omnis gratia , potentia , honos , divitiæ apud illos sunt , aut ubi illi volunt : nobis reliquerunt pericula , repulsas , judicia , egestatem , Quæ quousque tandem patiemiini , fortissimi viri ? Nonne emori per virtutem præstat , quàm vitam miseram atque inhonestam , ubi alienæ superbiae ludibrio fueritis , per dedecus amittere ? Verum enimverò , pro Deum atque hominum fidem , victoria in manu nobis est : viget ætas , animus valet. Contra illis , an-

nis, atque divitiis, omnia consenuerunt. Tantummodò incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas, aut ampliùs domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt, nova diruunt, alia ædificant; postremò omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summâ lubidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quàm sæpè optastis, libertas; præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utemini. Neque animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum unà Consul agam, nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quàm imperare, parati estis.

XXI. Postquam accepere ea homines,

quibus mala abundè omnia erant , sed neque res , neque spes bona ulla : tametsi illis , quietam movere , magna merces videbatur ; tamen postulare plerique , uti proponeret , quæ conditio belli foret : quæ armis præmia peterent : quid ubique opis , aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas , proscriptionem locupletium , magistratus , sacerdotia , rapinas , alia omnia , quæ bellum , atque libido victorum fert : præterea , esse in Hispaniâ citeriore Pisonem , in Mauritanîâ cum exercitu P. Sittium Nucerinum , consilii sui participes : petere consulatum C. Antonium , quem sibi collegam fore speraret , hominem & familiarem , & omnibus necessitudinibus circumventum : cum eo Consulem se initium agendi facturum. Ad hoc , maledictis increpabat omnîs bonos : suorum unumquemque nominans , laudare , admonere alium egestatis , alium cupiditatis suæ , complures periculi , aut ignominiae , multos victoriæ Sullanæ , quibus ea prædæ fuerat. Postquàm omnium animos alacris videt ; cohortatus , ut petitionem suam curæ haberent , conventum dimisit.

XXII. Fuêre ea tempestate , qui dicerent , Catilinam , oratione habitâ , quum

ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; indè, quum post execrationem degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum: atque eò dicitare fecisse, quò inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parùm comperta est.

XXIII. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis, atque facinoribus coopertus: quem Censores Senatu probri gratiâ amoverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quàm audacia. Neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. Cui quum minùs gratus esset, quòd inopiâ minùs largiri poterat, repentè glorians, maria montisque polliceri cœpit; minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremò, ferociùs agitare, quàm

solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curii causâ cognitâ, tale periculum Reipublicae haud occultum habuit : sed sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad Consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, & quasi polui Consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

XXIV. Igitur, comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur ; sed in dies plura agitare ; arma per Italiam locis opportunis parare ; pecuniam, suâ, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæstulas ad Manlium quemdam portare ; qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur ; mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentis sumtus stupro corporis toleraverant : post, ubi ætas tantummodò quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant.

conflaverant. Per eas se Catilina credebatur posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; psallere, & saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud facilè discerneres: lubricine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verùm ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci. Prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum Consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usu-

rum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio Consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra Rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occultè habebat. Postquàm dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas Consuli fecerat, prosperè cessere, constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam quæ occultè tentaverat, aspera, fœdaque evenerant.

XXVII. Igitur C. Manlium Fæstulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: Consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere, hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festi-

nare : vigilare , neque infomniis , neque labore fatigari. Postremò , ubi multa agitant nihil procedit , rursus intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Leccam : ibique multa de ignaviâ eorum questus , docet se præmisisse Manlium ad eam multitudinem , quam ad capiunda arma paraverat ; item alios in alia loca opportuna , qui initium belli facerent ; seque ad exercitum proficisci cupere , si prius Ciceronem oppressisset : eum suis consiliis multum officere.

XXVIII. Igitur , perterritis ac dubitantibus ceteris , C. Cornelius , eques Romanus , operam suam pollicitus , & cum eo L. Vargunteius Senator , constituere eâ nocte paulò post , cum armatis hominibus , sicuti salutatum introire ad Ciceronem , & de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius , ubi intelligit quantum periculum Consuli impendeat , properè per Fulviam Ciceroni dolum , qui parabatur , enunciat. Ita illi januâ prohibiti , tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruriâ plebem sollicitare , egestate simul ac dolore injuriæ , novarum rerum cupidam , quòd Sullæ dominatione , agros , bonaque omnia amiserat ; præterea latrones cujusque generis ,

quorum in eâ regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. Ea quum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, fatis compertum habebat, rem ad Senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitata. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, *darent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti caperet*. Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives; domi, militiæque imperium, atque iudicium summum habere. Aliter, sine populi iussu, nullius earum rerum Consuli jus est.

XXX. Post paucos dies L. Senius Senator in Senatu litteras recitavit, quas Fæfulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat C. Manlium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem VI. Kal. Nov. Simul, id quod in tali re solet, alii

portenta atque prodigia nunciabant : alii ,
conventus fieri , arma portari , Capuæ ,
atque in Apuliâ fervile bellum moveri.
Igitur Senatûs decreto , Q. Marcius Rex
Fæfulas , Q. Metellus Creticus in Apu-
liam , circumque ea loca missi. Hi utri-
que ad urbem Imperatores erant impedi i
ne triumpharent , calumniâ paucorum ,
quibus omnia honesta , atque inhonesta
vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pom-
peius Rufus Capuam , Q. Metellus Celer
in agrum Picenum : hisque permissum ,
ut pro tempore , atque periculo exerci-
tum compararent. Ad hoc , si quis indi-
casset de conjuratione quæ contra Rem-
publicam facta erat , præmium , servo li-
bertatem , & sestertia centum : libero im-
punitatem ejus rei , & sestertia ducenta :
itemque decrevêre uti familiæ gladiatoriae
Capuam & in cetera municipia distribue-
rentur pro cujusque opibus ; Romæ per
totam urbem vigiliæ haberentur , eisque
minores magistratus præessent.

XXXI. Quibus rebus permota civitas ,
atque immutata facies urbis erat : ex sum-
mâ lætitiâ atque lasciviâ , quæ diuturna
quies pepererat , repentè omnîs tristitia
invasit. Festinare , trepidare : neque lo-
co , neque homini cuiquam fatis credere :

neque bellum gerere , neque pacem habere : suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc , mulieres quibus pro Reipublicæ magnitudine belli timor insolitus incesse-
rat , afflictere se se ; manus supplices ad Cœlum tendere ; miserari parvos liberos ; rogitare ; omnia pavere : superbiâ atque deliciis omissis , sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat , tametsi præsidia parabantur , & ipse lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo : postremò , dissimulandi causâ , & quasi sui expurgandi , sicuti jurgio laceratus foret , in Senatum venit. Tum Marcus Tullius Consul , sive præsentiam ejus timens , sive irâ commotus , orationem habuit luculentam , atque utilem Reipublicæ , quam postea scriptam edidit. Sed , ubi ille adfedit , Catilina , ut erat paratus ad dissimulanda omnia , demisso vultu , voce supplici , postulare à Patribus ne quid de se temerè crederent ; eâ familiâ ortum , ita ab adolescentiâ vitam instituisse , ut omnia bona in spe haberet : ne existimarent , sibi patricio homini , cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent , perditâ Republicâ opus esse ; quum eam servaret M. Tullius , inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc , maledicta alia quum ad-

deret, obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruinâ restinguam.

XXXII. Dein se ex curiâ domum propripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ Consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa antè capere quæ bello usui forent, nocte intempestâ cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmant, insidias Consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

XXXIII. Dum hæc Romæ geruntur, Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi: *Deos, hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quòd periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuriâ tuta*

forent : qui miseri , egentes , violentiâ atque crudelitate fœneratorum , plerique patriâ , sed omnes famâ , atque fortunis expertes sumus : neque cuiquam nostrum licuit , more majorum , lege uti ; neque , amisso patrimonio , corpus liberum habere : tanta sævitia fœneratorum , atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrum miseriti plebis Romanæ , decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt : ac novissimè , memoriâ nostrâ , propter magnitudinem æris alieni , volentibus omnibus bonis , argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes , aut dominandi studio permota , aut superbiâ magistratuum armata , à Patribus secessit. At nos non imperium , neque divitias petimus ; quarum rerum causâ , bella , atque certamina omnia inter mortalis sunt ; sed libertatem , quam nemo bonus , nisi cum animâ simul , amittit. Te , atque Senatum obtestamur , consulatis miseris civibus ; legis præsidium , quod iniquitas Prætoris eripuit , restituatis ; neve nobis eam necessitudinem imponatis , ut quæramus quonam modo , maxumè ulti sanguinem nostrum , pereamus.

XXXIV. Ad hæc , Q. Marcius respondit : Si quid ab Senatu petere vellent , ab armis discedant , Romam supplices proficiscantur ; eâ mansuetudine atque miseri-

cordiâ Senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, præterea optumo cuique litteras mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere; Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti Respublica quieta foret; neve ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas litteras Q. Catulus in Senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

XXXV. *L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientia de culpa proponere decrevi: quæ medius fidius licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, quum & alienis no-*

minibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret: sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspitione alienatum esse sentiebam: hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura quum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

XXXVI. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, Senatus Catilinam & Manlium hostes judicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quàm liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti Consules delectum habeant; Antonius, cum exercitu, Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium Populi Romani multò maxumè miserabile visum est: cui quum ad occasum ab ortu Solis omnia domita armis parèrent, domi otium, atque divitiæ,

quæ prima mortales putant , affluerent ;
 fuere tamen cives , qui seque , remque
 publicam obstinatis animis perditum irent.
 Namque , duobus Senati decretis , ex
 tantâ multitudine , neque præmio inductus
 conjurationem patefecerat , neque ex ca-
 stris Catilinæ quisquam omnium discesse-
 rat. Tanta vis morbi , atque uti tabes ple-
 rosque civium animos invaferat !

XXXVII. Neque solum illis aliena
 mens erat , qui consilii conjurationis fue-
 rant ; sed omnino cuncta plebes , nova-
 rum rerum studio , Catilinæ incepta pro-
 babat. Id adeo more suo videbatur facere.
 Nam semper in civitate , quibus opes nul-
 læ sunt , bonis invident , malos extollunt ;
 vetera odere , nova exoptant ; odio sua-
 rum rerum mutari omnia student ; turbâ ,
 atque seditionibus sine curâ aluntur : quo-
 niam egestas facile habetur sine damno.
 Sed urbana plebes ea verò præceps ierat
 multis de caussis. Primum omnium , qui
 ubique probro , atque petulantia maxumè
 præstabant ; item alii , per dedecora , pa-
 trimoniis amissis ; postremo omnes , quos
 flagitium , aut facinus domo expulerat ;
 hi Romam , sicuti in sentinam , confluxe-
 rant. Dein multi , memores Sullanæ vic-
 toriæ , quod ex gregariis militibus alios

Senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios omnîs malum publicum alebat. Quo minùs mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxumâ spe, Reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud fanè alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque Senatûs, partium erant, conturbari Rempublicam, quàm minùs valere ipsi malebant. Id adeò malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXVIII. Nam postquàm Cn. Pompeio, & M. Crasso coff. tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpère, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque

nobilitas , Senatûs sub specie , pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam , per illa tempora quicumque Rempublicam agitavêre , honestis nominibus , alii , sicuti jura populi defenderent , pars , quò Senatûs auctoritas maxima foret , bonum publicum simulantes , pro suâ quisque potentiâ certabant : neque illis modestia , neque modus contentionis erat : utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed , postquàm Cn. Pompeius ad bellum maritimum , atque Mithridaticum missus est ; plebis opes imminutæ ; paucorum potentia crevit. Hi , magistratus , provincias , aliaque omnia tenere : ipsi innoxii , florentes , sine metu ætatem agere , ceterosque judiciis terrere , quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed , ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est , vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primo prælio Catilina superior , aut æquâ manu discessisset , profectò magna clades , atque calamitas Rempublicam oppressisset : neque illis , qui victoriam adepti forent , diutiùs eâ uti licuisset : quin defessis & exsanguibus , qui plus posset , imperium atque libertatem extorqueret. Fuêre ta-

men extra conjunctionem complures qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, Senatoris filius : quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat : neque solum cives, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modò usui bello foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requiratur : eosque, si possit, impellat ad societatem belli : existumans, publicè privatimque ære alieno oppressos, præterea quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat : itaque sine morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis spectarent ? Postquàm illos videt queri de avaritiâ Magistratum, accusare Senatum, quòd in eo auxilii nihil esset : miseriis suis remedium mortem expectare : *At ego, inquit, vobis, si modò*

*viri esse vultis, rationem ostendam, quâ
 tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit,
 Allobroges, in spem maxumam adducti,
 Umbrenum orare uti sui misereretur: ni-
 hil tam asperum, neque tam difficile esse,
 quod non cupidissimè facturi essent, dum
 ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille
 eos in domum Decimi Bruti perducit;
 quòd foro propinqua erat, neque aliena
 consilii, propter Semproniam. Nam tum
 Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabi-
 nium arcessit, quò major auctoritas fer-
 moni inesset. Eo præfente conjurationem
 aperit: nominat socios, præterea multos
 cujusque generis innoxios, quò legatis
 animus amplior esset: dein eos, pollicitos
 operam suam, domum dimittit.*

XLI. Sed Allobroges diu in incertum
 habuère quidnam consilii caperent. In al-
 terâ parte erat æs alienum, studium belli,
 magna merces in spe victoriæ: at in al-
 terâ majores opes, tuta consilia, pro in-
 certâ spe certa præmia. Hæc illis volven-
 tibus, tandem vicit fortuna Reipublicæ.
 Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio
 civitas plurimùm utebatur, rem omnem,
 uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per
 Sangam consilio cognito, legatis præci-
 pit ut studium conjurationis vehementer

simulent ; ceteros adeant ; bene polliceantur ; dentque operam ut eos quàm maxumè manifestos habeant.

XLII. Iisdem ferè temporibus , in Galliâ citeriore , atque ulteriore , item in agro Piceno , Bruttio , Apuliâ motus erat. Namque illi quos ante Catilina dimiserat , inconsultè , ac veluti per dementiam cuncta simul agere : nocturnis consiliis , armorum , atque telorum portationibus , festinando , agitando omnia , plus timoris quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor , ex S. C. causâ cognitâ , in vincula coniecerat ; item in citeriore Galliâ C. Murena , qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIII. At Romæ Lentulus cum ceteris , qui principes conjurationis erant , paratis , uti videbatur , magnis copiis , constituerat , uti , quum Catilina in agrum Fæfulanum cum exercitu venisset , L. Bestia tribunus plebis , concione habitâ , quereretur de actionibus Ciceronis , bellicque gravissimi invidiam optumo Consuli imponeret ; eo signo , proxumâ nocte , cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur : Statilius & Gabi-

nus uti cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quò, tumultu facilior aditus ad Confulem, ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur; alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul cæde & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuverent, languentibus aliis, impetum in Curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse: ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur.

Lentulus cum his T. Volturtium quemdam Crotoniensem mittit, ut Allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, societatem confirmarent. Ipse Volturtio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est. *Qui sim ex eo quem ad te misi, cognosces. Fac cogites in quantâ calamitate sis, & memineris te virum esse: consideres quid tuæ rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.* Ad hoc, mandata verbis dat: quum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet; in urbe parata esse, quæ iusserit t ne cunctetur ipse propius accedere.

XLV. His rebus ita actis, constitutâ nocte quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio, per insidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiâ mittebantur: cetera, uti factu opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Volturtio venêre, simul utrimque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sine morâ Prætoribus se

tradunt. Volturtius primò , cohortatus ceteros , gladio se à multitudine defendit ; dein , ubi à legatis desertus est , multa priùs de salute suâ Pomptinum obtestatus , quòd ei notus erat ; postremo timidus ac vitæ diffidens , velut hostibus , sese Prætoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis , omnia properè per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre. Lætabatur intelligens , conjuratione patefactâ , civitatem periculis ereptam esse. Porro autem anxius erat , in maximo scelere tantis civibus deprehensis , quid factò opus esset ; pœnam illorum sibi oneri , impunitatem perdundæ Reipublicæ fore. Igitur confirmato animo , vocari ad sese jubet Lentulum , Cethegum , Statilium , Gabinium , itemque Ceparium Terracinensem , qui in Apuliam ad concitanda fervitia proficisci parabat. Ceteri sine morâ veniunt. Ceparius , paulo ante domo egressus , cognito indicio , ex urbe profugerat. Consul Lentulum , quod Prætor erat , ipse manu tenens , in Senatum perducit ; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò Senatum advocat , magnâque frequentia ejus ordinis , Volturtium cum le-

gatis introducit : Flaccum Prætorem scrinium cum litteris , quas à legatis acceperat , eòdem adferre jubet.

XLVII. Volturtius interrogatus de itinere , de litteris , postremò quid , aut quâ de causâ consilii habuisset ; primò fingere alia omnia , dissimulare de conjuratione ; post , ubi fide publicâ dicere jussus est , omnia , uti gesta erant , aperit : se paucis antè diebus à Gabinio , & Cepario socium accitum : nihil amplius scire , quàm legatos : tantummodò audire solitum ex Gabinio , P. Autronium , Ser. Sullam , L. Vargunteium , multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur : at Lentulum dissimulantem coarguunt , præter litteras , sermonibus , quos ille habere solitus erat ; ex libris Sybillinis , regnum Romæ tribus Corneliis portendi : Cinnam , atque Sullam antea , se tertium esse , cui fatum foret urbis potiri ; præterea , ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum , quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur , perlectis litteris , quum prius omnes signa sua cognovissent , Senatus decernit , ut , abdicato magistratu , Lentulus , itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo

Spintheri, qui tum Ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò ante ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur.

XLVIII. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primò cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia execrari, Cicero- nem ad Cœlum tollere; velut ex servitute erepta, gaudium atque lætitiâ agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarchinius ad Senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, quum se diceret de Conjuratione indicaturum, si fides publica esset; jussus à Consule quæ sciret, edicere, eadem fere quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, Senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent: eoque magis properaret

ad urbem accedere , quò & ceterorum animos reficeret , & illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed , ubi Tarquinius Craſſum nominavit , hominem nobilem , maxumis divitiis , ſummâ potentiâ ; alii rem incredibilem rati ; pars , tametsi verum exiſtumabant , tamen , quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda , quàm exagitanda videbatur , plerique Craſſo negotiis privatis obnoxii , conclamant indicem falſum eſſe ; deque eâ re poſtulant uti referatur. Itaque , conſulente Cicerone , frequens Senatus decernit , Tarquinii indicem falſum videri , eumque in vinculis retinendum , neque ampliùs poteſtatem faciundam , niſi de eo indicaret , cujus conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore , qui exiſtumarent , indicium illud à P. Autronio machinatum : quò faciliùs , appellato Craſſo , per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immiſſum aiebant , ne Craſſus , more ſuo , ſuſcepto malorum patrociniò , Rempublicam conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſteà prædicantem audivi , tantam illam contumeliâ ſibi à Cicerone impositam.

XLIX. Sed iifdem temporibus Q. Catulus , & C. Piſo neque gratiâ , neque

precibus , neque pretio Ciceronem impellere quivêre , uti per Allobroges , aut alium indicem C. Cæsar falsò nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant ; Piso , oppugnatus in iudicio repetundarum , propter cujusdam transpadani supplicium injustum ; Catulus , ex petitione pontificatûs , odio incensus , quòd , extremâ ætate , maxûmis honoribus usus , ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur : quòd is , privatim egregiâ liberalitate , publicè maxumis muneribus , grandem pecuniam debebat. Sed , ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt , ipsi singillatim circumeundo , atque ementiendo quæ se ex Volturtio , aut Allobrogibus audisse dicerent : magnam illi invidiam conflaverant : usque adeò uti nonnulli equites Romani qui , præsidii causâ , cum telis erant circum ædem Concordiæ , seu periculi magnitudine , seu animi nobilitate impulsî , quò studium suum in Rempublicam clarius esset , egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur.

L. Dum hæc in Senatu aguntur , & dum legatis Allobrogum , & Tito Volturtio , comprobato eorum indicio , præ-

mia decernuntur ; liberti , & pauci ex clientibus Lentuli , diversis itineribus , opifices , atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant ; partim exquirebant duces multitudinum , qui pretio Rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam , atque libertos suos , lectos & exercitatos in audaciam , orabat , uti grege facto , cum telis ad sese irrumperent. Consul , ubi ea parari cognovit , dispositis præsidiis , uti res atque tempus monebat , convocato Senatu refert quid de his fieri placeat , qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò ante frequens Senatus judicaverat contra Rempublicam fecisse. Tum decimus Junius Silanus , primus sententiam rogatus , quòd eo tempore Consul designatus erat , de his , qui in custodiis tenebantur , & præterea de Lucio Cassio , Publio Furio , P. Umbreno , Quinto Annio , si deprehensi forent , supplicium sumendum decreverat : isque postea , permotus oratione C. Cæsaris , pedibus in sententiam Tiberii Neronis iturum se dixerat ; quod de eâ re , præsidiis additis , referendum censerat. Sed Cæsar , ubi ad eum ventum est , rogatus sententiam à Consule , hujuscemodi verba locutus est.

LI. *Omnis homines, Patres Conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt; neque quisquam omnium lubidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet. Si libido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, Patres Conscripti, qui Reges, aut qui populi ira, aut misericordia impulsus, male consuluerint: sed ea malo dicere quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, rectè atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum Rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quàm injuriæ causâ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item, bellis Punicis omnibus, quum sæpe Carthaginenses, & in pace, & per inducias, multa nefanda facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant.*

Hoc item vobis providendum est, P. C. ne plus valeat apud vos Publii Lentuli, & ceterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quàm famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum Reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia esset; quæ victis acciderent enumeravere; rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati quæ victoribus collibuisse; fana, atque domos exspoliari; cædem, incendia fieri: postremò, armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? an uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet! Non ita est: neque cuiquam mortaliū injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in ex-

celso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novère. Ita in maxumâ fortunâ minima licentia est. Neque studere, neque odisse, sed minumè irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quàm facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminère; & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœnâ differunt, si ea paulò severior fuerit. Decimum Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit, studio Reipublicæ dixisse, neque illum in tantâ re gratiam aut inimicitias exercere. Eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena à Republicâ nostrâ videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est differere, præsentî diligentîâ clarissimi viri Consulîs quum tanta præsidia sint in armis. De pœnâ possum equidem dicere id quod res habet; in luctu atque miseriis, mortem æumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis,

quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an, quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est: quî convenit in minore negotio legem observare, quum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendat quod in parricidas Reipublicæ decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quidquid evenerit. Ceterum vos, P. C. quid in alios statuatis considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui Rempublicam tractarent. Hi primò cœpere pessimum quemque, & omnibus invisum, indemnatum necare. Eo populus lætari, & meritò dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, juxta bonos & malos lubidinosè interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostrâ memoriâ victor Sulla, quum Dama-

sippum, & alios hujusmodi, qui malo Reipublicæ creverant, jugulari jussit; quis non factum ejus laudabat? Homines sceleratos, & factiosos, qui seditionibus Rempublicam exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò post ipsi trahebantur: neque priùs finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnīs suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in Marco Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magnâ civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senatûs decretum, Consul gladium eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ unquam eguere: neque superbia obstabat quò minùs instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria à Samnitibus, insignia magistratuum à Tuscis pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quàm invi-

dere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertabant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquàm Respublica adolevit, & multitudine civium factiones valère, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C. quò minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minumè: sed ita censeo, publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxumè opibus valent; neu quis de his postea ad Senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra Rempublicam, & salutem omnium facturum.

LII. Postquàm Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alii variè assentiebantur: at Marcus Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P.C. quum res, atque pericula nostra considero, & quum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravêre. Res autem monet cavere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris quàm Rempublicam fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere; si voluptatibus vestris otium præbere vultis, expergiscimini aliquando, & capessite Rempublicam. Non nunc agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero, P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpè de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortalís eâ causâ advorsos habeo: qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facilè altèrius lubricini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen Respublica firma erat: opulentia negligen-

tiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonis ne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi Romani sit; sed, hæc cujuscunque modi videntur, nostra, an, nobiscum unà, hostium futura sint.

Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus. Quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo Respublica in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur: &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnīs perditum eant. Bene & compositè Caius Cæsar paulò ante in hoc Ordine de vitâ & morte differuit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet ne, si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conducti, per vim eripiantur. Quasi verò mali atque scelesti tantummodò in urbe, & non per totam Italiam sint; aut

non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet, eò magis refert me mihi, atque vobis timere. Quare quum de Publio Lentulo, ceterisque statuetis, pro certo habetote vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus conjuratis decernere. Quantò vos attentius ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paullulum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis Rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset, multò pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubricini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hîc pecuniæ, aut gratiæ servitis; eo fit ut

impetus fiat in vacuam Rempublicam. Sed ego hæc omitto.

Conjuravêre nobilissumi cives patriam incendere : Gallorum gentem , infestissumam nomini Romano , ad bellum arcessunt ; dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc , & dubitatis quid , intra mœnia deprehensis hostibus , faciatis ? Misereamini , censeo ; deliquêre homines adolescentuli per ambitionem : atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo & misericordia , si illi arma ceperint , in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est ; sed vos non timetis eam. Immo verò maxumè ; sed inertia & mollitia animi , alius alium exspectantes cunctamini , videlicet Diis immortalibus confisi , qui hanc Rempublicam in maxumis sæpè periculis servavêre. Non votis , neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur. Vigilando , agendo , bene consulendo , prosperè omnia cedunt. Ubi socordia te te , atque ignavia tradideris , nequicquam Deos implores ; irati infestique sunt. Apud majores nostros Aulus Manlius Torquatus bello Gallico filium suum , quòd is contra imperium in hostem pugnaverat , necari jussit. Atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte pœnas dedit. Vos , de crudelissumis par-

ricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si Diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi iterum jam patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? Quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de Republica habuissent. Postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsam re corrigi, quoniam verba contemnitis, sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alii intra moenia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quod magis properandum est. Quare ita ego censeo: quum nefario consilio sceleratorum civium Respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, caedem, incendia, aliaque foeda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum.

LIII. Postquam Cato affedit, Consulares omnes, itemque Senatus magna pars,

sententiam ejus laudant, virtutem animi ad Cœlum ferunt : alii alios increpantes, timidos vocant : Cato clarus atque magnus habetur : Senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinisset. Sciebam, sæpenumero parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse : cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis Regibus : ad hoc, sæpe Fortunæ violentiam tolerasse : facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitati constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse ; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquàm luxu atque desidiâ civitas corrupta est, rursus Respublica magnitudine suâ, imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat ; ac sicuti effetâ parente, multis tempestatibus haud fanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus fuêre viri duo, M. Cato, & C. Cæsar : quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utrius-

que naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine & misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiundo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat; in altero malis pernicies: illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremò Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxumè severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentiâ certabat; esse, quàm videri, bonus malebat: ita quò minùs gloriam petebat, eò magis adsequebatur.

L V. Postquàm , ut dixi , Senatus in Catonis sententiam discessit ; Consul optimum factu ratus , noctem , quæ instabat , antecapere , ne quid eo spatio novaretur , Triumviros , quæ supplicium postulabat , parare jubet : ipse , præfidiis dispositis , Lentulum in carcerem deducit : idem fit ceteris per Prætores. Est in carcere locus , quod Tullianum appellatur , ubi paullulum ascenderis ad lævam , circiter XII. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes , atque insuper camera lapideis fornicibus vincta : sed incultu , tenebris , odore , fœda , atque terribilis ejus facies. In eum locum postquàm demissus Lentulus , vindices rerum capitalium , quibus præceptum erat , laqueo gulam fregêre. Ita ille patricius , ex gente clarissimâ Corneliorum , qui consulare imperium Romæ habuerat , dignum moribus , factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego , Statilio , Gabinio , Cepario , eodem modo supplicium sumtum est.

LVI. Dum ea Romæ geruntur , Catilina , ex omni copiâ , quam & ipse adduxerat , & Manlius habuerat , duas Legiones instituit : cohortes pro numero militum complet : dein , uti quisque volun-

tarius, aut ex fociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio Legionem numero hominum expleverat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modò ad urbem, modò Galliam versùs castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicasse.

LVII. Sed postquam, in castra nunciatus pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos suprà memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos, magnis itine-

ribus , in agrum Pistoriensem abducit , eo consilio , uti per tramites occultè profugeret in Galliam Transalpinam. At Quintus Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat , ex difficultate rerum eadem illa existumans , quæ suprâ diximus , Catilinam agitare. Igitur , ubi iter ejus ex perfugis cognovit , castra properè movit , ac sub ipsis radicibus montium confedit , quâ illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat , utpote qui , magno exercitu , locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur.

LVIII. Sed Catilina , postquàm videt montibus , atque copiis hostium sese clausum , in urbe res adversas , neque præsidii ullam spem : optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare , statuit cum Antonio quamprimum configere. Itaque , concione advocatâ , hujuscemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo , milites , verba viris virtutem non addere ; neque ex ignavo strenuum , neque fortem ex timido exercitum , oratione Imperatoris , fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ aut moribus inest , tanta in bello patere solet. Quem

neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortêre. Timor animi, auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ obstant: diutiùs in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quòcumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; & quum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abundè, municipia, atque coloniæ patebunt: sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis & illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vitâ certamus: illis supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare: quò audaciùs aggredimini, memo-

res pristinae virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere. Potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes expectare. Quia illa foeda, atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis. Si haec relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, quum arma quis corpus tegitur, ab hostibus averteris; ea vero dementia est. Semper in praelio iis maxumum est periculum, qui maxumè timent: audacia promuro habetur. Quum vos considero, milites, & quum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra me hortantur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium, ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

LIX. Hæc ubi dixit, paullulum comoratus, signa canere jubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quod militibus, exæquato periculo, animus

amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis instruit. Nam uti planities erat inter sinistros montis, & ab dexterâ rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis arctius collocat. Ab his centuriones omnis lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. Caium Manlium in dextrâ, Fæfulanum quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis, & colonis propter Aquilam adsistit, quam bello Cimbrico Caius Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte Caius Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, Marco Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat.

LX. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ signum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquàm eò ventum est, unde à ferentariis prælium committi posset, maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominùs acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari; laborantibus succurrere; integros pro faucibus arcessere; omnia providere; multùm ipse pugnare; sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni Imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magnâ vi contendere, cohortem Prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Fæfulanus in primis pugnantes cadunt. Postquàm fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis, atque pristinae dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI. Sed , confecto prælio , tum verò cerneret , quanta audacia , quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè , quem quisque vivus pugnando locum ceperat , eum , amissâ animâ , corpore tegebat. Pauci autem , quos medios cohors prætoria disjecerat , paullo diversiùs , sed omnes tamen adversis vulneribus , conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadavera repertus est , paullulum etiam spirans , ferociamque animi , quam habuerat vivus , in vultu retinens. Postremò , ex omni copiâ , neque in prælio , neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam , aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio , aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem , qui è castris visundi , aut spoliandi gratiâ processerant , volventes hostilia cadavera , amicum alii , pars hospitem , aut cognatum reperiiebant. Fuere item , qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia , mœror , luctus , atque gaudia agitantur.

Finis Belli Catilinarii.

COROLLARIUM
D E
SALLUSTIO,
QUÆDAM DISSIMULANTE
in CATILINÆ historiâ.

MULTA de Cicerone Sallustius in historiâ Catilinæ silentio prætermisit, eaque cum primis, quæ præcipuè ad eximiam & singularem Ciceronis gloriam spectarent, consultone, ut qui ejus esset inimicus, an verò imprudens, haud facile dixerim. Eò autem potius inclinatus animus, ut Sallustium hæc de industriâ omisisse credam, & illam historiæ legem, ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis, in his prætermittendis neglexisse, quæ nequaquam fuerint silentio prætereunda. Eorum hîc aliqua subjicienda esse duxi.

I. Primum igitur Ciceroni gratiæ sunt

COROLLARIUM. 71

amplissimis verbis actæ, quòd virtute, consilio, prudentiâ suâ Remp. periculis maximis liberasset: idque sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, tantâ pace, tanto otio, tanto silentio, ut ipsemet Cicero 3. Invektivâ in Catilinam. De hoc verbum nullum Sallustius.

II. Dein Pater patriæ est à Q. Catullo, ac M. Catone frequentissimo Senatu nominatus. Nec de hoc Sallustius quicquam. Juvenalis verò;

— *Roma parentem,
Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit.*

Et in 7. Plinius. *Salve, inquit, primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in togâ triumphum, linguæque lauream merite.*

III. Præterea ejus nomine decreta Diis immortalibus supplicatio est: qui honos ante Ciceronem togato contigit nemini. *Atque his decreta verbis est (ut ipsemet inquit) quòd urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberasset. Quæ supplicatio (inquit) si cum ceteris conferatur, hoc intersit, quòd ceteræ de Rep. bene gestâ, hæc una conservatâ Repub. constituta est. Ne hujus quidem facta ab eo mentio.*

IV. Adhæc L. Gellius ei civicam coronam à Repub. deberi dixit. Est hoc quoque silentio præteritum, ut cetera pleraque, dum adversarium Crispus debitâ commendatione defraudat. Sed audiamus, quid ipsemet Cicero in Pisonem de hoc atque aliis ad gloriam suam spectantibus : *Me, inquit, Q. Catulus, princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius his audientibus civicam coronam deberi à Rep. dixit, mihi togato Senatus, non ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ Reip. singulari genere supplicationis Deorum immortalium templa patefecit.* Idem ad Atticum, Cn. Pompeium affirmat in Senatu, non semel, sed sæpe, multis verbis Ciceroni salutem imperii atque orbis terrarum adjudicasse.

V. Postremò statuâ eum inauratâ Capuæ decuriones decorârunt, & patronum adoptârunt, propter salutem illius urbis Consulatu conservatam suo : ut ipsemet pro P. Sestio testatur. Sed & in Pisonem : *Quorum Capuæ, inquit, te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei cujus consilio quum universam Remp.*
tum

COROLLARIUM. 73

tum illam ipsam urbem meminérant esse servatam. Me inauratâ statuâ donârunt, me patronum unum asciverunt, à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur. Hæc Cicero. Sed quid de hõc uspiam Sallustius? Quasi verò & hæc, & hoc genus alia non multò ad rem magis facerent, quàm aut illa veterum Romanorum laus, deque corruptis seculi sui moribus querela: aut verò tam libenter ac prolixè tributum Cæsari Catonique præconium? Quorum ut uterque fuerit meritò laudandus, Cæsaris tamen in laudibus, quum & ipse sit conjurationis creditus particeps, tam diu commorari, supervacaneum esse mihi videretur, ne dicam præter decorum. Nam illa de origine Urbis & corruptis populi Romani moribus, initiisque motuum civilium sive à proposito digressio, seu veriùs, altior repetitio, utcunque nominare lubeat, nec aliena prorsus ab historiæ argumento videtur, & Lectori accidit non ingrata. Sed de hõc jam satis, modò unum addidero. Mirè Sallustius hoc dissimulat, Cæsarem fuisse inter conjuratos habitum. Quâ de re tam multa interim Suetonius, cujus cum primis probatur in historiâ fides. Nam is in suspicionem venisse illum testatur, quasi conspirârit cum M. Crasso Consulari,

D

74 COROLLARIUM.

item P. Sulla & Autronio , post designationem Consulatus ambitus condemnatis. Cujus conjurationis meminerunt Tanusius Geminus in historiâ , M. Bibulus in edictis , C. Curio pater in Orationibus : de quâ & Cicero in quadam ad Atticum epistolâ significare videtur. Sed & auctores esse ait , qui cum Cn. etiam Pisone conspirasse Cæsarem testentur. Nam fuisse inter focios Catilinæ nominatum , & apud Novium Nigrum Questorem à L. Vettio indice , & in Senatu à Q. Curio : quorum hic è Catilinâ sese cognovisse diceret , ille chirographum quoque ejus Catilinæ datum polliceretur , Suetonius ipse confirmat ; quantumvis hoc dissimulare noster studeat. Itaque an hic nulla gratiæ in scribendo sit suspicio , aliorum esto judicium. *Rivius.*

C. SALLUSTII
CRISPI
JUGURTHA,

S E U

BELLUM JUGURTHINUM.

I. **F**ALSO queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecilla, atque ævi brevis, forte potius, quàm virtute, regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisque naturæ industriam hominum,

D ij

quàm vim aut tempus deesse. Sed dux ;
atque imperator vitæ mortalium , animus
est : qui , ubi ad gloriam virtutis viâ
grassatur , abundè pollens potensque ,
& clarus est , neque fortunâ eget ; quip-
pe quæ probitatem , industriam , aliasque
artîs bonas neque dare , neque eripere
cuiquam potest. Sin , captus pravis cu-
pidinibus , ad inertiam & voluptates
corporis pessumdatus est , perniciosâ lu-
bidine paullisper usus ; ubi per socordiam
vires , tempus , ingenium defluxêre , na-
turæ infirmitas accusatur : suam quippe
culpam auctores ad negotia transferunt.
Quòd si hominibus bonarum rerum tan-
ta cura esset , quanto studio aliena ac
nihil profutura , multùmque etiam peri-
culosa , petunt ; neque regerentur ma-
gis , quàm regerent casus : & eò magni-
tudinis procederent , ubi pro mortalibus ,
gloriâ æterni fierent.

II. Nam uti genus hominum compo-
situm ex corpore & animâ est : ita res
cunctæ , studiaque omnia nostra , corpo-
ris alia , alia animi naturam sequuntur.
Igitur præclara facies , magnæ divitiæ ,
ad hoc vis corporis , & alia hujuscemo-
di omnia brevi dilabuntur ; at ingenii
egregia facinora , sicuti anima , immor-

taliam sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est: omniaque orta occidunt, & aucta fenescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortalium est, incultu atque socordiâ torpescere sinunt: quum præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III. Verum ex his magistratus & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minumè mihi hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eò magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas; tamen importunum est: quum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè

quem inhonesta & pernicioſa lubido tenet, potentiæ paucorum, decus atque libertatem ſuam gratificari.

IV. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cujus de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; ſimul, ne per insolentiam quis exiſtumat memet ſtudium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à Republicâ ætatem agere, tanto, tamque utili labori meo nomen inertię imponant: certè, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui ſi reputaverint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſim; & quales viri idem adſequi nequiverint; & poſtea, quæ genera hominum in Senatum pervenerint, proſectò exiſtumabunt, me magis meritò quàm ignaviâ, judicium animi mei mutaviſſe; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, Reipublicæ venturum. Nam ſæpe audivi, Quintum Maximum, Publium Scipionem, præterea civitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere: *quum Majorum imagines intuerentur, vehementiſſimè ſibi animum ad virtutem accen-*

di. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere: sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis & sumtibus, non probitate, neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi Prætura, & Consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberius altiùsque processi, dum me civitatis morum piget tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurthâ Rege Numidarum gessit: primùm, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit; dein, quia tum primùm superbiæ nobilitatis obviam itum est. Quæ contentio divina & humana cuncta permiscuit, eoque vecordiæ processit, uti studiis civilibus bellum,

atque vastitas Italiae finem faceret. Sed prius quàm hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quò, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxumè adtriverat, Masinissa Rex Numidarum, in amicitiam receptus à Publio Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africâ magnum atque latè imperium valuit, populus Romanus quascumque urbis & agros manu ceperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit: sed imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale & Gulussâ fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabilis fratris, quem Masinissa, quòd ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui, ubi primùm adolevit, pol-

lens viribus, decorâ facie, sed multò maxumè ingenio validus, non se luxu, neque inertia corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare; & quum omnîs gloriâ anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimùm facere, & minimùm ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans Jugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore; tamen postquam hominem adolescentem, exactâ ætate suâ, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat.

Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas suæque & liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transformos agit. Ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus,

D v

ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitiâ facilè eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam Publii Scipionis, qui tum Romanis Imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multâque curâ, præterea modestissimè parendo, & sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sanè, quod difficile in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio; quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem adferre plerumque solet. Igitur Imperator omnīs ferè res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti; quippe cujus neque consilium,

neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia : quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. Eâ tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud focios clari magis, quam honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, *si Micipsa Rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur : in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse.*

Sed postquam, Numantiâ deletâ, Publius Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti domum decrevit; donatum atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in Prætorium adduxit; ibique secretò monuit, uti potiùs publicè, quam privatim, amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret : periculosè à paucis emi, quod multorum esset : si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum : sin properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum.

IX. Sic locutus , cum litteris eum ,
quas Micipsæ redderet , dimisit. Earum
sententia hæc erat : *Jugurthæ tui bello
Numantino longè maxuma virtus fuit : quam
rem certò scio tibi gaudio esse. Nobis ob
merita sua carus est : ut idem Senatui ,
populoque Romano sit , summâ ope nite-
mur. Tibi quidem pro nostrâ amicitia gra-
tulator. En habes virum dignum te , atque
avo suo Masinissâ.* Igitur Rex , ubi ea quæ
famâ acceperat , ex litteris Imperatoris
esse cognovit , quum virtute , tum gratiâ
viri permotus , flexit animum suum ; &
Jugurtham beneficiis vincere adgressus
est , statimque eum adoptavit , & testa-
mento pariter cum filiis hæredem insti-
tuit. Sed ipse paucos post annos , mor-
bo , atque ætate confectus , quum sibi
finem vitæ adesse intelligeret , coram
amicis & cognatis , itemque Adherba-
le & Hiempsale filiis , dicitur hujusce-
modi verba cum Jugurthâ habuisse.

X. *Parvum ego te , Jugurtha , amisso
patre , sine spe , sine opibus , in meum re-
gnum accepi , existumans non minus me
tibi , quàm liberis , si genuissem , ob bene-
ficia carum fore. Neque ea res falsum me
habuit. Nam ut alia magna & egregia*

tua facinora omittam, novissimè rediens
 Numantiâ, meque regnumque meum glo-
 riâ honoravisti; tuâque virtute nobis Ro-
 manos ex amicis, amicissimos fecisti: in
 Hispaniâ nomen familiæ renovatum est:
 postremò, quod difficillimum inter mortalis
 est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quo-
 niam mihi Natura finem vitæ facit, per
 hanc dextram, per regni fidem moneo ob-
 testorque, uti hos, qui tibi genere propin-
 qui, beneficio meo fratres sunt, caros ha-
 beas; neu malis alienos adjungere, quàm
 sanguine conjunctos retinere. Non exerci-
 tus, neque thesauri, præsidia regni sunt,
 verum amici; quos neque armis cogere,
 neque auro parare queas: officio & fide
 pariuntur. Quis autem amicior, quàm fra-
 ter fratri? aut quem alienum fidum inve-
 nies, si tuis hostis fueris? Equidem ego
 regnum vobis trado firmum, si boni eri-
 tis; si mali, imbecillum. Nam concordia
 res parvæ crescunt, discordiâ maxumæ di-
 labuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha,
 quia ætate & sapientiâ prior es, ne aliter
 quid eveniat, providere decet. Nam in om-
 ni certamine, qui opulentior est, etiam si
 accipit injuriam, tamen, quia plus potest,
 facere videtur. Vos autem, Adherbal &
 Hiempsal, colite, observate talem hunc
 virum; imitamini virtutem, & enitimini,

ne ego meliores liberos sumsisse videar, quàm genuisse.

XI. Ad ea Jugurtha, tametsi Regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat; tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquàm illi more regio iusta magnificè fecerant, Reguli in unum convenère, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextrâ Adherbalem adfedit; ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res jacet, oportere quinquennii consulta & decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ altiùs quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ & metu

anxius, moliri, parare, atque ea modò in animo habere, quibus Hiempfal per dolum caperetur. Quæ uti tardiùs procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu, quem ab Regulis factum suprà memoravi, propter diffensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui.

Itaque ad utramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius aliò concessêre. Sed Hiempfal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui proximus liCTOR Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tamquam suam domum visens eat; portarum claves adulterinas paret: nam veræ ad Hiempsale referiebantur: ceterùm, ubi res postularet, seipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædīs irrupêre, diversi Regem quærere; dormientis alios, alios occurrentis interficere; scrutari loca abdita;

clausa effringere : strepitu & tumultu omnia miscere : quum interim Hiempsal reperitur , occultans se tugurio mulieris ancillæ , quò initio pavidus , & ignarus loci profugerat. Numidæ caput ejus , uti jussi erant , ad Jugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur : Adherbalem omnisque , qui sub Micipsæ imperio fuerant , metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ : plures Adherbalem sequuntur , sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quàm maxumas potest copias armat : urbis partim vi , alias voluntate imperio suo adjungit : omni Numidiæ imperare parat. Adherbal , tametsi Romam legatos miserat , qui Senatum docerent de cæde fratris , & fortunis suis , tamen , fretus multitudine militum , parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit , victus ex prælio profugit in provinciam , ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha , patratis consiliis , postquàm omni Numidiâ potiebatur , in otio facinus suum cum animo reputans , timere populum Romanum , neque advorsus iram ejus usquam , nisi in avaritiâ nobilitatis , & pecuniâ suâ , spem habere. Itaque ,

paucis diebus , cum auro argentoque multo legatos Romam mittit , quîs præcipit , uti primùm veteres amicos muneribus expleant , dein novos acquirant ; postremò , quemcumque possint largiundo parare , ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre , & , ex præcepto Regis , hospitibus aliisque , quorum eâ tempestate in Senatu auctoritas pollebat , magna munera misere ; tanta commutatio incessit , ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe , alii præmio inducti , singulos ex Senatu ambiundo nitentur , ne gravius in eum consuleretur. Igitur , ubi legati fatis confidunt , die constituto Senatus utrisque datur.

XIV. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

Patres Conscripti. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit , uti regni Numidiæ tantummodò procurationem existumarem meam ; ceterum jus & imperium penes vos esse : simul eniterer domi militiæque quàm maximo usui esse populo Romano : vos mihi cognatorum , vos in locum adfinium ducerem : si ea fecissem , in vestrâ amicitia exercitum , divitias , munimenta regni me habiturum.

Quæ præcepta patris mei quum agitarem, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi Romani, regno, fortunisque omnibus expulit. Atque P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea, quàm ob Majorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere, ac maxumè deberi mihi beneficia à populo Romano quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor priùs oneri, quàm usui esse. Ceteri Reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt.

Familia nostra cum populo Romano, bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides ejus quàm fortuna petenda erat. Quorum progeniem, vos, P. C. nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam, quòd paullo ante Rex genere, famâ, atque copiis potens, nunc

deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto; tamen erat majestatis populi Romani prohibere injuriam, neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos Majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater & avus meus una vobiscum expulere Syphacem & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuriâ despecti estis. Eheu me miserum! hucine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti quem tu parem cum liberis tuis, regni-que participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi fortè quem vos jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus quàm vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem pa-

triâ, domo, inopem & coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutiùs, quàm in meo regno essem.

Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere; ceterum ex omnibus maxumè tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, Naturæ concessit: fratri, quem minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: adfinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore & luctu, morte graviolem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent; tamen, si quid ex improvise mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus

pro magnitudine imperii, jus, & injurias
 omnis, curæ esse decet. Nunc verò exsul
 patriâ, domo, solus, atque omnium ho-
 nestarum rerum egens, quò accedam, aut
 quos appellem? nationesne, an Reges, qui
 omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam
 infesti sunt? an quòquam mihi adire licet,
 ubi non Majorum meorum hostilia monu-
 menta plurima sint? an quisquam nostri
 misereri potest, qui aliquando vobis hostis
 fuit?

Postremo, Masinissa nos ita instituit,
 P. C. ne quem coleremus, nisi populum
 Romanum; ne societates, ne fœdera nova
 acciperemus: abundè magna præsidia no-
 bis in vostrâ amicitia fore: si huic impe-
 rio fortuna mutaretur, unâ occidendum no-
 bis esse. Virtute, ac Diis volentibus, ma-
 gni estis & opulenti: omnia secunda &
 obedientia sunt, quò facilius sociorum in-
 jurias curare licet. Tantùm illud vereor,
 ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum
 cognita, transvorsos agat: quos ego audio
 maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos
 singulos, ne quid de absente, incognitâ
 causâ, statuatis: fingere me verba, & fu-
 gam simulare, cui licuerit in regno mane-
 re. Quod utinam illum, cujus impio faci-
 nore in has miserias projectus sum, eadem

hæc simulantem videam : & aliquando aut apud vos , aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur : ut ille , qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est , omnibus malis excruciatuſ , impietatis in parentem noſtrum , fratris mei necis , mearumque miſeriarum graviſ pœnas reddat. Jam jam , frater animo meo cariffime , quamquam tibi immaturo , & , unde minumè decuit , vita erepta eſt : tamen lætandum magis , quàm dolendum puto caſum tuum. Non enim regnum , ſed fugam , exſilium , egeſtatem , & has omniſ , quæ me premunt , ærumnas cum animâ ſimul amiſiſti : at ego infelix in tanta mala præcipitatuſ ex patrio regno , rerum humanarum ſpectaculum præbeo : incertuſ quid agam , tuasne injurias perſequar , ipſe auxilii egeſ , an regno conſulam , cujuſ vitæ neciſque poteſtas ex opibus alieniſ pendet ? Utinam emori fortunis meiſ honeſtuſ exituſ eſſet ! ne vivere contemptuſ viderer , ſi deſeſſuſ malis injuriæ conſeſſiſſem. Nunc quoniam neque vivere lubet , neque mori licet ſine dedecore , P. C. per voſ , per liberoſ , atque parenteſ veſtroſ , per majeſtatem populi Romani , ſubvenite miſero mihi : ite obviam injuriæ : nolite pati regnum Numidiæ , quod veſtrum eſt , per ſceluſ & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere.

XV. Postquàm Rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quàm causâ freti, paucis respondent: *Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, postquàm superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab Senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiæ cognitus esset; ne verba inimici ante facta sua poneret.* Deinde utrique curiâ egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratiâ depravata, Adherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere & flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem severè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxumè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callidè occultans. Is postquàm vidit Regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne pollutâ licentiâ invidiam accenderet, animum à consuetâ lubricine continuit.

XVI. Vicit tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, *uti decem legati regnum quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham & Adherbalem dividerent.* Cujus legationis princeps fuit Lucius Opius, homo clarus, & tum in Senatu potens; quia Consul, Caio Graccho & Marco Fulvio interfectis, acerrumè victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissumè recepit: dando & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, fidei, postremò omnibus suis rebus commodum Regis anteferret. Reliquos legatos eadem viâ adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam adtingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quàm usu potiore, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

XVII. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, adtingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudi-
nes,

nes, minùs frequentata sunt, de iis haud
 facilè compertum narraverim : cetera
 quàm paucissimis absolvam. In divisione
 orbis terræ plerique in parte tertiâ Afri-
 cam posuère : pauci, tantummodò Asiam,
 & Europam esse ; sed Africam in Euro-
 pâ. Ea finis habet ab occidente, fretum
 nostri maris & Oceani : ab ortu Solis,
 declivem latitudinem : quem locum Ca-
 tabathmon incolæ appellant. Mare sæ-
 vum, importuosum. Ager frugum ferti-
 lis, bonus pecori, arbori infecundus :
 Cœlo, terrâque penuria aquarum : genus
 hominum salubri corpore, velox, patiens
 laborum : plerosque senectus dissolvit,
 nisi qui ferro, aut bestiis interiêre. Nam
 morbus haud sæpe quemquam superat.
 Ad hoc, malefici generis plurima anima-
 lia. Sed qui mortales initio Africam ha-
 buerint, quique postea accesserint, aut
 quo modo inter se permixti sint ; quam-
 quam ab eâ famâ, quæ plerosque obti-
 net, diversum est ; tamen, ut ex libris
 Punicis, qui Regis Hiempsalis diceban-
 tur, interpretatum nobis est ; utique rem
 sese habere cultores ejus terræ putant,
 quàm paucissimis dicam. Ceterùm fides
 ejus rei penes auctores erit.

XVIII. Africam initio habuère Gætuli,
 E

& Libyes, asperi incultique; quibus cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, fedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules, sicut Afri putant, interiit: exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavêre. Sed Persæ intrâ Oceanum magis: hique alveos navium inversos pro tuguriis habuêre: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim, per connubia, Gætulos secum miscuêre: & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semetipsi Numidas appellavêre. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ *mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessêre Libyes. Nam hi propiùs mare Africum agitabant: Gætuli sub Sole magis, haud procul ab ardoribus: hique maturè op-

pida habuere. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrumpere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere, nomen, gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XIX. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine, sollicitatâ plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim, aliasque urbis in ora maritima condidere: eæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui lo-

cus Ægyptum ab Africâ dividit, secundo mari prima Cyrene est: colonia The-
 reon, ac deinceps duæ Syrtes, interque
 eas Leptis: deinde Philenon Aræ: quem
 locum, Ægyptum versùs, finem imperii ha-
 buère Carthaginienses: post aliæ Punicæ
 urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam
 Numidæ tenent. Proxumè Hispaniam
 Mauri sunt. Super Numidiam Gætulos
 accepimus, partim in tuguriis, alios in-
 cultiùs vagos agitare: post eos Æthiopas
 esse: dein loca exusta Solis ardoribus.
 Igitur bello Jugurthino pleraque ex Puni-
 cis oppida, & finis Carthaginiensium,
 quos novissumè habuerant, populus Ro-
 manus per magistratus administrabat: Gæ-
 tulorum magna pars, & Numidæ ad flu-
 men usque Mulucham sub Jugurthâ erant:
 Mauris omnibus Rex Bocchus imperita-
 bat, præter nomen, cetera ignarus po-
 puli Romani, itemque nobis neque bel-
 lo, neque pace antea cognitus. De Afri-
 câ & ejus incolis, ad necessitudinem
 rei satis dictum.

XX. Postquàm, diviso regno, legati
 Africâ decessère, & Jugurtha contra ti-
 morem animi præmia sceleris adeptum
 sese videt, certum esse ratus, quod ex
 amicis apud Numantiam acceperat, om-

nia Romæ venalia esse : simul & illorum pollicitationibus accensus , quos paullo ante muneribus expleverat , in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer , bellicosus : at is , quem petebat , quietus , imbellis , placido ingenio , opportunus injuriæ ; metuens magis , quam metuendus. Igitur ex improvviso finis ejus cum magnâ manu invadit : multos mortalis cum pecore , atque aliâ prædâ capit : ædificia incendit : pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit , existumans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum , eamque rem belli causam fore. At ille , quod neque se parem armis existumabat , & amicitiam populi Romani magis , quam Numidis , fretus erat ; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit : qui tametsi contumeliosa dicta retulerant , prius tamen omnia pati decrevit , quam bellum sumere : quia tentatum antea fecus cesserat. Neque eò magis cupido Jugurthæ minuebatur : quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non , ut antea , cum prædatoriâ manu , sed magno exercitu comparato , bellum gerere cœpit , & apertè totius Numidiæ imperium petere. Ceterum , quâ perge-

bat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

XXI. Adherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriusque confedit exercitus: & quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt: semisomnos partim: alios arma fumentes fugant, funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: & ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos Reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit: vineis turribusque, & machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxumè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Adherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos Reges adeant; Senatus, populi que Romani verbis nuncient, *velle*

& censere eos ab armis discedere : de controversiis suis , jure potius , quàm bello disceptare : ita seque , illisque dignum esse.

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt , eò magis , quòd Romæ , dum proficisci parant , de prælio factò , & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit : sibi neque majus quidquam , neque carius auctoritate Senatûs esse : ab adolescentiâ suâ ita se enisum , ut ab optumo quoque probaretur : virtute , non malitiâ , P. Scipioni , summo viro , placuisse : ob easdem artès à Micipsâ , non penuriâ liberorum , in regnum adoptatum esse. Ceterùm , quò plura bene atque strenuè fecisset , eò animum suum injuriam minùs tolerare : Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum : quod ubi comperisset , sceleri obviam isse : populum Romanum neque rectè , neque pro bono facturum , si ab jure gentium sese prohibuerit : postremò , de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

XXIII. Jugurtha ubi eos Africâ decessisse ratus est , neque propter loci na-

turam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossâ mœnia circumdat: turris exstruit, easque præsiidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnîs fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariarum, bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: litteræ Adherbalis in Senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

XXIV. *Non meâ culpâ sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido me exstinguendi invasit, uti neque vos, neque Deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius & amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acriùs urgear,*

incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur me fortuna mea : etiam antea expertus sum , parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum , supra quàm ego sum , petere , neque simul amicitiam vestram , & regnum meum sperare. Utrum gravius existimet , nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum : dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ , nihil ad vos. Verùm nunc regnum nostrum armis tenet : me , quem vos Imperatorem Numidis posuistis , clausum tenet atque obsidet : legatorum verba quanti fecerit , pericula mea declarant. Quid est reliquum , nisi vis vestra , quò moveri possit ? Nam ego quidem vellem , & hæc quæ scribo , & illa quæ antea in Senatu questus sum , vana forent potius , quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum , ut Jugurthæ scelerum ostentui essem , non jam mortem , neque ærumnas , tantummodò inimici imperium , & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ , quod vestrum est , uti libet , consulite : me ex manibus impiis eripite , per majestatem imperii , per amicitiae fidem ; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

XXV. His litteris recitatis , fuere qui exercitum in Africam mittendum cense-

rent & quàm primùm Adherbali subveniendum ; de Jugurtha interim uti consuleretur , quoniam legatis non paruiſſet. Sed ab iisdem illis Regis fautoribus summâ ope enisum , ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum , ut in plerisque negotiis solet , privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles , amplis honoribus usi : in quibus fuit Marcus Scaurus , de quo suprâ memoravimus , Consularis , & tum Senatûs princeps. Hi , quòd in invidiâ res erat , simul & à Numidis obsecrati , triduo navim ascendere : dein brevi Uticam adpulsi , litteras ad Jugurtham mittunt , *quàm ocissumè ad provinciam accedat ; se ad eum ab Senatu missos*. Ille , ubi accepit homines claros , quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat , contra inceptum suum venisse : primò commotus metu , atque lubidine , divorſus agitabatur. Timebat iram Senatûs , ni paruiſſet legatis : porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur , exercitu circumdato , summâ vi Cirtam irrumpere nititur , maxumè sperans , ductâ manu hostium , aut vi , aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secûs procedit , neque , quod inten-

derat, efficere potest, uti prius quàm legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi Senatûs verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret; multâ tamen oratione consumptâ, legati frustra discessêre.

XXVI. Ea postquàm Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obvius fuerat, interfecit.

XXVII. Quod postquàm Romæ cognitum est, & res in Senatu agitari cœpta, iidem illi ministri Regis interpellan-

do, ac sæpe gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni Caius Memmius, Tribunus plebis designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuiſſet id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profectò omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapſa foret: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ Regis erat! Sed ubi Senatus delicti conſcientiâ populum timet; lege Semproniâ, provinciæ futuris Consulibus Numidia atque Italia decretæ: Consules declarati Publius Scipio Nasica, Lucius Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXVIII. At Jugurtha, contrâ spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæſerat; filium, & cum eo duos familiaris ad Senatum legatos mittit; iisque, uti illis quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, *omnis mortalis pecuniâ adgrediantur*. Qui postquam Romam adventabant, Senatus à Bestiâ consultus est, *placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus*: iique decrevêre,

ni regnum , ipsumque deditum venissent , uti in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex Senatûs decreto nunciari jubet : ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius , parato exercitu , legat sibi homines nobilîs , factiosos , quorum auctoritate , quæ deliquisset , munita fore sperabat : in quîs fuit Scaurus , cujus de naturâ & habitu suprà memoravimus. Nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi , & corporis erant : quas omnîs avaritia præpediebat. Patiens laborum , acri ingenio , fatis providens , belli haud ignarus , firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium , atque indè Siciliam ; porro ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius , initio paratis com meatibus , acriter Numidiam ingressus est ; multosque mortalis , & urbîs aliquot pugnando cepit.

XXIX. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare , bellique , quod administrabat , asperitatem ostendere cœpit ; animus æger avaritiâ facilè conversus est. Ceterùm socius & administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus ; qui tametsi à principio , plerisque ex factione ejus corruptis , acerrumè Regem impu-

gnaverat, tamen, magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodò belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effecturum: postea verò quàm participem negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterùm interea fidei causâ mittitur à Consule Sextius Quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur Rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsentis consilio locutus de invidiâ facti sui, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestiâ & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum erat, elephantum xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ & exercitu nostro pax agitabatur.

XXX. Postquàm res in Africâ gestas,

quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnīs locos & conventus, de factō Consulis agitari: apud plebem gravis invidia: Patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quòd is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediēbat. At Caius Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis suprā diximus, inter dubitationem & moras Senatūs, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere ne Rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eā tempestate Romæ Memmii facundia clara, pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere; ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis differuit.

XXI. *Multa me dehortantur à vobis, Quirites, nī studium Reipublicæ omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxumè, quòd innocentiae plus periculi, quàm honoris est. Nam illa qui-*

dem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quàm fœdè, quàmque inulti perierint vestri defensores; uti vobis animus ab ignaviâ, atque socordiâ corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen, obviam ire factionis potentiæ, animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verùm id frustra, an ob rem faciam, in vestrà manu situm est, Quirites.

Neque ego vos hortor, quod sæpe Majores vestri fecêre, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipientes eant. Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post Caii Gracchi & Marci Fulvii cædem, item Ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verùm lubido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; Reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal

pendere ; penès eosdem & summam gloriam ,
 & maxumas divitias esse : tamen hæc talia
 facinora impunè suscepisse , parum habuê-
 re : itaque postremò leges , majestas vestra ,
 divina & humana omnia hostibus tradita
 sunt. Neque eos , qui ea fecêre , pudet , aut
 pœnitet ; sed incedunt per ora vestra ma-
 gnificè ; sacerdotia & consulatus , pars
 triumphos suos ostentantes : perinde quasi
 ea honori , non prædæ , habeant. Servi ,
 ære parati , injusta imperia dominorum non
 perferunt : vos , Quirites , imperio nati ,
 æquo animo servitutem toleratis ? At , qui
 sunt hi , qui Rempublicam occupavêre ? ho-
 mines sceleratissimi , cruentis manibus , im-
 mani avaritiâ , nocentissimi , iidemque su-
 perbissimi , quibus fides , decus , pietas ,
 postremò honesta atque inhonesta omnia
 quæstui sunt. Pars eorum , occidisse Tribu-
 nos plebis , alii quæstiones injustas , pleri-
 que cædem in vos fecisse , pro munimento
 habent. Ita , quàm quisque pessumè fecit ,
 tam maxumè tutus est : metum à scelere
 suo ad ignaviam vestram transtulêre : quos
 omnîs , eadem cupere , eadem odisse , eadem
 metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos
 amicitia , inter malos factio est.

Quòd si vos tam libertatis curam habe-
 retis , quàm illi ad dominationem accensi

sunt , profectò neque Respublica , sicuti nunc , vastaretur , & beneficia vestra penès optimos , non audacissimos , forent. Majores vestri parandi juris , & majestatis constituendæ gratiâ , bis per secessionem armati , Aventinum occupavêre : vos pro libertate quam ab illis accepistis , nonne summâ ope nitemini ? Atque eò vehementiùs , quò majus dedecus est , parta amittere , quàm omnino non paravisse. Dicet aliquis , quid igitur censes ? vindicandum in eos , qui hosti prodidêre Rempublicam : non manu , neque vi ; quod magis , vos fecisse , quàm illis accidisse , indignum est : verùm quæstionibus , & indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dedititius est , profectò jussis vestris obediens erit : sin ea contemnit , scilicet æstumabitis , qualis illa pax , aut deditio sit , ex quâ ad Jugurtham scelerum impunitas , ad paucos potentis maxumæ divitiæ , in Rempublicam damna atque dedecora pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet , & illa , quàm hæc tempora , magis placent ; quum regna , provinciæ , leges , jura , judicia , bella , atque paces , postremò divina & humana omnia penès paucos erant : vos autem , hoc est , populus Romanus , invicti ab hostibus , imperatores omnium gentium , satis habetis animam re-

tinere. Nam servitutem quidem quis vestrum audebat recusare? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existumo impunè injuriam accepisse; tamen, vos hominibus scelerrimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset.

Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impunè malè fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur; & vobis æterna sollicitudo remanebit, quum intellegetis aut serviundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse; facere illi injurias, vos prohibere: postremò sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est; neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita Senatûs auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiæque Respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea

*fecere, obediētes vivamus? Nam impune
quolibet facere, id est Regem esse. Neque
ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitis
civis vestros perperam, quā recte, fecisse:
sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum
eatis. Ad hoc, in Republicā multo præ-
stat, beneficii, quā maleficii, immemorem
esse. Bonus tantummodò segnior fit, ubi
neglegas: at malus improbior. Ad hoc, si
injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.*

XXXII. Hæc atque alia hujuscemo-
di sæpe dicundo, Caius Memmius po-
pulo Romano persuadet, uti Lucius
Cassius, qui tum Prætor erat, ad Jugur-
tham mitteretur; eumque, interpositâ
fide publicâ, Romam duceret, quò fa-
cilius, indicio Regis, Scauri & reliquo-
rum, quos pecuniæ captæ arcessebant,
delicta patefierent. Dum hæc Romæ ge-
runtur, qui in Numidiâ relictī ab Bestiâ
exercitui præerant, secuti morem Impe-
ratoris sui, plurima & flagitiosissima fa-
cinora fecere. Fuere, qui auro corrupti,
elephantos Jugurthæ traderent; alii per-
fugas venderent: pars ex pacatis prædas
agebant; tanta vis avaritiæ in animos
eorum, veluti tabes, invaserat! At Cas-
sius Prætor, perlatâ rogatione à Caio
Memmio, ac percussâ omni nobilitate,

ad Jugurtham proficiscitur ; eique timido , & ex conscientia diffidenti rebus suis , persuadet , quoniam se populo Romano dedidisset , ne vim , quàm misericordiam ejus , experiri malit. Privatim præterea fidem suam interponit , quam ille non minoris , quàm publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat.

XXXIII. Igitur Jugurtha , contra decus regium , cultu quàm maxumè miserabili , cum Cassio Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat , confirmatus ab omnibus , quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat , quæ suprâ memoravimus , Caium Bæbium Tribunum plebis magnâ mercede parat , cujus impudentia contra jus , & injurias omnîs munitus foret. Ac Caius Memmius advocatâ concione ; quamquam Regi infesta plebes erat , & pars *in vincula duci* jubebat , pars , *ni socios sceleris , aperiret , more Majorum de hoste supplicium sumi* ; dignitati magis , quàm iræ consulens , sedare motus , & animos eorum mollire ; postremò confirmare , fidem publicam per sese inviolatam fore. Post , ubi silentium cœpit , producto Jugurthâ , verba facit : Romæ , Numidiæque facinora ejus memorat ; scelera in patrem ,

fratresque ostendit : quibus juvantibus , quibusque ministris ea egerit , quamquam intellegat populus Romanus , tamen velle manifesta magis ex illo habere : si vera aperiret , in fide & clementiâ populi Romani magnam spem illi sitam : sin reticeat , non fociis saluti fore , sed se suasque spes corrupturum.

XXXIV. Dein , ubi Memmius dicendi finem fecit , & Jugurtha respondere jussus est , Caius Bæbius Tribunus plebis quem pecuniâ corruptum suprâ diximus , Regem tacere jubet ; ac , tametsi multitudo , quæ in concione aderat , vehementer accensa , terrebat eum clamore , vultu , sæpe impetu , atque aliis omnibus , quæ ira fieri amat ; vicit tamen impudentia. Ita populus , ludibrio habitus , ex concione discedit : Jugurthæ , Bestiæque , & ceteris , quos illa quæstio exagitabat , animi augefcunt.

XXXV. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam , nomine Massiva , Gullussæ filius , Masinissæ nepos : qui , quia in dissensione Regum , Jugurthæ adversus fuerat , deditâ Cirtâ , & Adherbale interfecto , profugus ex Africâ abierat. Huic Spurius Albinus , qui proximo an-

no post Bestiam cum Quinto Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus Consul belli gerundi, moveri, quàm fenescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquàm Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis fatis præsidii est; quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediēbat: Bomilcari proxumo, ac maxumè fido sibi, imperat, *pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxumè occultè: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat.* Bomilcar maturè Regis mandata exsequitur; & per homines talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullò inconsultiùs Massivam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romanam fide publicâ venerat. At Jugurtha,

manifestus tanti sceleris , non priùs omisit contra verum niti , quàm animadvortit , super gratiam atque pecuniam suam , invidiam facti esse. Igitur quamquam in priorè actione ex amicis quinquaginta vades dederat ; regno magis , quàm vadibus consulens , clam in Numidiam Bomilcarem dimittit , veritus ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi , si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus eòdem profectus est , jussus à Senatu Italiâ decedere. Sed postquàm Româ egressus est , fertur , sæpe tacitus eò respiciens , postremò dixisse : *Urbem venalem , & maturè perituram , si emtorem invenerit.*

XXXVI. Interim Albinus , renovato bello , commeatum , stipendium , aliaque , quæ militibus usui forent , maturat in Africam portare ; ac statim ipse profectus , uti ante comitia , quod tempus haud longè aberat , armis , aut deditione , aut quovis modo bellum conficeret. At contra , Jugurtha trahere omnia , & alias , deinde alias moræ causas facere : polliceri deditiōem , ac deinde metum simulare : instanti cedere , & paullò post , ne sui diffiderent , instare : ita belli modò , modò pacis morâ Consulem ludificare.

care. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii Regis existumarent: neque ex tantâ properantiâ tam faciliè tractum bellum fœcordiâ magis, quàm dolo crederent. Sed postquàm, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit.

XXXVII. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter Respublica agitabatur. Publius Lucullus, & Lucius Annus, Tribuni plebis, resistantibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitûs ab Rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus, hieme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi Regis thesauri erant. Quod quamquam, & fœvitiâ temporis, & opportunitate loci, neque obsideri poterat: [nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat] tamen, aut simulandi gratiâ, quò Regi formidinem adderet, aut cupi-

F

dine cæcus, ob thesauros, oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliaque, quæ incepto usui forent, properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdoluſ ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese veluti cedentem insequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos diu noctuque exercitum tentabat: Centuriones, ducesque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti defererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit, intempestâ nocte de improvviso, multitudine Numidarum Aulicæ castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium; Cælum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps; postremò, fugere, an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thra-

cum, & paucis gregariis militibus, transferre ad Regem : & Centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit ; eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœdâ fugâ, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox atque præda castrorum, hostis, quò minùs victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit : tametsi ipsum cum exercitu, fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum ; si secum fœdus faceret, incolumis omnîs sub jugum missurum : præterea, uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quamquam, & flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti Regi libuerat, pax convenit.

XXXIX. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere : pars dolere pro gloriâ Imperii : pars insolita rerum bellicarum, timere libertati. Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpe præclari fuerant, quòd armatus dedecore potius, quàm manu, salutem quæsiverit. Ob ea Consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde

periculum timens , Senatum de fœdere consulebat : & tamen interim exercitui supplementum scribere ; ab focis & nomine Latino auxilia accersere ; denique omnibus modis festinare. Senatus ita , uti par fuerat , decernit , *suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri*. Consul impeditus à Tribunis plebis , ne , quas paraverat copias , secum portaret , paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus , uti convenerat , Numidiâ deductus , in provinciâ hiemabat. Postquàm eò venit , quamquam persequi Jugurtham , & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat ; cognitis militibus , quos præter fugam , soluto imperio , licentia atque lascivia corruerat , ex copiâ rerum statuit , sibi nihil agitandum.

XL. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tribunus plebis rogationem ad populum promulgat , *uti quæreretur in eos , quorum consilio Jugurtha Senati decreta neglexisset ; quique ab eo in legationibus , aut imperiis pecunias accepissent ; qui Elephantos , quique perfugas tradidissent : item , qui de pace , aut bello cum hostibus pactiones fecissent*. Huic rogationi partim conficii sibi , alii ex partium invidiâ pericula metuentes , quoniam apertè resistere non

poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & focios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem jufferit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm curâ Reipublicæ; tanta lubido in partibus erat! Igitur, ceteris metu percussis, Marcus Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprâ memoravimus, inter lætitiâ plebis, & suorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, quum ex Mamilianâ rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè violenterque, ex rumore & lubidine plebis; uti sæpe nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLI. Ceterum mos partium popularium & Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus & Senatus Romanus placidè, modestèque inter se Rempubli-

cam tractabant : neque gloriæ , neque dominationis certamen inter civis erat : metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus discessit , ilicet ea , quæ secundæ res amant , lascivia atque superbia incessere. Ita , quod in advorsis rebus optaverant , otium , postquam adepti sunt , asperius acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem , populus libertatem in lubidinem vertere ; sibi quisque ducere , trahere , rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. Respublica quæ media fuerat , dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat : plebis vis soluta , atque in multitudinem dispersa , minùs poterat. Paucorum arbitrio , belli domique Respublica agitabatur : penes eosdem ærarium , provinciæ , magistratus , gloriæ triumphique erant : populus militiâ atque inopiâ urgebatur : prædas bellicas Imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes , aut parvi liberi militum , uti quisque potentiori confinis erat , fedibus pellebantur. Ita cum potentiâ , avaritia sine modo modestiâque invadere , polluere , & vastare omnia ; nihil pensi neque sancti habere , quoad semetipfa præcipitavit. Nam ubi primùm ex nobilitate reperti sunt qui

veram gloriam injustæ potentiae antepo-
nerent, moveri civitas, & dissensio civi-
lis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

XLII. Nam postquam Tiberius, &
Caius Gracchus, quorum Majores Puni-
co, atque aliis bellis multum Reipublicæ
addiderant, vindicare plebem in liberta-
tem, & paucorum scelera patefacere cœ-
père; nobilitas noxia, atque eo percul-
sa, modò per focios & nomen Latinum,
interdum per equites Romanos, quos
spes societatis à plebe dimoverat, Grac-
chorum actionibus obviam ierat: & pri-
mò Tiberium, dein paucos post annos
eadem ingredientem Caium, Tribunum
plebis alterum, alterum Triumvirum co-
loniis deducendis, cum Marco Fulvio
Flacco ferro necaverat. Et sanè Gracchis,
cupidine victoriæ, haud satis animus mo-
deratus fuit; sed bono vinci fatius est,
quàm malo more injuriam vincere. Igi-
tur eâ victoriâ nobilitas ex lubricine suâ
usa, mortalîs multos ferro aut fugâ ex-
stinxit; plusque in reliquum sibi timoris,
quàm potentiae, addidit: quæ res ple-
rumque magnas civitates pessumdedit,
dum alteri alteros vincere quovis modo,
& victos acerbîus ulcisci volunt. Sed de
studiis partium, & omnibus civitatis mo-

ribus, si singillatim, aut pro magnitudine parem differere, tempus quàm res, maturiùs deferet. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli fœdus, exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus & Silanus Consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quamquam adverso populi partibus, famâ tamen æquabili & inviolatâ. Is ubi primùm magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere; arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim; denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Ceterùm ad ea patranda, Senatus auctoritate, focii, nomenque Latinum, & Reges ultrò auxilia mittendo, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententiâ omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cùm propter artís bonas, tum maxumè quòd advorsum divitias invictum animum ge-

rebat : & avaritiâ magistratum ante id tempus in Numidiâ nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLIV. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Spurio Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, linguâ, quàm manu, promptior, prædator ex focis, & ipse præda hostium, sine imperio & modestiâ habitus. Ita Imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, &, expectatione eventus, civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quàm majorum disciplinâ milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat : nisi quum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Uti cuique lubebat, ab signis aberat : lixæ permixti cum militibus, diu noctuque vagabantur : & palantes agros vastare, villas ex-

pugnare, pecoris & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius.

XLV. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse compertior; tantâ temperantiâ inter ambitionem sævitiamque moderatum. Namque edicto primùm adjumenta ignaviæ fustulisse, *ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet*: ceteris arte modum statuisse: præterea, transvorsis itineribus quotidie castra movere: juxta, ac si hostes adessent, vallo atque fossâ munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpe in medio adesse; ne quisquam ordine egrederetur: uti, cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret.

Ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit, simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad Consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodò ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, *uti Jugurtham maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent*. Ceterum palam, quæ ex voluntate forent, Regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis & mapalibus, præfecti Regis obviam procedebant, parati frumentum dare, com meatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus

iccirco minùs , fed pariter ac si hoſtes adefſent , munito agmine incedere , latè explorare omnia , illa deditiſis ſigna oſtentui credere , & inſidiis locum tentare. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus , item funditorum & ſagittariorum delectâ manu apud primos erat : in poſtremo Caius Marius legatus cum equitibus curabat : in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum , & præfectis cohortium diſpertiverat : uti cum his permixti Velites , quòcumque accederent , equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus , tantaque peritia locorum & militiæ erat , ut , abſens an præſens , pacem an bellum gerens pernicioſior eſſet , in incerto haberetur.

XLVII. Erat haud longè ab eo itinere , quò Metellus pergebat , oppidum Numidarum , nomine Vacca , forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum ; ubi & incolere , & mercari conſueverant Italici generis multi mortales. Huc Conſul , ſimul tentandi gratiâ , & , ſi paterentur opportunitates loci , præſidium impoſuit ; præterea imperavit frumentum , & alia , quæ bello uſui forent , comportare : ratus id , quod res monebat , frequentiam negotiatorum &

commeatum juvaturum exercitum , & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensiùs modò legatos supplices mittere , pacem orare ; præter suam , liberorumque vitam , omnia Metello dedere. Quos item , uti priores , Consul illectos ad proditionem domum mittebat ; Regi pacem , quam postulabat , neque abnuere , neque polliceri , & inter eas moras promissa legatorum expectare.

XLVIII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit , ac suis se artibus tentari animadvertit ; quippe cui verbis pax nunciabatur , ceterùm re bellum asperrimum erat , urbs maxuma alienata , ager hostibus cognitus , animi popularium tentati ; coactus rerum necessitudine , statuit armis certare. Igitur , explorato hostium itinere , in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci , quàm maxumas potest copias omnium generum parat , ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ , quam Adherbal in divisione possederat , flumen , oriens à meridie , nomine Muthul ; à quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari , vastus ab naturâ , & humano cultu : sed

ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humo aridâ atque arenosâ gignuntur. Mediâ autem planities deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea consita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuatâ suorum acie confedit: Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet quæ ageret: ipse propior montem, cum omni equitatu & peditibus delectis, suos collocat: dein singulas turmas & manipulos circumiens, monet atque obtestatur, *uti memores pristinae virtutis & victoriae, sese regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab Imperatore decuerint, omnia suis provisâ; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conferrent. Proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores & victorias confirmatu-*

rum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare: quum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspiciatur. Primò dubius, quidnam insolita facies ostenderet: (nam inter virgulta equi Numidæque confederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum naturâ loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos, funditores & sagittarios dispersit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit.

L. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum

cum expeditis cohortibus & parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existumans hostes crebro impetu, & transvorsis præliis iter suum remoratorios; &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & situm militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quâ metellus descenderat; ne fortè, cedentibus adversariis, receptui ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cedere: pars à sinistra ac dextrâ tentare: infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modò eminus fauciabantur; neque contra feriundi, aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant; sed alius aliò quàm

maxumè divorsi. Ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant; ea verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere: nostros asperitas, & insolentia loci retinebat.

LI. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives, permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, quum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus labore & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita.*

Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat ; circumire , hortari , renovare praelium , & ipse cum delectis tentare omnia , subvenire suis , hostibus dubiis instare ; quos firmos cognoverat , eminens pugnando retinere.

LII. Eo modo duo imperatores , summi viri , inter se certabant ; ipsi pares , ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat , locus adversus : Jugurthæ alia omnia , præter milites , opportuna. Denique Romani , ubi intelligunt neque sibi perfugium esse , neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; (& jam diei vespere erat) adverso colle , sicuti præceptum fuerat , evadunt. Amisso loco Numidæ fusi fugatique , pauci interiorem : plerisque velocitas , & regio hostibus ignara , tutata sunt. Interea Bomilcar , quem Elephantis , & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ supra diximus , ubi eum Rutilius prætergressus est , paullatim suos in æquum locum deducit : ac , dum legatus ad flumen , quò præmissus erat , festinans pergit , quietus , uti res postulabat , aciem exornat : neque remittit , quid ubique hostis ageret , explorare. Postquam Rutilum confedissem jam , & animo vacuum

accepit , simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri , veritus ne legatus , cognitâ re , laborantibus suis auxilio foret , aciem , quam diffidens virtuti militum arctè statuerat , quò hostium itineri officeret , latius porrigit ; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. Romani , ex improvîso , pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbuſtis consitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari : post , ubi æquabilem manere , & , sicuti acies movebatur , magis magisque appropinquare vident ; cognitâ re , properantes arma capiunt , ac pro castris , sicuti imperabatur , consistunt. Dein , ubi propius ventum est , utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodò remorati , dum in Elephantis auxilium putant , postquàm eos impeditos ramis arborum , atque ita disiectos circumveniri vident , fugam faciunt ; ac plerique , abjectis armis , aut noctis quæ jam aderat , auxilio integri abeunt. Elephantis quatuor capti , reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere , atque opere castrorum , & prælio fessi , lætique erant ; tamen , quòd Metellus ampliùs opinione

morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur. Ac primò obscurâ nocte, postquàm haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul & tumultum facere: & penè imprudentiâ admissum facinus miserabile, nî utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repentè gaudium exortum. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad Cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriâ vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos detrectant.

LIV. Metellus in iisdem castris quadriduo moratus, saucios cum curâ reficit; meritos in præliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, *ad cetera quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore.* Tamen interim transfugas & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in saltuosa, & naturâ munita rece-

perat : ibique cogebat exercitum numero hominum ampliore, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quòd, præter equites regios, nemo omnium Numidarum ex fugâ Regem sequitur. Quò cujusque animus fert, eò discedunt, neque id flagitium militiæ ducitur ; ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum Regis animum ferocem esse ; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri non posset : præterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere ; statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit ; agros vastat ; multa castella & oppida temere munita, aut sine præsidio, capit incenditque ; puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti obsides : frumentum & alia quæ usui forent, affatim præbita : ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magis, quàm prælium malè pugnatum ab suis, Regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogeatur ; & qui sua loca defendere nequiverat, in

alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit : exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet : ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur : nocturnis & aviis itineribus ignoratus, Romanos palantis repentè adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur : nemo omnium intactus profugit : & Numidæ prius quàm ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt.

LV. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus : uti seque, & exercitum more Majorum gereret ; in adverso loco victor tamen virtute fuisset ; hostium agro potiretur ; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ coegisset habere. Itaque Senatus, *ob ea feliciter acta, Diis immortalibus supplicia decernere* : civitas trepida antea & sollicita de belli eventu, læta agere : de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti : omnibus modis festinare : cavere tamen necubi hosti opportunus fieret : meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quò clarior, eò magis anxius erat : neque post insidias Jugurthæ effuso

exercitu prædari. Ubi frumento , aut pabulo opus erat , cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant : exercitûs partem ipse , reliquos Marius ducebat. Sed igni magis , quàm prædâ , ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat , cuncti aderant ; ceterùm , quò fuga atque formido latiùs cresceret , divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi : tempus aut locum pugnae quærere : quâ venturum hostem audierat , pabulum , & aquarum fontis , quorum penuria erat , corrumpere : modò se Metello , interdum Mario ostendere : postremos in agmine tentare , ac statim in collis regredi : rursus aliis , post aliis minitari : neque prælium facere , neque otium pati , tantummodò hostem ab incepto retinere.

LVI. Romanus Imperator ubi se dolis fatigari videt , neque ab hoste copiam pugnandi fieri , urbem magnam , & in eâ parte , quâ sita erat , arcem regni , nomine Zamam , statuit oppugnare ; ratus id , quod negotium poscebat , Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum , ibique prælium fore. At ille , quæ parabantur , à perfugis edoctus , magnis itineribus Metellum antevenit, oppidanos hor-

tatur mœnia defendant , additis auxilio perfugis : quod genus ex copiis Regis , quia fallere nequibat , firmissimum erat. Præterea pollicetur , in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus in loca quàm maxumè occulta discedit ; ac paullo post cognoscit , Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum : quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab Rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit , & jam egredientibus Romanis in portâ pugnam facit : simul magnâ voce Siccenses hortatur , *uti cohortes ab tergo circumveniant ; fortunam illis præclari facinoris casum dare : si id fecerint , postea sese in regno , illos in libertate sine metu ætatem æturos*. Ac ni Marius signa inferre , atque evadere oppido properavisset , profectò cuncti , aut magna pars Siccensium , fidem mutavissent : tantâ mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini , paullisper ab Rege sustentati , postquàm majore vi hostes urgent , paucis amissis profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm , magis opere , quàm naturâ munitum erat ; nullius idoneæ

neæ rei egens , armis virisque opulentum. Igitur Metellus , pro tempore atque loco paratis rebus , cuncta mœnia exercitu circumvenit : legatis imperat , ubi quisque curaret. Dein , signo dato , undique simul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret : infensi intentique sine tumultu manent : prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque , pars eminens glande , aut lapidibus pugnare : evadere alii , alii succedere , ac murum modò subfodere , modò scalis adgredi , cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere , fudes , pila , præterea pice & sulphure tædam mixam ardentia mittere. Se dñe illos quidem , qui procul manserant , timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula , tormentis aut manu emissa , vulnerabant ; parique periculo , sed famâ impari , boni atque ignavi erant.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur , Jugurtha ex improvise castra hostium cum magna manu invadit : remis- sis , qui præsidio erant , & omnia magis , quàm prælium , expectantibus , portam irrumpit. At nostri , repentino metu perculsi , sibi quisque pro moribus consulunt : alii fugere , alii arma capere :

magna pars vulnerati aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto locum capere paullò, quàm alii, editiorem; neque indè maxumâ vi depelli quiverunt: sed tela eminùs missa remittere, pauci in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cedere, fundere atque fugare. Interim Metellus, quum acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit fugam ad se vorsum fieri; quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim Caium Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans *per amicitiam, perque Rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat.* Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis, in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquàm nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quâ Regis adventus erat, pro castris agitare jubet; portas & proxima loca Tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis penè victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut Tribunus curabat, eò acerrimè niti; neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: avidiùs alteri alteros fauciare, quam semet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitiâ, gemitu: item

G ij

strepitus armorum ad Cœlum ferri : tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullulùm modò pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos animadverteres : ac, sicuti audiri à suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus : huc & illuc, quasi vitabundi aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat,) consultò leniùs agere, ac diffidentiam rei simulare : pati Numidas sine tumultu, Regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repentè magnâ vi murum adgreditur : & jam scalis adgressi milites propè summa ceperant, quum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere : dein, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt ; ceteri, quo quisque modo potuère, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit.

LXI. Metellus, postquàm videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis aut

suo loco pugnam facere, & jam æstatem exactam esse, ab Zama discedit; & in iis urbibus, quæ ab sese defece- rant, fatisque munitæ loco aut mœni- bus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxu- ma est Numidiæ, hiemandi gratiâ col- locat. Neque id tempus, ex aliorum mo- re, quieti aut luxuriæ concedit; sed, quoniam armis bellum parum procede- bat, insidias Regi per amicos tendere, & eorum perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Ju- gurtha fuerat, & indè clam, vadibus da- tis, de Massivæ nece iudicium fugerat, quòd ei per maxumam amicitiam maxu- ma copia fallendi erat, multis pollicita- tionibus adgreditur: ac primò efficit, ut ad se colloquendi gratiâ occultus veniat; dein, fide data, *si Jugurtham vivum aut neatum sibi tradidisset, fore ut illi Sena- tus impunitatem & sua omnia concederet.* Facile Numidæ persuadet, cùm ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXII. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit; monet, atque la-

crumans obtestatur, *uti aliquando sibi, liberisque, & genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus præliis sese victos; agrum vastatum; multos mortalis captos, occisos; regni opes comminutas esse; satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant.* His atque talibus aliis, ad deditionem Regis animum impellit. Mittuntur ad Imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ullâ pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos Senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet; eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more Majorum, ex consilii decreto, per legatos *Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, Elephantos omnīs, equorum & armorum aliquantum.* Quæ postquàm sine mora facta sunt, jubet perfugas omnīs victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, quum primùm deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est, quum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Deni-

que, multis diebus per dubitationem consumtis, quum modò tædio rerum advor-
sarum omnia bello potiora duceret; in-
terdum secum ipse reputaret, quàm gra-
vis casus in servitium ex regno foret;
multis magnisque præsiidiis nequicquam
perditis, de integro bellum sumit. Et Ro-
mæ Senatus, de provinciis consultus,
Numidiam Metello decreverat.

LXIII. Per idem tempus Uticæ fortè
Caio Mario, per hostias Diis suppli-
canti, *magna atque mirabilia portendi Ha-
ruspex* dixerat: *proinde, quæ animo agi-
tabat, fretus Diis ageret; fortunam quàm
sæpissimè experiretur; cuncta prosperè even-
tura.* At illum jam antea Consulatus in-
gens cupido exagitabat: ad quem ca-
piundum, præter vetustatem familiæ,
alia omnia abundè erant; industria, pro-
bitas, militiæ magna scientia, animus
belli ingens, domi modicus, lubricinis &
divitiarum victor, tantummodò gloriæ
avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam
Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ
patiens fuit, stipendiis faciundis, non
Græcâ facundiâ, neque urbanis mundi-
tiis sese exercuit: ita inter artis bonas
integrum ingenium brevi adolevit. Ergo,
ubi primùm Tribunatum militarem à po-
G iv

pulo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis Tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir [nam postea ambitione præceps datus est] Consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, Consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur.

LXIV. Igitur, ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, quò cupido animi hortabatur, ab Metello, petundi gratiâ, missionem rogat: cui, quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium & quasi per amicitiam monere, *ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret; non omnia omnibus cupienda esse; debere illi res suas satis placere; postremò caveret id petere à populo Romano quod*

illi jure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit, neque animus Marii fleſcitur; respondit, ubi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe, quæ peteret. Ac poſtea ſæpiùs eadem poſtulantifertur dixiſſe, ne feſtinaret abire; ſatis maturè illum cum filio ſuo Conſulatum petiturum. Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. Quæ res Marium cum pro honore quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque irâ, peſſumis conſultoribus, graſſari: neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modò ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminoſè ſimul & magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitûs ſi ſibi permetteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab Imperatore conſultò trahi, quòd homo inanis, & ſuperbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eò firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiaris corruperant, & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur.

LXV. Erat præterea in exercitu no-

stro Numida quidam, nomine Gauda Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat; morbis confectus, & ob eam causam mente paullulum immi-
nutâ. Cui Metellus petenti, more Re-
gum, uti fellam juxta poneret, item po-
stea custodiæ causâ turmam equitum Ro-
manorum, utrumque negaverat: hono-
rem, quod eorum modò foret, quos
populus Romanus Reges appellavisset:
præsidium, quod contumeliosum in eos
foret, si equites Romani, satellites Nu-
midæ traderentur. Hunc Marius anxium
adgreditur, atque hortatur, uti contu-
meliarum in Imperatorem, cum suo au-
xilio, pœnas petat: hominem ob mor-
bos animo parum valido secundâ oratio-
ne extollit: illum Regem, virum ingen-
tem, Masinissæ nepotem esse: si Jugur-
tha captus aut occisus foret, imperium
Numidiæ sine morâ habiturum: id adeò
maturè posse evenire, si ipse Consul ad
id bellum missus foret. Itaque & illum,
& Equites Romanos, milites, & nego-
tiatores, alios ipse, plerisque pacis spes
impellit, uti Romam ad suos necessarios
asperè in Metellum de bello scribant;
Marium Imperatorem poscant. Sic illi à
multis mortalibus honestissimâ suffraga-

tione Consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. Interim Jugurtha, postquàm, omissâ deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia adfectare; communire suos locos; arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari; servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecuniâ tentare; prorsus nihil intactum, neque quietum pati; cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati Regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam vulgus, uti plerumque solet, & maxumè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum: dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quòd is festus celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciviam magis, quàm formidinem ostentabat. Sed, ubi tempus

fuit, Centuriones, Tribunofque militaris, & ipsum præfectum oppidi Titium Turpiliū Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis, præter Turpiliū, inter epulas obtruncant; postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quibus, acta consiliumque ignorantibus, tumultus ipse & res novæ satis placebant.

LXVII. Romani milites, improvise metu, incerti, ignarique quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa & scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique, pro tectis ædificiorum saxa, & alia quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxtà boni malique, strenui & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiæne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ

famâ potior fuit, improbus, intestabilis-
que videtur.

LXVIII. Metellus, postquam de re-
bus Vaccæ actis comperit, paullisper
mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira,
& ægritudo permixta sunt, cum maxu-
ma cura ultum ire injurias festinat. Le-
gionem cum qua hiemabat, & quàm plu-
rimos potest Numidas equites pariter cum
occasu Solis expeditos educit; & poste-
rà die circiter horam tertiam pervenit in
quamdam planitiem, locis paullò superio-
ribus circumventam. Ibi milites fessos iti-
neris magnitudine, & jam abnuentes om-
nia, docet oppidum Vaccam non amplius
mille passuum abesse; decere illos reli-
quum laborem æquo animo pati, dum
pro civibus suis, viris fortissimis atque
miserrimis, pœnas caperent. Præterea
prædam benignè ostentat. Sic animis eo-
rum arrectis, equites in primo latere,
pedites quàm arctissimè ire, & signa oc-
cultare jubet.

LXIX. Vaccenses ubi animadvertère
ad se vorsum exercitum pergere, primò,
uti res erat, Metellum esse rati, portas
clausêre; dein, ubi nèque agros vasta-
ri, & eos, qui primi aderant, Numidas

equites vident , rursus Jugurtham arbitrat , cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque , repente signo dato , alii vulgum effusum oppido cedere ; alii ad portas festinare ; pars turre capere ; ira atque spes prædæ amplius , quàm lassitudo , posse. Ita Vaccenses bi-
duum modò ex perfidiâ lætati : civitas magna & opulens , pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius , quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus , jussus à Metello causam dicere , postquàm sese parum expurgat , condemnatus verberatusque , capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat.

LXX. Per idem tempus Bomilcar , cujus impulsu Jugurtha deditionem , quam metu deseruit , inceperat , suspectus Regi , & ipse eum suspiciens , novas res cupere ; ad perniciem ejus dolum quærere ; diu noctuque fatigare animum ; denique omnia tentando , focium sibi adjungit Nabdalsam , hominem nobilem , magnis opibus clarum , acceptumque popularibus suis : qui plerumque seorsum ab Rege exercitum dūctare , & omnis res exsequi solitus erat , quæ Jugurthæ fesso aut majoribus adstricto superaverant : ex quo illi gloria , opesque inventæ. Igitur

utriusque consilio dies insidiis statuitur : cetera , uti res posceret , ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus , quem inter hiberna Romanorum jussus habebat , ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam , magnitudine facinoris perculsus , ad tempus non venit , metusque rem impediabat ; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi , & timore focii anxius , ne , omisso vetere consilio , novum quæreretur ; litteras ad eum per homines fidelis mittit , in quibus mollitiem , fœcordiamque viri accusare , testari Deos per quos juravisset ; monere , *ne præmia Metelli in pestem converteret ; Jugurthæ exitium adesse : ceterum , suâne , an Metelli virtute periret , id modò agitari : proinde reputaret cum animo suo , præmia an cruciatum mallet.*

LXXI. Sed quum eæ litteræ allatæ , fortè Nabdalsa , exercito corpore fessus , in lecto quiescebat ; ubi , cognitis Bomilcaris verbis , primò cura eum , dein , ut ægrum animum solet , somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus acceptusque , & omnium consiliorum , nisi novissimi , particeps. Qui postquam allatas litteras audivit , ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus

esse, in tabernaculum introit: dormiente illo, epistolam super caput in pulvino temerè positam, sumit ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad Regem pergit. Nabdalsa, post paullo expectatus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi conatus: postquàm id frustra fuit, Jugurtham placandi gratiâ, accedit: dicit quæ ipse paravisset facere, perfidiâ clientis sui præventum: lacrumans *obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.*

LXXII. Ad ea Rex aliter, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam aut tempori satis credere; civis hostisque juxtà metuere; circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere; alio atque alio loco sæpe, contra decus regium, noctu requiescere; interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere; ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari.

Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium fatigantem de profectione, simul & invisum & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitæ, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere; Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus, frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsâ nobilitate, post multas tempestates novo homini Consulatus mandatur: & postea populus à Tribuno plebis Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed Senatus paullò ante Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit.

LXXIII. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerisque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad Regem Bocchum profugerant; quum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius, incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quicumquam hominum satis placebat; itinera, praefectosque in dies mutare: modò adversum hostes, interdum in solitudines pergere: saepè in fuga, at post paullò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium, an fidei minùs crederet. Ita, quòcumque intenderat, res adversae erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique: dein praelium incipitur. Quâ in parte Rex pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsi fugatique: Romani signorum & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam fermè Numidas in omnibus praeliis magis pedes, quàm arma tutata sunt.

LXXIV. Eâ fugâ Jugurtha impensiùs modò rebus suis diffidens, cum perfugis &

parte equitatûs in solitudines, dein Thalam pervenit : id oppidum magnum & opulentum ; ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat ; tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnîs asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum x. ceterum utres modò, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirat ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris : eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se, post Regis fugam, Metello dediderant, quàm plurimum quisque aquæ portaret : diem locumque, ubi præsto forent, prædicit. Ipse ex flumine, quam proximam aquam oppido esse suprâ diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum est, quò Numidis præceperat, & castra posita munitaque sunt ; tanta repente Cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satis superque foret. Præterea com-

meatus spe amplior ; quia Numidæ , sicuti plerique in novâ deditione , officia intenderant. Ceterum milites , religione , pluviâ magis usi ; eaque res multum animis eorum addidit ; nam rati sese Diis immortalibus curæ esse. Dein postera die , contra opinionem Jugurthæ , ad Thalam perveniunt. Oppidanî , qui se locorum asperitate munitos crediderant , magnâ atque insolitâ re perculsi , nihilo segniùs bellum parare : idem nostri facere.

LXXV. Sed Rex nihil jam Metello infectum credens , quippe qui omnia arma , tela , loca , tempora , denique Naturam ipsam , ceteris imperitantem , industriâ vicerat , cum liberis & magna parte pecuniæ , ex oppido noctu profugit ; neque postea in ullo loco ampliùs una die aut una nocte moratus , simulabat sese negotii gratiâ properare : ceterum prodicionem timebat , quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos , simul oppidum & operibus & loco munitum videt , vallo fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copia maxumè idoneis vineas agere ; superque eas aggerem jacere , & super aggerem impositis

turribus opus & ministros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò positi: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquàm murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt; & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere.

LXXVI. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam indè à principio belli Jugurthini ad Bestiam Consulem, & postea Romanam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata sunt, semper boni fidelesque mansere; & cun-

Sta à Bestiâ , Albino , Metelloque imperata gnaviter fecerant. Itaque ab imperatore facile , quæ petebant , adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor , & Caius Annius præfectus.

LXXVII. Id oppidum ab Sidoniis conditum est , quos accepimus profugos ob discordias civilis , navibus in eos locos venisse ; ceterum situm inter duas Syrtis , quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extrema Africa , impares magnitudine , pari naturâ : quorum proxuma terræ præalta sunt ; cetera , uti fors tulit , alta ; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse & fævere ventis cœpit , limum arenamque & saxa ingentia fluctus trahunt ; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò conversa connubio Numidarum. Legum cultûsque pleraque Sidonica : quæ eò facilius retinebantur , quòd procul ab imperio Regis ætatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam , inculti vastique loci erant.

LXXVIII. Sed , quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus , non indignum videtur , egregium

atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginenses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquàm utrimque legiones, item classes sæpè fusæ fugatæque, & alteri alteros aliquantùm attriverant; veriti ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, *uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.* Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere; Cyrenenses tardius iêre. Id socordiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterùm solet in locis illis tempestas, haud secùs atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia & nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitavit; ea magnâ vi agitata, ora oculosque implere; ita prospectu impedito, morari iter. Postquàm Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt,

criminari Carthaginienſes ante tempus domo digreſſos ; conturbare rem ; denique omnia malle , quàm victi abire. Sed quum Pœni aliam conditionem , tantummodò æquam , peterent , Græci optionem Carthaginiensium faciunt ; *uti vel illi , quos finis populo ſuo peterent , ibi vivi obruerentur ; vel eâdem conditione ſeſe , quem in locum vellent , proceſſuros.* Philæni , conditione probatâ , ſeque vitamque ſuam Reipublicæ condonavêre : ita vivi obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis fratribus aras conſecravêre , aliique illis domi honores inſtituti. Nunc ad rem redeo.

LXXIX. Jugurtha poſtquàm , amiſſâ Thalâ , nihil fatis firmum contra Metellum putat , per magnas ſolitudines cum paucis profectus , pervenit ad Gætulos , genus hominum ferum incultumque , & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit ; ac paullatim conſuefacit ordines habere , ſigna ſequi , imperium obſervare , item alia militaria facere. Præterea Regis Bocchi proximos magnis muneribus , & majoribus promiſſis , ad ſtadium ſui perducit : quîs adjutoribus Regem adgreſſus , impellit , ut advorſum Romanos bellum ſuſcipiat.

piat. Id eâ gratiâ facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, foedus & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incepto belli pauci impediverant, cæci avaritiâ, quâs omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur; quod singuli pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed Reges eò amplius. Ita animus multitudo distrahitur; nullam pro sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXX. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data & accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum & cum aliis gentibus: lubidinem imperitandi, quâs omnia regna advorsa sint: tum sese, paulò ante Carthaginienses, item Regem Persen; post, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore.* His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Quintus Metellus præ-

H

dam captivosque, & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut captâ urbe operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne, moras agitando, aliud quàm bellum mallet.

LXXXI. Imperator postquàm de Regum societate cognovit, non temerè, neque uti sæpe jam victo Jugurthâ consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterùm, haud procul ab Cirtâ castris munitis, Reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex comodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam: nam Consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant; alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse; multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis fatis cognitum, illum magis honore Marii, quàm injuriâ suâ excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse,

si adempta provincia alii, quàm Mario, traderetur.

Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, *ne sine caussâ hostis populo Romano fieret; habere eum magnam copiam societatis, amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset: quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facilè, ceterùm ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, quum victores velint: proinde sibi regnoque suo consulere: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret.* Ad ea Rex fatis placidè verba facit: *se se pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura.* Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit: Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

LXXXII. At Marius, uti suprà diximus, cupientissimâ plebe Consul factus,

postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò multus atque ferox instare: singulos modò, modò universos lacerare: dictitare, *se se consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse*: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & Regibus, sociisque arcessere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerisque militiam, paucos famam cognitos accire, & ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreverat; quia, neque plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata; tanta lubido cum Mario eundi plerisque invaserat: sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi animis trahebant; & eos non paullum oratione suâ Marius arrexerat. Nam postquam omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi

advocavit : deinde hoc modo differuit.

LXXXIII. Scio ego, Quirites, plerisque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere : primò industrios, supplices, modicos esse ; dein per ignaviam & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur. Nam quò universa Respublica pluris est quàm Consulatus aut Prætura ; eò majore curâ illam administrari, quàm hæc peti debere. Neque me fallit quantum, cum maximo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere ; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere ; domi forisque omnia curare ; & ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, Majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt : mihi spes omnes in memet sitæ ; quas necesse est & virtute & innocentia tutari : Nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me conversa esse, æquos bonosque favere : (quippe benefacta mea Reipublicæ procedunt :) nobilitatem locum invadendi quærere. Quò mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pue-

ritiâ fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitò faciebam, ea uti, acceptâ mercede, deferam, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui p̄r ambitionem sese probos simulavêre: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis; quam rem nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendii; scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat.

At ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta Majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, homines præposterî: Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re atque usu prius est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me homines novum. Quæ illi audire & legere solent, eorum partem

vidi, alia egomet gessi. Quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnant novitatem meam, ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego Naturam unam, & communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus, Albinus aut Bestia quæri posset, mone, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optimos voluisse? Quod si jure despiciunt me, faciant idem Majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo; ergo invideant labori, innocentia, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verùm homines corrupti superbiâ, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant; ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter exspectant, ignavia voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam quum apud vos, aut in senatu verba faciunt, plerâque oratione Majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant; quod contra est. Nam, quantò vita illorum præclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet. Majorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala

eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites: verum id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est; quam certè peperisse melius est, quàm acceptam corrupisse.

Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abundè illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, quum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei sententiâ, nulla oratio lædere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam, vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maxumum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate num id pœnitendum sit. Non possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut Consulatus Majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices advorso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut

illa illis ; sed quæ ego plurimis meis laboribus & periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea ; parvi id facio : ipsa se virtus satis ostendit : illis artificio opus est , uti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Græcas didici : parum placebat eas discere , quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optuma Reipublicæ doctus sum ; hostis ferire , præsidia agitare , nihil metuere , nisi turpem famam ; hiemem & æstatem juxtà pati , humi requiescere , eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor : neque illos arctè colam , me opulenter ; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile , hoc civile imperium. Namque , quum tute per mollitiem agas , exercitum supplicio cogere , hoc est , dominum , non Imperatorem esse. Hæc atque talia Majores vestri faciundo , seque remque publicam celebravêre. Quis nobilitas freta , ipsa dissimilis moribus , nos illorum æmulos contemnit ; & omnis honores , non ex merito , sed quasi debitos , à vobis repetit. Ceterùm homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia , quæ licebat , illis reliquêre , divitias , imagines , memoriam sui præclaram : virtutem non reliquêre ; neque poterant. Ea sola neque datur dono , neque accipitur.

Sordidum me & incultis moribus aiunt ; quia parum scitè convivium exorno , neque histrionem ullum , neque pluris pretii coquum , quàm villicum habeo. Quæ mihi lubet confiteri , Quirites. Nam & ex parente meo , & ex aliis sanctis viris ita accepi , munditias mulieribus , viris laborem convenire , omnibusque bonis oportere plus gloriæ , quàm divitiarum esse ; arma , non suppellectilem decori esse. Quin ergo , quod juvat , quod carum æstumant , id semper faciant : ament , potent ; ubi adolescentiam habuere , ibi senectutem agant , in conviviis , dediti ventri & turpissimæ parti corporis : sudorem , pulverem , & alia talia relinquant nobis , quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est. Nam , ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri , bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissimè luxuria & ignavia , pessumæ artes , illis qui coluere eas , nihil officiunt , Reipublicæ innoxie cladi sunt. Nunc , quoniam illis , quantum mores mei , non illorum flagitia poscebant , respondi ; pauca de Republicâ loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum , Quirites. Nam , quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt , omnia removistis , avaritiam , imperitiam , superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens , sed

meherculè magis strenuus , quàm felix. Nam magna pars ejus , avaritiâ aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos , quibus militaris ætas est , adnitimini mecum , & capessite Rempublicam ; neque quemquam ex calamitate aliorum , aut Imperatorum superbiâ metus ceperit. Egomet in agmine , in prælio consultor idem , & socius periculi vobiscum adero ; meque vosque in omnibus rebus juxtâ geram. Et profectò , Diis juvantibus , omnia matura sunt , victoria , præda , laus : quæ si dubia aut procul essent , tamen omnîs bonos Reipublicæ subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus est : neque quisquam parens liberis , uti æterni forent , optavit ; magis , ut boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem , Quirites , si timidis virtutem verba adderent : nam strenuis abundè dictum puto.

LXXXIV. Hujuscemodi oratione habitâ , Marius postquàm plebis animos arrectos videt , properè commeatu , stipendio , armis , aliisque utilibus navis onerat. Cum his Aulum Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere , non more Majorum , neque ex classibus , sed uti cujusque lubido erat , capite censos plerosque. Id factum ali

inopiâ bonorum , alii per ambitionem Consulis memorabant ; quòd ab eo genere celebratus auctusque erat , & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus ; cui neque sua curæ , (quippe quæ nulla sunt ,) & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero , quàm decretum erat , in Africam profectus , paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à Publio Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat , ne videret ea , quæ audita animus tolerare nequiverat.

LXXXV. Sed Consul , expletis legionibus cohortibusque auxiliariis , in agrum fertilem & prædâ onustum profiscitur. Omnia ibi capta militibus donat : dein castella & oppida naturâ & viris parum munita adgreditur : prælia multa , ceterùm alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse ; videre fugientis capi , aut occidi ; fortissimum quemque tutissimum ; armis libertatem , patriam , parentesque , & alia omnia tegi ; gloriam , atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere , & virtus omnium æqualis facta. At Reges , ubi de adventu Marii cogno-

verunt, diversi in locos difficilîs abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostîs invadi posse; Romanos, sicuti plerisque, remoto metu, laxius licentiùsque futuros.

LXXXVI. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi Patribusque, postquam invidia decesserat, juxtâ carus. Sed Marius impigrè prudenterque, suorum & hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset; explorare itinera Regum; consilia & insidias eorum antevenire; nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe adgressus in itinere fuderat, ipsumque Regem haud procul ab oppido Cirtâ armis exue-
rat. Quæ postquam gloriosa modò, neque belli patrandi copiam cognovit, statuit urbîs, quæ viris aut loco, pro hostibus & advorsum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præsidiis nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, *velle populi Romani amicitiam; ne quid ab se hostile timeret.* Id simulaverit ne,

quò improvisus gravior accederet, animobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est.

LXXXVII. Sed Consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit, majora & magis aspera adgredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modò, & armis atque viris, verum etiam multò magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis, quàm aliâ re accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppi-

dum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm munitumque : nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modò, atque eâ intrâ oppidum jugi aquâ, ceterà pluyiâ utebantur, Id ibique, & in omni Africâ, quæ procul à mari incultius agebat, eò faciliùs tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte & ferinâ carne vescebantur, & neque falem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis advorsum famem & sitim, non lubidini, neque luxuriæ erat.

LXXXVIII. Igitur Consul, omnibus exploratis, credo Diis fretus, [nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat] quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm arvo student; &, quodcumque natum fuerat, jussu Regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate (nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copiâ satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: Aulum Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium & com-

meatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam.

LXXXIX. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare quæ mox usui forent. Denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquam modò seque & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto, confedit: idem proxumam facit: tertiâ multò ante lucis adventum pervenit in locum tumultuosum, ab Capsâ non amplius duum millium intervallo; ibique, quam occultissimè potest, cum omnibus copiis operitur. Sed, ubi dies cœpit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere

jubet : deinde ipse intentus properè sequi , neque milites prædari sinere. Quæ postquàm oppidani cognovêre , res trepidæ , metus ingens , malum improvîsum ; ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate , coegêre uti deditionem facerent. Ceterùm oppidum incensum : Numidæ puberes interfecti , alii omnes venundati , præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritiâ , neque scelere Consulîs admissum ; sed quia locus Jugurthæ opportunus , nobis aditu difficilis ; genus hominum mobile , infidum , ante neque beneficio , neque metu coercitum.

XC. Postquàm tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit , magnus & clarus antea , major atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consultata in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti , simul & locupletes , ad Cœlum ferre : Numidæ magis , quàm mortalem , timere : postremò omnes focii atque hostes credere , illi aut mentem divinam esse , aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul , ubi ea res bene evenit , ad alia oppida pergit. Pauca , repugnantibus Numidis , capit : Plura , deserta , propter Capsensium

miserias , igni corrumpit. Luctu atque
 cæde omnia complentur. Denique multis
 locis potitus , ac plerisque exercitu in-
 cruento , aliam rem adgreditur , non eâ-
 dem asperitate , quâ Capsensium , ceterum
 haud secus difficilem. Namque haud lon-
 gè à flumine Muluchâ , quod Jugurthæ
 Bocchique regnum disjungebat , erat in-
 ter ceteram planitiem mons faxeus , me-
 diocri castello , satis patens , in immen-
 sum editus , uno perangusto aditu reli-
 cto : nam omnis naturâ , velut opere ,
 atque consulto , præceps. Quem locum
 Marius , quòd ibi Regis thesauri erant ,
 summâ vi capere intendit : sed ea res
 forte , quàm consilio , melius gesta. Nam
 castello virorum atque armorum satis ma-
 gna vis , & frumenti , & fons aquæ : ag-
 geribus turribusque , & aliis machinatio-
 nibus locus importunus : iter castellano-
 rum angustum admodum , utrimque præ-
 cisum : vineæ cum ingenti periculo fru-
 stra agebantur. Nam quum eæ paullò pro-
 cesserant , igni aut lapidibus corruppe-
 bantur. Milites neque pro opere consi-
 stere , propter iniquitatem loci ; neque
 inter vineas sine periculo administrare :
 optimus quisque cadere aut fauciari ; ce-
 teris metus augeri.

XCI. At Marius, multis diebus, & laboribus confumtis, anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, quâ sæpe prosperè usus fuerat. Quæ quum multos dies noctesque æstuans agitaret, fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum quum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi, paullatim propè ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modò prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eòdem regreditur, non temerè, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet: hortatur, *ab eâ parte, quâ ipse des-*

cenderat , castellum tentet : pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure , promissa ejus cognitum ex praesentibus misit : quorum , uti cujusque ingenium erat , ita rem difficilem aut facilem renunciavere. Consulis animus tamen paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum & cornicinum , quinque numero quam velocissimos delegit , & cum his , praesidio qui forent , quatuor Centuriones , omnisque Liguri parere jubet : & ei negotio proximum diem constituit.

XCII. Sed ubi ex praeepto tempus visum , paratis compositisque omnibus , ad locum pergit. Ceterum illi , qui centuriis praerant , praedocti ab duce , arma ornatumque mutaverant , capite atque pedibus nudis , uti prospectus nifusque per saxa facilius foret : super terga , gladii & scuta ; verum ea Numidica ex coriis , ponderis gratia ; simul & offensa , quò lenius streperent. Igitur praegrediens Ligus , saxa , & si quae vetustate radices eminebant , laqueis vinciebat , quibus allevati milites facilius adscenderent : interdum timidos insolentia itineris levare manu : ubi paullò asperior adscensus erat , singulos praese inermos mittere ; dein ipse cum illorum armis sequi : quae dubia

nifui videbantur, potiffimum tentare: ac
 fæpius eadem adfcendens, ac descendens,
 dein ftatim digrediens, ceteris audaciam
 addere. Igitur diu multumque fatigati,
 tandem in caftellum perveniunt, defer-
 tum ab ea parte: quod omnes, ficut
 aliis diebus, advorsum hoftes aderant.
 Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus
 egerat, cognovit, quamquam toto die
 intentos prælio Numidas habuerat, tum
 verò cohortatus milites, & ipfe extra vi-
 neas egressus, testudine acta succedere,
 & simul hoftem tormentis, fagittariisque,
 & funditoribus eminens terrere. At Nu-
 midæ, fæpe antea vineis Romanorum sub-
 versis, item incensis, non caftelli mœ-
 nibus fefe tutabantur; fed pro muro dies
 noctesque agitare; maledicere Romanis,
 ac Mario vecordiam objectare; militibus
 nostris Jugurthæ fervitium minari; fe-
 cundis rebus feroces efle. Interim, Ro-
 manis omnibus, hoftibusque prælio in-
 tentis, magnâ vi utrimque, pro gloria
 atque imperio his, illis pro falute certan-
 tibus, repentè à tergo figna canere: ac
 primò mulieres, & pueri, qui vifum pro-
 cefferant, fugere; deinde, uti quifque
 muro proximus erat, postremò cuncti
 armati, inermesque. Quod ubi accidit,
 eò acrius Romani instare, fundere, ac

plerosque tantummodò fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

XCIII. Ceterùm, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit, qui uti ex Latio, & à fociis exercitum cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optumè & diligentissumè omnium, qui eas res dixêre, persecutus, parùm mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ Majorum ignaviâ, litteris Græcis atque Latinis juxtâ, atque doctissumè eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestiùs consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi fe-

licissimo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit : multique dubitavêre , fortior , an felicior esset.

XCIV. Nam , postea quæ fecerit , incertum habeo , pudeat magis , an pigeat differere. Igitur Sulla , uti supra dictum est , postquam in Africam , atque in castra Marii cum equitatu venit , rudis antea & ignarus belli , sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè adpellare : multis rogantibus , aliis per se ipse dare beneficia , invitus accipere ; sed ea properantiùs , quàm æs mutuum , reddere. Ipse ab nullo repetere : magis id laborare , ut illi quàm plurimi deberent : joca atque seria cum humillumis agere. In operibus , in agmine , atque ad vigilias multus adesse : neque interim , quod ambitio parva solet , Consulis , aut cujusquam boni famam lædere : tantummodò neque consilio , neque manu priorem alium pati : plerosque antevenire. Quibus rebus , & artibus brevi Mario , militibusque carissimus factus.

XCV. At Jugurtha postquam oppidum Capsam , aliosque locos munitos , & sibi

utilis, simul & magnam pecuniam amiferat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: praelii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliqua, invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit: & ipsi hostes aderant: & prius quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antè quàm signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie, neque ullo more praelii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improvviso metu, attamen virtutis memores,
aut

aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviam hostibus ire: pugna latrocinio magis, quàm praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti, cedere alios, alios obtruncare: multos contra adversos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma fatis tegere; quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani veteres, novique, & ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere, modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, quum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui

locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paullatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longiùs abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi confedère. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

XCVI. Plurimum verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, quàm maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paullò antè somno captis, de improvviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines

simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli ignoto atque horribili fonitu repentè exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi fugatique: arma & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno & metu insolito impedita fuga.

XCVII. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoriâ fons, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A Manlius cum funditoribus & sagittariis, prætereà cohortes Ligurum curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul Consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnîs adef-

fe, laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque item milites cogebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubitus in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilarios mittere: prætereà alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentiâ futuri, quæ imperavisset, quàm uti militibus exæquatus cum Imperatore labos volentibus esset. Et fanè Marius illoque, aliisque temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quòd à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri misérias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen respublica pariter, ac sævissimo imperio, benè, atque decorè gesta.

XCVIII. Igitur quarto denique die haud longè ab oppido Cirta simul undique speculatores citi sese ostendunt: quare hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeunt, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in

quatuor partis distribuerat , ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla , quem primum hostes attigerant , cohortatus suos , turmatim , & quàm maxumè confertis equis , ipseque aliique Mauros invadunt : ceteri in loco manentes , ab jaculis eminùs emissis corpora tegere , & , si qui in manus venerant , obtruncare. Dum eo modo equites præliantur , Bocchus cum peditibus , quos Volux filius ejus adduxerat , neque in priore pugna , in itinere morati , adfuerant , postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat , quòd ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida , cognito Bocchi adventu , clam cum paucis ad pedites convortit : ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat , nostros frustrà pugnare : paullò antè Marium suâ manu interfectum : simul gladium sanguine oblitum ostendere , quem in pugna , fatis impigrè occiso pedite nostro , cruentaverat. Quod ubi milites accepere , magis atrocitate rei , quàm fide nuncii , terrentur : simulque barbari animos tollere , & in perculsos Romanos acriùs incedere. Jamque paullum à fuga aberat , quum Sulla , profligatis iis , quos advorsum ierat , rediens ab latere Mau-

ros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ sinistrâ, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statim concidere; postremò omnia, quâ visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine.

XCIX. Postea loci Consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quàm iterùm barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petiverè duos quàm fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi Romani commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; uti

ingenium aut avorsum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujusmodi locutus.

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, quum te talem virum Dii monuere, ut aliquando pacem, quàm bellum, malles; ne te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc, populo Romano jam à principio inopi, melius visum, amicos, quàm servos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrâ: primùm, quòd procul absumus; in quo offensæ minimum, gratia par, ac si propè adessemus: dein, quòd parentes abundè habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuisset: profectò ex populo Romano ad hoc tempus multò plura bona accepisses, quàm mala perpeffus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœ-

pisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis. Ad ea Bocchus placidè & benignè; simul pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli, suam factam: eam vastari à Mario, pati nequivisse: prætereà, missis antea Romam legatis repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruerat.

C. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Jugurtha perfugas omnîs præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex

omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hiberna Romanorum proficiscuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliati-que, pavidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem Consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accuratè & liberaliter habuit. Quâ re barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur.

CI. Marius postquam infecto negotio, quò intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque & Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Uticâ, prætereâ omnîs undique senatorii ordinis: quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus, legatis potestas eundi Romam fit; ab consule intereâ induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles semper in advorsa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxumè benignitatem & studium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur.

S. P. Q. R. beneficii, & injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus & amicitia dabuntur, quum meruerit.

CII. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret, cujus arbitratu communibus negotiis confuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: prætereà ière sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussâ: neque his secus, atque aliis armis, advorsus tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temerè & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & advorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant.

CIII. Volux adveniens quæstorem appellat: se à Patre Boccho obviam illis simul, & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei
I vj

vesper erat , repentè Maurus , incerto vultu pavens , ad Sullam accurrit : dicitque sibi ex speculatoribus cognitum , Jugurtham haud procul abesse ; simul , uti noctu clam secum profugeret , rogat , atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fufum Numidam pertimescere : virtuti fuorum fati credere : etiam si certa pestis adesset , mansurum potius , quàm , proditis quos ducebat , turpi fugâ incertæ , ac forsitan post paullò morbo interituræ vitæ parceret. Ceterùm ab eodem monitus , uti noctu proficiscerentur , consilium adprobat : ac statim milites cœnatos esse in castris , ignisque quàm creberrumos fieri , dein primâ vigiliâ silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus , Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur , quum equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duûm millium intervallo , ante eos confedissee. Quod postquam auditum est , tum verò ingens metus nostros invadit : credere se proditos à Voluce , & insidiis circumventos. Ac fuère qui dicerent manu vindicandum , neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CIV. At Sulla , quamquam eadem

existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quantò sibi in prælio minùs pepercissent, tantò tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ: cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palàm ausurum, quum ipse filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palàm transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improvviso accesserant, dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Dein paucis diebus quò ire intenderant, perventum est.

CV. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum & familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia: prætereà Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar; (nam pater ejus ex concubina ortus erat;) Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illicò ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quò res communis licentiùs gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse; multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CVI. Igitur Sulla respondit, pauca se

coram Aspare locuturum ; cetera occultè , nullo , aut quàm paucissimis præsensentibus : simul edocet , quæ sibi responderentur. Postquam , sicuti voluerant , congressi , dicit ; se missum à consule venisse quæsitum ab eo , pacem , an bellum agitaturus foret. Tum rex , uti præceptum fuerat , post diem decimum redire jubet ; ac nihil etiam nunc decrevisse , sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumque noctis processit , Sulla à Boccho occultè accersitur : ab utroque tantummodò fidi interpretes adhibentur. Prætereà Dabar internuncius , sanctus vir , ex sententia ambobus jurat : ac statim rex sic incipit.

CVII. *Nunquam ego ratus sum fore , uti rex maxumus in hac terra , & omnium , quos novi , opulentissimus , privato homini gratiam deberem. Et herculè Sulla , ante te cognitum , multis orantibus , aliis ultrò egomet opem tuli ; nullius indigui. Id imminutum , quod ceteri dolere solent , ego lætor. Fuerit mihi pretium , eguisse aliquando tuæ amicitiae , quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeò experiri licet : arma , viros , pecuniam , postremò quidquid animo lubet , sume , utere : & , quoad vives , nunquam tibi redditam gratiam putaveris :*

semper apud me integra erit : denique nihil me sciente frustrà voles. Nam , ut ego existumo , Regem armis , quàm munificentia , vinci , minùs flagitiosum. Ceterùm de republica vestra , cujus curator huc missus es , paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci , neque factum unquam volui : finis meos advorsum armatos armis tutus sum. Id omitto : quando vobis ita placet , gerite , uti vultis , cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham , quod inter me & Micipsam fuit , non egrediar ; neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea , si quid meque vobisque dignum petiveris , haud repulsus abibis.

CVIII. Ad ea Sulla pro se breviter & modicè ; de pace & de communibus rebus multis differuit. Denique Regi patefecit , quod polliceatur , senatum & populum Romanum , quoniam armis amplius valuissent , non in gratia habituros : faciundum aliquid , quod illorum magis , quàm sua , retulisse videretur ; id adeò in promptu esse , quoniam copiam Jugurthæ haberet : quem si Romanis tradidisset , fore ut illi plurimùm debere-
tur : amicitiam , foedus , Numidiæ partem , quam nunc peteret , tunc ultrò adventuram. Rex primùm negitare : co-

gnationem, affinitatem, prætereà fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxâ fide usus, popularium animos averteret: quîs & Jugurtha carus, & Romani in-visi essent. Denique sæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

CIX. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parùm fidere: sæpè antea cum Imperatoribus Romanis pacem conventam frustrà fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unâ ab omnibus, quasi de pace, in colloquium, veniretur, ibique sibi Sullam traderet: quum talem virum in potestate habuisset, tum

fore , uti jussu S. P. Q. R. foedus fieret ; neque hominem nobilem non suâ ignaviâ , sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri.

CX. Hæc Maurus secum ipse diu volvens , tandem promisit. Ceterum dolo , an verè cunctatus , parum comperimus. *Sed plerumque regiæ voluntates , uti vehementes , sic mobiles , sæpe ipsæ sibi adversæ.* Postea tempore & loco constituto , in colloquium uti de pace veniretur , Bocchus Sullam modò , modò Jugurthæ legatum appellare ; benignè habere ; idem ambobus polliceri. Illi pariter læti , ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ , quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum , Maurus adhibitis amicis , ac statim immutatâ voluntate , remotis ceteris , dicitur secum ipse multa agitavisse , vultu , colore , ac motu corporis pariter atque animo varius : quæ scilicet , tacente ipso , occulta pectoris , oris immutatione patefecisse. Tamen postremò Sullam accersi jubet ; & ex illius sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde , ubi dies advenit , & ei nunciatum est Jugurtham haud procul abesse , cum paucis amicis , & Quæstore nostro , quasi obvius , honoris causâ procedit in tumulum facillu-

num visu insidiantibus. Eòdem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit: ac statim signodato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati: Jugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

CXI. Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Quinto Cæpione, & Marco Manlio malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & indè usque ad nostram memoriam Romani sic habuere: alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam vinctum adduci nunciatum est; Marius Consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia:isque Kalendis Januariis magnâ gloriâ Consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.

Finis Belli Jugurthini.

EPISTOLÆ DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO ADSCRIPTÆ.

AD C. CÆSAREM,
DE REPUBLICA ORDINANDA,
EPISTOLA PRIMA.

SCIO ego, quàm difficile, atque as-
perum factu sit, consilium dare Regi;
aut Imperatori; postremò cuiquam mor-
tali, cujus opes in excelsis sunt: quippe
quum & illis consultorum copiae adsint,
neque de futuro quisquam fatis callidus,
fatisque prudens sit. Quin etiam sæpe
prava magis, quàm bona consilia pro-
sperè eveniunt: quia pleraque res For-
tuna ex lubricis suis agit. Sed mihi stu-
dium fuit adolescentulo Rempublicam

capeffere : atque in eâ cognoscendâ multam magnamque curam habui : non ita uti magistratum modò caperem , quem multi malis artibus adepti erant ; sed etiam uti Rempublicam domi militiæque , quantumque armis , viris , opulentiâ posset , cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitati consilium fuit , famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere , & cujus rei lubet periculum facere , dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temerè , aut ex fortunâ tuâ decrevi ; sed quia in te , præter ceteras , artem unam egregiè mirabilem comperi , semper tibi majorem in adversis , quàm in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est , quòd & priùs defessi sint homines laudando atque admirando magnificentiam tuam , quàm tu faciendo quæ gloriâ digna essent.

Equidem mihi decretum est , nihil tam ex alto reperiri posse , quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego , quæ visa sunt , de Republicâ tibi scripsi , quia mihi consilium , atque ingenium meum amplius æquo probaretur : sed inter labores militiæ , interque prælia , victorias , imperium , statui admonendum te de ne-

214 *AD C. CÆSAREM,*

gotiis urbanis. Namque tibi si id modò in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum Consulem beneficia populi retineas; indigna virtute tuâ cogites. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem restituit; in Præturâ inimicorum arma inermis disjecit; domi militiaeque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam de summâ Reipublicæ, quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero.

Sed quoniam Cn. Pompeius, aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret; quibus ille rebus Rempublicam conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primùm omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumtibus, judiciis, Senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, ne æquis quidem legibus in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen

iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt quæ lubet; innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt.

Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremò, tanquam urbe captâ, lubricine ac licentiâ suâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in linguâ sita est, forte, atque alterius socordiâ, dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam victoriâ animus tam præceps, tamque immoderatus fuit?

Lucius Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerant, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intellegebat; tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, Lucio Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta Senatores, multi præterea cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ,

maſtati ſunt : quum intereà importuniſſima genera hominum tot miſerorum civium ſanguine ſatiari nequiverunt : non orbi liberi , non parentes exactâ ætate : non gemitus virorum , luctus mulierum immanem eorum animum inflexit : quin , acerbius in dies malè faciendo , ac dicundo , dignitate alios , alios civitate everſum irent.

Nam , quid ego de te dicam , cujus contumeliam homines ignaviſſimi vitâ ſuâ commutare volunt ? ſcilicet neque illis tantæ voluptati eſt (tametsi inſperantibus accidit) dominatio , quanto mœrori tua dignitas : quin optatius habent , ex tuâ calamitate periculum libertatis facere , quàm per te populi Romani imperium maxumum ex magno fieri. Quò magis tibi etiam atque etiam animo proſpiciendum eſt , quonam modo rem ſtabilias communiaſque. Mihi quidem quæ mens ſuppetit , eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare , quæ vera , atque utilia factu putes.

In duas partes ego civitatem diviſam arbitror , ſicut à Majoribus accepi , in Patres & Plebem. Antea in Patribus ſumma auctoritas erat , vis multò maxu-
ma

ma in plebe. Itaque sæpiùs in civitate secessio fuit : semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eo liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat ; neque divitiis aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus nobilis ignobilem antebat : humillimus quisque in armis aut militiâ, nullius honestæ rei egens, fatis sibi, fatisque patriæ erat. Sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit ; cœpère alienas opes petere, libertatem suam cum Republicâ venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est : & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam Rempublicam. Ceterùm, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem : quippe cùm illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas : ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis

negotiis impedita malum publicum facere desinet.

Sed non infcius , neque imprudens sum , quum ea res agetur , quæ sævitia , quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint , quum indignabuntur omnia funditus misceri , antiquis civibus hanc servitutem imponi , regnum denique ex liberâ civitate futurum , ubi unius munere multitudo ingens in civitatem perverit. Equidem ego sic apud animum meum statuo , malum facinus in se committere , qui incommodo Reipublicæ gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est : id verò dubitare adgredi , socordiæ atque ignaviæ duco. Marco Livio Druso semper consilium fuit , in Tribunatu summâ ope niti pro nobilitate : neque ullam rem in principio agere intendit , nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi , quibus dolus atque malitia , fide cariora erant , ubi intellexerunt , per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari : videlicet & sibi quisque conscius , malo atque infido animo esse , de Marco Livio Druso juxtâ , ac de se , existumaverunt. Itaque metu , ne per tantam gratiam solus rerum potiretur , contra eam nixi , sua ipsius consilia disturbaverunt.

Quo tibi, Imperator, majore curâ fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multò maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet; quin animus magis, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit.

Sæpe jam audiivi, qui Reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriores divitiis magis clarum, magisque acceptum videt,

primò æstuat, multaque in pectore vol-
vit: sed ubi gloria honorem magis in-
dies, virtutem opulentia vincit, animus
ad voluptatem à vero deficit. Quippe
gloriâ industria alitur: ubi eam demseris,
ipsa per se virtus amara atque aspera est.
Postremò, ubi divitiæ claræ habentur,
ibi omnia bona vilia sunt, fides, probi-
tas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem
una, & ardua via est: ad pecuniam,
quâ cuique lubet, nititur: & malis &
bonis rebus ea creatur. Ergo in primis
auctoritatem pecuniæ demito: neque de
capite, neque de honore ex copiis quis-
quam magis, aut minùs judicaverit; si
neque Prætor, neque Consul, ex opu-
lentiâ, verùm ex dignitate, creetur. Sed
de magistratu facilè populi iudicium fit.
Judices à paucis probari, regnum est;
ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare om-
nes primæ classis judicare placet, sed
numero plures, quàm judicant. Neque
Rhodios, neque alias civitates unquam
suorum iudiciorum pœnituit: ubi pro-
miscuè dives & pauper, uti cuique fors
tulit, de maxumis rebus juxtà, ac de
minumis disceptat. Sed de magistratibus
creandis haud mihi quidem absurdè pla-
cet lex, quam Caius Gracchus in Tri-
bunatu promulgaverat; ut ex confusis

quinque classibus forte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecuniâ, virtute anteire alius alium properabit. Hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demferis, nemo omnium gratuitò malus est.

Ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quò minùs vi suâ penetret: famâ, pudicitia, liberis, patriâ, atque parentibus cunctos mortales spoliât. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent, tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute fatis valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo invasit; strepunt, obtreçant, alienam famam bonam suam dedecus existumant.

Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? Marci Bibuli fortitudo, atque animi vis, in Consulatum erupit: hebes linguâ, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat, cui Consulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An Lucii Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen Marci Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplinâ Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, qui domi libertatem suam per inertiam amiserunt, censetne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. Lucius Postumius, & Marcus Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse: ubi salvi pervenêre, usui sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit; quia pretii minimi sunt. Nunc, quoniam, sicut mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque differui; de Senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam.

Postquàm mihi ætas, ingeniumque adolevit, haud fermè armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitaui; quod naturâ firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; post paullò imminutæ opes, deinde ademtum imperium, postremò servitus imposita est.

Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in suâ civitate amplior, illustriorque locus, quàm aliis est, ei magnam curam esse Reipublicæ. Nam ceteris, salvâ urbe, tantummodò libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paullum inclinata Respublica agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adest, festinat: quantò in secundis rebus florentior fuit, tantò in adversis asperius, magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes Senatui, sicuti corpus

K iv

224 *AD C. CÆSAREM,*

animo, obedit, ejusque consilia exsequitur, Patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque Maiores nostri, quum bellis asperrumis premerentur, equis, viris, pecuniâ amissâ, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quàm bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una Respublica erat, ei omnes consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra, homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque Patres, quorum consilio antea dubia Respublica stabiliebatur, oppressi, ex alienâ libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur; interdum alia, deinde alia decernunt: ut eorum, qui dominantur, simultas ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum existumant.

Quòd si aut libertas æqua omnium,

aut sententia obscurior esset, majoribus opibus Respublica, & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe quum illis Majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cetera multitudo pleraque inscia, sit sententiâ eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentiâ carior erit. Libertas juxtà bonis & malis, strenuis & ignavis, optabilis est. Verùm eam plerique metu deferunt, stultissimi mortales; quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse Senatum puto, si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quò magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est. Nam ferè, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud fanè Reipublicæ consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis Senatoriis quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere.

Verum ubi, numero Senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur, næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissimè imperitabant. Forsitan, Imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum Senatorum fieri placeat; quoque modo is in multa & varia officia distribuatur; & quoniam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit; sed prius laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prosperè cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quam primùm Respublica adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorè habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus Imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris.

Profectò , si id accidat , neque tibi nox ,
neque dies curam animi sedaverit , quin
insomniis exercitus , furibundus , atque
amens alienatâ mente feraris. Namque
mihi pro vero constat , omnium mortu-
lium vitam divino numine invisi : neque
malum facinus cujusquam pro nihilo ha-
beri : sed naturâ , diversa præmia bonos ,
malosque sequi. Interea fortè ea tardiùs
procedunt : suus cuique animus ex con-
scientiâ spem præbet. Quòd si tecum pa-
tria , atque parentes possent loqui , scili-
cet hæc tibi dicerent : O Cæsar , nos
te genuimus fortissimi viri , in optumâ
urbe , decus , præsidiumque nobis , ho-
stibus terrorem. Quæ multis laboribus &
periculis ceperamus , ea tibi nascenti cum
animâ simul tradidimus , patriam maxu-
mam in terris , domum familiamque in
patriâ clarissimam ; præterea bonas ar-
tes , honestas divitias ; postremò omnia
honestamenta pacis , & præmia belli.
Pro his amplissimis beneficiis non flagi-
tium à te , neque malum facinus petimus ;
sed uti libertatem everfam restituas. Quâ
re patratâ , profectò per gentes omnes
fama virtutis tuæ volitabit.

Namque hâc tempestate , tametsi do-
K vj

mi militiæque præclara facinora egisti ; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est : si verò urbem amplifumo nomine & maxumo imperio , prope jam ab occasu restitueris , quis te clarior , quis major , in terris fuerit ? Quippe si morbo jam , aut fato huic imperio fecus accidat ; cui dubium est , quin per orbem terrarum vastitas , bella , cædes oriantur ? Quòd si tibi bona lubido fuerit , patriæ , parentibus gratificandi ; postero tempore , Republicâ restitutâ , super omnîs mortalîs gloria agnita , tuaque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna , sæpe invidia fatigat : ubi anima Naturæ cessit , demtis obtestationibus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt , quæque tibi usui fore credidi , quàm paucissimis potui , perscripsi. Ceterùm Deos immortales obtestor , uti , quocumque modo ages , ea res tibi , reique publicæ prosperè eveniat.

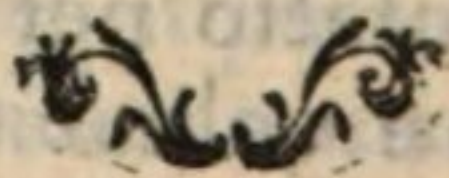

Fig. 2^e

AD C. CÆSAREM,
DE REPUBLICA ORDINANDA;
EPISTOLA SECUNDA.

POPULUS Romanus antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanferant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, *Fabrum esse suæ quemque fortunæ*: atque in te maxumè, quî tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quàm magnâ industriâ haberi decet: ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere.

At contra id eniti decet ; quum ipse bonus atque strenuus sis , uti quam optimis imperites. Nam pessumus quisque asperrimè rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est , quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti : ad hoc victores prædam petunt , victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi : atque in posterum firmanda Respublica non armis modò , neque adversum hostes ; sed , quod multò majus , multòque asperius est , bonis pacis artibus. Ergo omnes magnâ mediocrique sapientiâ res huc vocat : quæ quisque optuma potest , ut dicat. Ac mihi sic videtur : qualicumque modo tu victoriam composueris , ita alia omnia futura. Sed jam , quò melius faciliùsque constituas , paucis , quæ me animus monet , accipe.

Bellum tibi fuit , Imperator , cum homine claro , magnis opibus , avido potentiaë , majore fortunâ , quàm sapientiâ : quem secuti sunt pauci , per suam injuriam tibi inimici : item quos affinitas , aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam ; neque , si pati potuisset , orbis terrarum

bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quàm judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua: & apertè quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari.

Ex quîs magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restitère, quibus majus otium in castris, quàm Romæ futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti & quàm multi mortales, postea ad Pompeium discesserint: eoque, per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc ut civiliter deponas, illa ut quàm justissima, & diuturna sit: de te ipso primùm, quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba quàm diuturna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad

eum ex multis formido recidat : eam vitam bellum æternum atque anceps gerere : quoniam neque adversus , neque ab tergo , aut lateribus tutus sis ; semper in periculo , aut metu agites.

Contra qui benignitate & clementia imperium temperavêre , his læta & candida omnia visa , etiam hostes æquiores quàm aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ , nimisque in victos bonâ voluntate prædicent ? scilicet quòd ea , quæ externis nationibus , naturâ hostibus , nosque Majoresque nostri sæpe tribuêre , ea civibus danda arbitror ; neque barbaro ritu cæde cædem , & sanguine sanguinem expiandum. An illa , quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Sullanam increpabantur , oblivio abstulit ? Domitium , Carbonem , Brutum alios item non armatos , neque in prælio belli jure , sed post ea supplices per summum scelus interfectos : plebem Romanam in villâ publicâ pecoris modo conscissam.

Heu quàm illa occulta civium funera ; & repentinæ cædes in parentum aut liberorum sinum , fuga mulierum & puerorum , vastatio domorum ! ante partam

à te victoriam omnia sæva atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur : & scilicet id certatum esse utrius vestrûm arbitrio , injuriæ fierent : neque receptam , sed captam à te Rempublicam , & eâ causâ exercitus stipendiis confectis , optimos & veterrimos omnium , adversum fratres parentesque , alii liberos armis contendere ; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri atque profundæ lubidini sumtus quærerent ; atque essent opprobria victoriæ , quorum flagitiis commacularetur bonorum laus.

Neque enim te præterire puto , quali quisque eorum more aut modestiâ , etiam tum dubiâ victoriâ , sese gesserit ; quoque modo in belli administratione scorta aut convivia exercuerint nonnulli ; quorum ætas ne per otium quidem voluptates sine dedecore attigerit. De bello factis dictum. De pace firmandâ quoniam tuque , & omnes tui agitis : primum id , quæso , considera , quale id sit , de quo consultas : ita , bonis malisque dimotis , patienti viâ ad verum perges. Ego sic existumo , quoniam orta omnia intereunt , quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit , cives cum civibus manus conferturos : ita defessos & exsangues,

234 *AD C. CÆSAREM,*

Regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordiae bona, & discordiae mala expellenda.

Id ita eveniet, si sumtuum & rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem & magnitudinem animi, pudorem atque modestiam pro societate aestument. Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in cives; movet composita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo Reipublicæ, ostendere.

Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs, liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant: quorum si saluti potiùs, quàm lubidini, consules; illosque, nosque, & socios in pace firmâ constitues. Si eadem studia, artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Româ brevi concidet. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capeffe per Deos Rempublicam, & omnia aspera, uti foles, pervade. Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quàm corrigitur; sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas.

Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immeritò cives patriâ expellerentur; retinuisse ab stultitiâ, & falsis voluptatibus; pacem, concordiamque stabilivisse: non, si flagitiis obsecutus, delicta perpeffus, præfens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus re-

bus alii timent, maxumè fretus est, negotii magnitudine : & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet uti plebes, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur : juventus probitati & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum, atque decus demseris.

Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent ; quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent ; ac deinde quibus caussis amplissima regna & imperia corruissent : eadem semper bona, atque mala reperiēbam, omnesque victores divitias contempsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans ; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam

domum, aut villam exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quàm semet, vifendum efficere; id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse.

Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequicquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio uti volunt. Nam imprudentiâ pleraque & se præcipitant. Verùm hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deferendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit: quum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quòd antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, quum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ Reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quàm paucissimis absolvi.

Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenii habent, aut simulant : verumtamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus ; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvet : quibus me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hâc, seu meliore aliâ viâ perges, à me quidem pro virili parte dictum, & adiutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea Dii immortales adprobent, beneque evenire sinant.

C. SALLUSTII
CRISPI
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER I.

RES populi R. M. Lepido, Q. Catulo
Coss. ac deinde militiæ & domi gestas
composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissimus
multa paucis absolvit. *Servius & Acron.*
Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum hominum
copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus ar-
mis movit à vero. *Arusianus.*

Nobis primæ diffensiones vitio humani
ingenii evenêre : quod inquires, atque in-
domitum, semper in certamine libertatis,
aut gloriæ, aut dominationis agit. *Pris-
cianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimùm imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus R. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri fueta mala, post Carthaginis exscidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein, fervili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo, regio more confulere; agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxime fœnoris onere oppressa plebes, quum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Aventinum insedit. Tumque trib. pl. & alia sibi jura paravit.

vit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus & Servius ad Georg. IV.*

Postquam remoto metu Punico, similitates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in Rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuriâ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paullatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta est; uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempfalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Arrianus.*

Quin lenones & vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arusianus.*

*M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. Oratio
contra Sullam.*

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, advorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque instabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minus optumis majorum exemplis, nequeo fatis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure liberè agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid à

Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas; & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumferat, fatiatus; sed tum crudelior, quum plerisque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quîs prius injuria quàm vita certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris servitiî, à repetunda libertate terimini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint: non prolatum, neque votis paranda auxilia: nisi forte speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existimet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla sunt. Hac tempestate serviundum, aut imperitandum:

habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam, quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus paullò ante gentium moderator, exfutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, despectusque, ne fervilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate promultis, & egregiis factis, à vobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci fatellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror: & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: nisi approbaveritis omnīs proscriptiones innoxiorum ob divitias: cruciatus virorum il-

lustrium : vastam urbem fuga , & cæ-
dibus : bona civium miserorum , quasi
Cimbricam prædam , venum , aut dono
datam. At objectat mihi possessiones ex
bonis proscriptorum : quod quidem sce-
lerum illius vel maxumum est , non me ,
neque quemquam omnium satis tutum
fuisse , si recte faceremus. Atque illa ,
quæ tum formidine mercatus sum , pre-
cio soluto , jure , dominis tamen restituo :
neque pati consilium est , ullam ex civi-
bus prædam esse. Satis illa fuerint , quæ ,
rabie contracta , toleravimus , manus con-
ferentes inter se Romanos exercitus , &
arma ab externis in nosmet versa. Scele-
rum & contumeliarum omnium finis sit.
Quorum adeo Sullam non poenitet , ut
& facta , in gloria numeret , & , si li-
ceat , avidius fecerit. Neque jam , quid
existumetis de illo , sed quantum vos au-
deatis , vereor : ne , alius alium principem
expectantes , ante capiamini , non opi-
bus ejus , quæ fuitiles & corruptæ sunt ,
sed vestra socordia , quam captum ire li-
cet , & quam audeat , tam videri felicem.
Nam præter satellites commaculatos ,
quis eadem vult ? aut quis non omnia
mutata , præter victoriam ? scilicet mili-
tes : quorum sanguine , Tarrulæ , Scyr-
roque , pessumis fervorum , divitiæ partæ

sunt. An, quibus praelatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam à majoribus suis; utique jura & judicia sibimet extorquerent; egregiâ scilicet mercede, quum relegati in paludes & silvam, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordia & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax, & concordia intelleguntur, maxuma turbamenta reipublicæ, atque exitia probate: annuite legibus impositis; accipite otium cum servitio; & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis cæde circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc sum-

num imperium fatis quæsitum erat nomini majorum , dignitati , atque etiam præsidio ; tamen non fuit consilium , privatas opes facere ; potiorque visa est periculosa libertas , quieto servitio. Quæ si probatis , adeste Quirites ; & , bene juvantibus Diis , M. Æmilium Consulem ducem & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc vero & posci. Dum ceteri ejusdem causa ducem senatus rati , maximo gaudio bellum irritare. *Nonius , irritare , provocare.*

Curionem quæsivit , ut adolescentior , & populi suffragiis integer , ætati concederet Mamerci. *Priscianus , lib. x.*

Philippus , qui ætate & consilio ceteros anteibat. *Servius , lib. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem , P. C. remp. quietam esse , aut in periculis à promptissimo quoque defendi : denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra , seditionibus omnia turbata sunt , & ab iis , quos prohibere magis decebat. Postremo , quæ pessimi & stultissimi decrevere , ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum atque arma , quamquam vo-

bis invisa , tamen quia Lepido placent ,
 sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præ-
 stare , & bellum pati consilium est. Prô ,
 Dii boni , qui hanc urbem , omissâ curâ ,
 adhuc regitis ; M. Æmilius omnium fla-
 gitiosorum postremus , qui pejor an igna-
 vior sit , deliberari non potest , exerci-
 tum opprimundæ libertatis habet , & se
 contempto metuendum effecit : vos mus-
 fantes , & retractantes verbis , & vatum
 carminibus , pacem optatis magis quam
 defenditis : neque intelligitis mollitia de-
 cretorum , vobis dignitatem , illi metum
 detrahi. Atque id jure : quoniam ex ra-
 pinis consulatum , ob seditionem provin-
 ciam cum exercitu adeptus est. Quid ille
 ob benefacta cepisset , cujus sceleribus
 tanta præmia tribuistis ? At scilicet , ii ,
 qui ad postremum usque , legatos , pa-
 cem , concordiam , & alia hujuscemodi
 decreverunt , gratiam ab eo peperere.
 Immo despecti & indigni republ. habiti ,
 prædæ loco æstumantur : quippe metu
 pacem repetentes , quo habitam amise-
 rant. Equidem à principio , quum Etru-
 riam conjurare , proscriptos accersiri ,
 largitionibus rempubl. lacerari videbam ;
 maturandum putabam , & Catuli consilia
 cum paucis secutus sum. Ceterum illi ,
 qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant ,

& ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; quum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrant inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi Satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vestigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequun-

tur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies: hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestrâ focordiâ. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occultè; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile antebant: nunc pax & concordia disturbantur palam; defenduntur occultè. Quibus illa placent, in armis sunt; vos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura

rescindi, quum ipse armis cogat : civitatem confirmari, qui ademtam negat : concordiae gratia plebi tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessume omnium atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam ? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris : bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur : nostri proditor, istis invidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque Deorum pudet, quos perfidia aut perjurio violasti ! qui, quando talis es, maneat in sententia, & retineas arma, te hortor : neu prolatandis seditionibus, inquires, ipse, nos in solitudine retineas. Neque te provinciae, neque leges, neque Dii penates civem patiuntur. Perge, quae coepisti, ut quam maturum merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando Remp. intutam patiimini, & verbis arma tentabitis ? Delectus advorsum vos habiti ; pecuniae publice, & privatim extortae ; ex lubricine leges imperantur : quum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit ; quum intellet se metu magis, quam aequo &

bono sustentatum. Nam, qui turbas, & cædem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnae, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minùs vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni republ. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursus advorsum Deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, & ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi: fortuna meliores sequitur. Jam illa, quæ collecta sunt, socordiâ nostrâ dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reipubl. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo pro-

consule, & ceteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent, ne quid respubl. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturrumè proficiscerentur. *Carisius*, lib. III..

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus, in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus. Commoritur illis, apud eundem.*

Lepidus poenitens consilii. *Carisius*, lib. III.

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere. *Nonius, competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ Senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Priscianus*, lib. x. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carisius*, lib. I. *aliter, pro aliàs.*

Gens rarò egressa finis suos. *Servius ad lib. XI. Æneidos. Arusianus Messus.*

Nisi cum ira belli defenuisset. *Priscianus*, lib. x.

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Arusianus Messus*.

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, & fugâ cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli perdoneæ. *Nonius. Servius ad XI. Æneidos*, ad illud, *furta paro belli*.

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus*, ad *Phormionem Terentii*.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuenturos. *Arusianus Messus*.

Infanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Carisius*, lib. i.

Solis viis. *Donatus*, *Phorm.* act. v. sc. VIII.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus*, lib. x. *Servius II. Georg. Virg. Diomed.* lib. i. cap. iv.

Nexuit catenæ modo. *Priscianus*, lib. x.

Ductus militiam. *Arusianus Messus*.

Neque se recipere aut instruere prælio, quivere. *Priscianus*, lib. x.

Equi sine rectore exterriti, aut faucibus consternantur. *Idem*, lib. iv.

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata. *Priscianus*, lib. v.

HIST. FRAGM. L. I. 253

At inde nullâ munitiois, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianus*, lib. XVIII. *requie, pro requiei.*

Agreste. *Caris.* lib. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victorinus*, de invent. *Ciceronis*, lib. I.

* Et ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Nonius.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius*, lib. X. cap. XXVI. *Nonius Marcellus.*

Transgressos omnîs, recipit mons Balera, præceptus à Lusitanis. *Idem, ibidem.*

Earum aliæ paullulûm progressæ, nimio simul & incerto onere, quum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Servius VIII. Æneidos. Aru- sianus Messus.*

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantis vadum, cuncta hosti quàm suis opportunitiora videt. *Nonius.*

Quum Sertorius neque erumperet, tam levi copia navibus fugam maturabat. *Servius Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscianus. Nonius.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Priscianus.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Læte oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Servius ad 1. Æneidos.*

Repulsus à Læte oppido. *Idem. Priscianus.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calorum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Servius.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Priscianus, lib. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Carisius.*

Rumore primo. *Carisius.*

Idem facere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque sane ambitu publici. *Servius ad lib. IV. Æneidos, Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallustius in I. Idem fecere, &c.*

Quum aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremos ipsos colonos per misérias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud XI. Æneidos:*

—— per eversæ genitor fumantia Trojæ
Exscidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Idem ad XII. Æneidos.*

LIBER II.

SARDINIA in Africo mari facie vestigiū humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Agellius*, lib. XIII. cap. XVIII. *Nonius*: *Faciem totius corporis formam*, *πρόσωπον*, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à factura corporis facies. *Sallust. hist. lib. II.* Sardinia, &c. *Isidorus*.

Inde Ichnusa appellata. *Solinus*.

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus, circumlavit. *Nonius*, *lavit*, pro *lavat*.

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Agellius*, lib. X. cap. XX.

Nam procul, & diversis ex regionibus. *Carisius*, lib. II. *Asper*, *procul*, inquit, est è loco.

Obviam fuere. *Carisius*, *ibidem*, *Asper*, ait, *vetustè* obviam fuere, adverbio quàm nomine uti maluit.

Urbe patriaque extorres. *Messus*.

Genus militum suetum à pueritiā latro-
ciniis. *Idem*.

HIST. FRAGM. L. II. 259

Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Priscianus*, lib. v & vi. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiducia, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus*, *Phorm.* act. i. sc. iii. & *Hecyr.* act. iv. sc. iv. *Nonius*, *Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animo atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit. *Nonius*, *dicere, est promittere.*

Post, ubi fiducia nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Priscianus*, lib. vi.

Nam quædam Corfa nomine Ligus mulier quum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à ceteris degredientem usque ad insulam navigio profecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognos-

centes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus*, lib XIV. c. VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus*, act. IV. sc. II. *Andriæ*.

Dædalum ex Sicilia profectum, quum Minois fugeret iram, atque opes. *Priscianus*, lib. VI. *Servius*.

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus*, lib. I.

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus*, lib. X. *Messus*.

Ut actione desisteret. *Messus*.

Vespera. *Carisius*, lib. II.

Argumentum mutuum arcessivit. *Priscianus*, lib. X.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus*, lib. VI.

Nisi quâ flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem*, *ibid.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus*. *Servius*, lib. I. *Æneidos*.

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Messus*.

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus*, *Phor.* act. I. sc. II.

HIST. FRAGM. L. II. 261

Noctu diuque stationes, & vigilias tentare. *Carisius*, lib. II. *Instit. Gram.*

At Lucillum regis cura machinata famemes brevi fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Priscianus*, lib. VII. & *Nonius*.

Namque primum Jasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Priscianus*, lib. 8.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Priscianus*, lib. x.

Neque inermes ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem, ibidem.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusianus. Nonius, in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

* Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix fani, Barbuleium appellant. *Priscianus*, lib. VI.

Audaciter. *Idem XV.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius*

Mœnibus deturbat. *Nonius, deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Id.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitate; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpabant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magnâ gloriâ concurrentium, undique virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: quum quæstor C. Urbinus, alique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortaliū etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Præterea cum sedenti transfenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ, neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus, aliquantam partem gloriæ demiserat, maxume apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna, Rom. imperio existumantes. *Macrob. Sa-*

HIST. FRAGM. L. II. 263

*Jurnal. lib. 111. cap. 13. Nonius. Sosipa-
zer. lib. 1.*

Ruuntque pars magna fuisset, aut pro-
xumorum telis, ceteri vice pecorum ob-
truncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & praelium accende-
re, adeo uti Metello in sagum, Hirtu-
leio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, uti
Metellus ictu tragulae fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Donatus, act.
v. scen. 11. And.*

Primo incidit fortè per noctem in re-
nunculo piscantis. *Nonius.*

Ad hoc pauca piraticae adjungit actuaria
navigia. *Idem in, Piraticae naviculæ.*

Omnia sacrata corpora in ratem impo-
suisse. *Arusianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit.
Idem.

Ictu eorum, qui in flumine ruebant,
necabantur. *Donatus, Adelph. act. 111.
sc. 11.*

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat,
fata, aut quid tale capiti affligebant. *Aru-
sianus. & Donat.*

Sed Metellus in ulteriore provincia.
Donatus, ad Phorm. act. 1. sc. IV.

Immane quantum animi exarsere. *No-
nius.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Servius F. Ursini. MS.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Servius Fuldanus.*

LIBER III.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macrob. lib. i. cap. 4. Saturnal. Nonius.*

Diverfa, uti solet rebus perditis, capeffunt. Namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam fparsi; alii, globis eruptionem tentavere *Priscianus, lib. x. Nonius, in v. gnaritas.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem, lib. vi. Probus Catholicis.*

Male jam affuetum ad omnīs vīs controversiarum. *Priscianus, lib. vi.*

Conjuratione claudit. *Idem, lib. x.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat; ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverfo aestu maris, *Nonius in Mador.*

Equis, & armis decoribus cultus. *Prisc, lib. vi. Dedecores,*

Fig. 3.^e

HIST. FRAGM. L. III. 265

Dedecores, inultique terga ab hostibus
cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus, quærebat num
somnia thesaurus portenderetur. *Idem,*
liv. VIII. *Nonius in, Calvitur.*

Parte consumpta, reliqua cadaverum ad
diuturnitatem usus fallerent. *Priscianus,*
lib. x.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorsus vos, patriamque, & Deos
penates, totiens labores & pericula sus-
cepissem, quotiens à prima adolescentia
ductu meo scelestissimi hostes fusi, &
vobis salus quæsita est: nihil amplius in
absentem me statuissetis, quàm adhuc
agitis P. C. quem contra ætatem proje-
ctum ad bellum sævissimum, cum exer-
citu optume merito, quantum est in vo-
bis, fame, miserrumâ omnium morte,
confecistis. Hac in spe populus R. liberos
suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia
pro vulneribus; & totiens ob Rempubl.
fuso sanguine? fessus scribundo, mittun-
doque legatos, omnîs opes & spes pri-
vatas meas consumsi: quum interim à
vobis per triennium vix annuus sumtus
datus est. Per Deos immortalis, utrum
censetis me vicem ærarii præstare, an
exercitum sine frumento & stipendio ha-

bere posse ? equidem fateor , me ad hoc
 bellum majore studio , quàm consilio ,
 profectum : quippe qui nomine modò im-
 perii à vobis accepto , diebus quadragin-
 ta exercitum paravi ; hostisque in cervi-
 cibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in
 Hispaniam summovi. Per eas , iter aliud
 atque Hannibal , nobis opportunius pate-
 feci. Recepi Galliam , Pyrenæum , Lale-
 taniam , Ilergetum : & primum impetum
 Sertorii victoris , novis quidem militibus ,
 & multo paucioribus sustinui : hiemem-
 que in castris inter sævissimos hostis , non
 per oppida , neque ex ambitione mea ,
 egi. Quid dein prælia , aut expeditiones
 hibernas , oppida excisa , aut recepta enu-
 merem ? quando res plus valent quàm
 verba. Castra hostium apud Sucronem ca-
 pta , & prælium apud flumen Durium ,
 & dux hostium C. Herennius cum urbe
 Valentia , & exercitu deleti , fatis clara
 vobis sunt : pro quibus , ô grati patres ,
 egestatem & famem redditis. Itaque meo
 & hostium exercitui par conditio est.
 Namque stipendium neutri datur : victor
 uterque in Italiam venire potest. Quod
 ego vos moneo , quæsoque , ut animad-
 vortatis ; neu cogatis necessitatibus pri-
 vatim mihi consulere. Hispaniam citerio-
 rem , quæ non ab hostibus tenetur , nos

aut Sertorius ad internecionem vastavimus ; præter maritimas civitates , quæ ultro nobis sumtui , onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit : & nunc malis fructibus , ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò , verùm etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis : qui nisi subvenitis , invito & prædicente me , exercitus hinc , & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

Namque his , præter solita vitiosis magistratibus , quum per omnem provinciam infecunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Nonius.*

Hi saltibus occupatis , tum externorum agros invasere : frumentique ex inopia gravi fatias facta. *Idem , Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari , & vento gliscenti. *Idem.*

Ac tum maxume , uti solet extremis in rebus , sibi quisque carissimum domi recordari , cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem , Munia , officia.*

Et fortè in navigando cohors una , grandi faselo vecta , à ceteris deerravit , marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem , in voce Faselus , & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem fenatus magnâ industriâ perquirebat, quum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carisius, lib. 1.*

Duos quàm maximos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari, vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveos undarum vi, multato foedè corpore, postremò tamen perire. *Idem, & Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula coelum obscurabat. *Nonius.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Lepidi Tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis; quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sulla paratum servitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnīs juris sui trib. pleb. Nunc hortari modò

reliquum est, & ire primum viâ, quâ
capeffundam arbitror libertatem. Neque
me præterit, quantas opes nobilitatis so-
lus, impotens, inani specie magistratus,
pellere dominatione incipiam; quantò-
que tutius factio noxiorum agat, quàm
foli innocentes. Sed præter spem bonam
ex vobis, quæ metum vicit statui certa-
minis advorsa, pro libertate potiora esse
forti viro, quàm omnino non certavisse.
Quamquam omnes alii creati pro jure
vestro vim cunctam, & imperia sua gra-
tiâ, aut spe, aut præmiis in vos convor-
tère; meliusque habent, mercede delin-
quere, quàm gratis recte facere. Itaque
omnes concessère jam in paucorum do-
minationem, qui per militare nomen,
ærarium, exercitus, regna, provincias
occupavère, & arcem habent ex spoliis
vestris: quum interim more pecorum
vos multitudo singulis habendos, fruen-
dosque præbetis, exfuti omnibus, quæ
maiores reliquère: nisi quia vosmet ipsi
per suffragia, uti præsides olim, nunc
dominos destinatis. Itaque concessère illuc
omnes: & mox si vestra receperitis, ad
vos redibunt plerique. Rarus enim ani-
mus est ad ea, quæ placent, defenden-
da. Cetera validiorum sunt. An dubium
habetis, ne officere quid vobis uno ani-

mo pergentibus possit, quos languidos
 focordesque pertinuere? Nisi forte C.
 Cotta ex factione media consul, aliter
 quam metu jura quaedam tribunis pleb.
 restituit, & quamquam L. Sicinius pri-
 mus de potestate trib. loqui ausus, mus-
 fantibus vobis circumventus erat: tamen
 prius illi invidiam metuere, quam vos
 injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo
 fatis mirari, Quirites. Nam spem frustra
 fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui sce-
 lestum imposuerat servitium, finem mali
 credebatis. Ortus est longe sævior Catu-
 lus. Tumultus intercessit Bruto & Æmilio
 Mamercio Coss. dein C. Curio ad exitium
 usque infantis tribuni dominatus est. Lu-
 cullus superiore anno quantis animis ierit
 in L. Quinctium, vidistis: quantæ deni-
 que nunc mihi turbæ concitantur! quæ
 profectò incassum agerentur, si, prius
 quam vos serviundi finem, illi domina-
 tionis facturi erant: præsertim quum his
 civilibus armis dicta alia, sed certatum
 utrimque de dominatione in vobis sit.
 Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut
 avaritia in tempus arsere. Permansit una
 res modo, quæ utrimque quæsita est: &
 erepta in posterum vis tribunicia, telum
 à majoribus libertati paratum. Quod ego
 vos moneo, quæsoque, ut animadvorta-

tis : neu nomina rerum ad ignaviam mutant, otium pro servitio appelletis. Quo jam ipso frui, si vera & honesta flagitium superaverit, non est conditio : fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortite : & , nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artiùs habebunt. Quid censes igitur ? aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein, ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravêre : quamvis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certè possitis. Jovem aut alium quem Deum consultorem expectatis ? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites : ultroque licentiam in vos auctum, atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor ; magis uti requiem capiatis : neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto : & , si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne am-

plius sanguinem vestrum præbeatis, cen-
 seo. Gerant habeantque suo modo im-
 peria; quærant triumphos: Mithrida-
 tem, Sertorium & reliquias exfulum per-
 sequantur cum imaginibus suis. Absit pe-
 riculum & labos, quibus nulla pars fru-
 ctus est; nisi forte repentinâ istâ frumen-
 tariâ lege munia vestra pensantur. Qua
 tamen quinis modiis libertatem omnium
 æstumavêre, qui profectò non amplius
 possunt alimentis carceris. Namque ut
 illis exiguitate mors prohibetur; fenef-
 cunt vires: sic neque absolvit curâ fa-
 miliari tam parva res: & ignavissimi
 quique tenuissima spe frustrantur: quæ
 tamen quamvis ampla, quoniam servi-
 tii pretium ostentaretur, cujus torpedi-
 nis erat decipi & vestrarum rerum ultro
 injuria gratiam debere? Namque alio
 modo, neque valent in universos, ne-
 que conabuntur. Cavendus tamen dolus
 est. Itaque simul comparant delenimen-
 ta, & differunt vos in adventum Cn.
 Pompeii: quem ipsum ubi pertinuêre,
 sublatum in cervices suas, mox demto
 metu lacerant. Neque eos pudet vindices
 uti se ferunt, libertatis, tot viros sine
 uno, aut remittere injuriam non audere,
 aut jus non posse defendere. Mihi quidem
 satis spectatum est, Pompeium tantæ glo-

riæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribuniciaë potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortaliū quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedō, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque præsentī ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est: & in dies magis erit: si quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.

Ex eodem.

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum

ducis , rapere ad stuprum virgines , matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant : prima , quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium , atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum , nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat , timide veste tectum pugionem expedire conatus , à Cotta , Vulscioque impeditur. *Nonius.*

Castrisque collatis , pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à prima adolescentia , fermone fautorum , similem fore se credens Alexandro regi , facta , consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

Post reditum eorum , quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est , focius ire milites occœpere , non aptis armis , uti in principio , & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum , accensumque præmiorum spe , quibus cum optavisset , ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie

locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus*, lib. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros succefferant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Nonius. Servius.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuerunt, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis fenator ex proscriptis, in summo Antonius, & infra, scriba Sertorii Versius: & alter scriba Mæcenus in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpernam. *Nonius. Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

LIBER IV.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigunda, promulgavit. *Agellius*, lib. XVIII. cap. IV.

Omnes, quibus ætas senectæ corpore, animus militaris erat. *Priscianus*, lib. IX & X.

Dein lenita jam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem*, lib. IX.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem*, *ibidem*.

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem*, lib. X.

Anxius animi, atque incertus. *Arusianus*.

Magnam exorsus orationem. *Idem*.

Impotens, & nimius animi est. *Idem*.

Amisumque assideri sine præliis audiebat. *Priscianus*, lib. VIII.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Festus*.

Castella custodias thesaurorum in dedicationem acciperentur. *Servius. Carisius*, lib. I.

HIST. FRAGM. L. IV. 277

Reliqua cadavera falita. *Diomedes*, lib. 1. cap. 4.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI
S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, fatisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperæ, si vera æstumare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii, & divitiarum: qua primum cum

rege Macedonum Philippo bellum sum-
 fere. Dum à Carthaginensibus preme-
 bantur , amicitiam simulantes, ei subve-
 nientem Antiochum concessione Asiæ
 per dolum avertère : ac mox à Philippo
 Antiochus , omni cis Taurum agro , &
 decem millibus talentorum spoliatus est.
 Persen deinde Philippi filium , post multa
 & varia certamina , apud Samothracas
 Deos acceptum in fidem , callidi , & re-
 pertores perfidiæ , quia pacto vitam de-
 derant , infomniis occidère. Eumenem ,
 cujus amicitiam gloriosè ostentant , initio
 prodidère Antiocho , pacis mercedem ;
 post Attalum custodem agri captivi sum-
 tibus & contumeliis ex rege miserrimum
 fervorum effecère : simulatoque impio
 testamento , filium ejus Aristonicum , quia
 patrium regnum petiverat , hostium more
 per triumphum duxere : Asia ab ipsis ob-
 fessa est : postremò totam Bithyniam ,
 Nicomede mortuo , diripuerunt , quum filius
 Nusæ , quam reginam appellaverant , ge-
 nitus haud dubie esset. Nam quid ego me
 appellem ? quem disjunctum undique re-
 gnis , & tetrarchiis ab imperio eorum ,
 quia fama erat divitem , neque servitu-
 rum esse , per Nicomedem bello lacessi-
 verunt , sceleris eorum haud ignarum ,
 & ea , quæ accidère , testatum antea ,

Cretenſes ſolos omnium liberos ea tempeſtate, & regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Aſiamque ſpolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demſi grave ſervitium. Incepta mea poſtremus fervorum Arche- laüs, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiffimas poenas ſolvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenſes impugnati ſemel jam, neque finem niſi excidio habituri. Equidem quum mihi ob ipſorum interna mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ferò probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiſ, rurfus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terrâ fudi: mari exſui claſſe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu, in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & Hera- cleam, militum optimos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rurfus ambos inceſſit. Illi

suberat regnum Ariobarzanis bello inta-
 ctum : ego vastatis circum omnibus locis,
 in Armeniam concessi : secutique Romani
 non me, sed morem suum omnia regna
 subvertendi, quia multitudinem artis locis
 pugna prohibuere, imprudentiam Tigran-
 nis pro victoria ostentant. Nunc quæso
 considera, nobis oppressis, utrum firmio-
 rem te ad resistendum, an finem belli
 futurum putes? scio equidem tibi magnas
 opes virorum, armorum & auri esse :
 & , ea re à nobis ad societatem, ab illis
 ad prædam peteris. Ceterum consilium
 est Tigranis, regno integro, meis militi-
 bus belli prudentibus, procul ab domo,
 parvo labore, per nostra corpora bellum
 conficere : quando neque vincere, neque
 vinci sine tuo periculo possumus. An igno-
 ras Romanos, postquam ad occidentem
 pergentibus finem Oceanus fecit, arma
 huc convertisse? neque quicquam à prin-
 cipio nisi raptum habere, domum, con-
 juges, agros, imperium? convenas, olim
 sine patria, sine parentibus, peste con-
 ditos orbis terrarum : quibus non humana
 ulla, neque divina obstant, quin socios,
 amicos, procul juxtaque sitos, inopes
 potentisque trahant, excidantque; omnia-
 que non serva & maxime regna hostilia
 ducant. Namque pauci libertatem, pars

magna justos dominos volunt : nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices adfuturi. Tu verò, cui Seleucia maxima urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præfens, & postea bellum expectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc morem extinguunt omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamiâ, nos Armeniâ circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, ne malis pernicië nostra unum imperium prolatare, quàm societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius, de mutata declinatione. Carisius, lib. I.*

Scalas pares moenium altitudine. *Aru-
sianus.*

Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia, quæ
plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans. *Arusianus.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferreâ omni specie. *Idem.*

Quum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur. *Idem.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus est. *Arusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re, pariter acré invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum,

quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius*, lib. I. *Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquant jam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quibus notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

LIBER V.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus*, lib. XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem*, *ibidem*.

Regem averfabatur. *Arusianus*.

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius*.

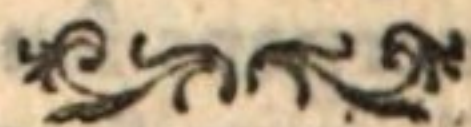
Et uxori ejus frater erat. *Arusianus*.

Sæpe celebritatem nominis intellego timentem. *Priscianus*, lib. XVIII.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem*, *ibidem*.

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arusianus*.

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni adfurgere de sella, caput aperire solitum. *Nonius*. *Arusianus*. *Servius*.

C. SALLUSTII CRISPI

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

NE inrumiendi po... Sublicibus cavata... sent.
Festus.

Cujus duas insulas propinquas inter se, &
decem stadium procul à Gadibus sitas, constabat
suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.
Nonius.

Serum bellum in angustiis futurum. *Junias
Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio mense pervenêre in pontum multò
celerius spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto serviundum ne sit. *Dona-
tus, act. II. sc. II. Andr.*

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo.
Suetonius, de claris gram. cap. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus, lib. XI.
in voce Alvus. Serv. ad lib. III. Æneid.*

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Cari-
sius, lib. II.*

Communem habitum transgressus. *Priscianus,
lib. XIV.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Se-
neca, lib. XX. epist. CXV.*

Haud impigrè, neque inultus occiditur. *Dona-
tus, ad And. Terentii, act. I. sc. II.*

286 C. SALL. CRISPI

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem* ;
ad Eunuch. act. IV. sc. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus*, lib. XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca*, lib. XX.
epistol. CXV.

Togam paludamento mutavit. *Isidorus*, lib.
XIX. *Servius*, in voce, paludamentum.

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca*, lib. XX. Ep. 115.

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad IV.*
Æneidos.

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ
multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, par-
tim repuli Deorum auxiliis, & virtute mea: in
quæ omnibus, neque animus negotio defuit, ne-
que decretis labos. Malæ, secundæque res, opes
non ingenium mihi mutabant. At contra in his
miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præ-
terea senectus, per se gravis, curam duplicat:
cui misero, senecta jam ætate, ne mortem qui-
dem honestam sperare licet. Nam, si parricida
vestri sum, & bis genitus hic Deos Penates meos,
patriamque, & summum imperium vilia habeo:
quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ poena
mortuo? quum omnia memorata apud inferos
supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia
in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi:
qui lingua, qui consilio meo, qui pecuniâ vo-
luere, usi sunt: neque ego callidam facundiam,

neque ingenium ad malefaciendum exercui : avidissimus privatae gratiae maxumas inimicitias pro republica suscepi ; qui victus cum illa simul , quum egens alienae opis , plura mala expectarem ; vos , Quirites , rursus mihi patriam , Deos Penates , cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis , vix satis gratus , si singulis animam , quam nequeo , concesserim. Nam vita & mors iura naturae sunt : uti sine dedecore cum civibus , fama & fortunis integer agas , id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis , Quirites , domi bellicae impeditissima rep. Namque Imperatores Hispaniae stipendium , milites , arma , frumentum poscunt : & id res cogit : quoniam post defectionem sociorum , & Sertorii per montis fugam , neque manu certare possunt , neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur : Macedonia plena hostium est : nec minus Italiae maritima , & provinciarum : quum interim vectigalia parva , & bellis incerta , vix partem sumtuum sustinent : ita classe , qua commeatus vehebatur , minore quam antea navigamus. Haec si dolo aut socordia nostra contracta sunt , agite , & , uti lubet , ita supplicium sumite : sin communis fortuna asperior est , quare indigna vobis , nobisque , & rep. incipitis ? Atque ego , cuius aetati mors propior est , non deprecor , si quid eam vobis incommodi demitur : neque mox ingenuo corpori honestius , quam pro vestra salute finem vitae fecerit. Adsum eni C. Cotta consul , facio quod saepe maiores asperis bellis fecere ; voveo , dedoque me pro Rep. quam deinde , cui mandetis , circumspicite. Nam

talem honorem bonus nemo volet, quum fortunæ,
& pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda,
aut turpiter moriendum sit. Tantummodò in ani-
mis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam
cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis ani-
mam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, &
gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite
reipubl. Multa cura summo imperio inest, multi
ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, &
pacis opulentiam quæritis: quum omnes provin-
ciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa
bellis sint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt.
Isidorus.

Unde pons in oppidum pertinens explicatur.
Arasianus.

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.
Donatus.

Et marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque,
Satin salvæ, quam grati ducibus suis, quantis
familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis
fecere. *Idem.*

Quo cupidiùs in ore ducis sese quisque bonum,
& strenuum ostentantes. *Isidorus. Servius x.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot
montes, tumulique sedere. *Isidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè, casu super ausi, atque
passi. *Priscianus.*

Saguntium.

HIST. FRAGMENTA. 289

Saguntium. *Carisius*, lib. 1. Instit.

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus*.

Immodicus animi. *Arusianus*.

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius*.

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem*.

Opprobrii gratia. *Agræti*.

Maximis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes*, lib. 11.

Non regnantibus modo, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus*.

In sylva Sila fuerunt. *Servius*.

In nuda injecta corpora. *Diomedes*.

Appollinis filia & Cyrenes. *Probus*.

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius*.

Cum prædixero positum insulæ. *Donatus*.

Cujus adversa voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem*.

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus*, de Civit. Dei, lib. 11.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus*, lib. 1v. cap. 11.

Insolens vera accipiundi. *Donatus*.

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem*.

Curubis. *Probus*. Tharros. *id.* Camisos. *id.* Lucas. *Sergius*.

Primam modo Japydiam ingressus. *Servius*.

N

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deferuit. *Idem.*

Quæ pacta in conventionem non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus.

Quintilianus, lib. viii. cap. iii.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus. Servius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non poenitendum. *Idem.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius*, lib. i. cap. ix. *Joan. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat. *Agellius.*

HIST. FRAGMENTA. 291

Curetes , quia principes intellegendi divina fuerunt , vetustatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Lactantius & Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliae constat fuisse : sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis , aut propter angustiam scissum : inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius devictis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris , & magnis turribus. *Donatus.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsam Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius. Priscianus. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant , quæ linthea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum , & Maroneam , & viam militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non sine Deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens , populo , civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitijs. *Idem.*

Dein campi Themyscirii ; quos habuere Amazones à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Servius.*

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit discedere , dicit se ejus opera non usurum ; eumque ab armis dimittit. *Idem , Æneid. XII.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem*, *Æn.* x.

More equestris prælii sumtis tergis atque reditis, & egressi ad faciliotes ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit. *Idem*, & *Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilianus.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem*, & *Scholiastes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & major Phrygia. *Servius.*

Sed Mithrydates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem*, & *Philargyrius.*

HIST. FRAGMENTA. 293

Dum inferior omni via grassaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius, in artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, quo prohibitori venerant focii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

Neque est defensus dominationum Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem, Æn. ix.*

Charybdis, quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quibus etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant. *Hieronymus, in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philargyrius, in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repentè incautos agros invasit. *Idem.*

Belli fane sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossæ Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum & paucis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Servius, ad primum Æneidos.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem, ibidem.*

Cum murum hostium successisset, poenas dederat. *Idem, ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula, & alias res aureas, diis sacrata instrumenta convivio mereantur. *Idem, ad VIII. Æneidos.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem, ad IX.*

HIST. FRAGMENTA. 295

Jam repente visus sævire Taguns. *Idem*, ad x.

Exuant armis equisque. *Idem*.

Solas festinare. *Idem*.

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem*.

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro castris. *Idem*.

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem*.

In quâ longissimo ævo plura, de bonis falsa in deterius composuit. *Idem*.

Cultu corporis ornata egregio. *Idem*.

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro*, in *Horatium*.

Sin vis obsistat, ferro quàm fame æquius perituros. *Servius*.

Confedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem*.

Paululum requietis militibus. *Idem*.

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem*.

Nubes foedavere lumen. *Idem*.

Sanctus alia. *Idem*.

Geronis. *Idem*.

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem*.

Radicem montis excessit. *Statii interpretes*.

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem*.

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem*.

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium*.

Luxo pede. *Probus*.

Maurique vanum genus, ut alia Africae, contendebant Antipodes ultra Æthiopiam culta Persarum justos & egregios agere. *Priscianus*.

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium*.

Omniū fluminum , quæ in maria , quâ imperium Romanum est , fluunt , quam Græci τὴν εἰς ὠ θάλασσαν appellant , maxumum esse Nilum consentitur , proxima magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agellius* , lib. x. cap. vii.

Ex omnibus quæ tractavimus , Æbuti Liberalis , potest videri nihil tam necessarium , aut magis , ut ait Sallustius , cum cura dicendum , quam quod in manibus est. *Seneca*.

Turbinum motus vagus est , & disiectus , & uti Sallustii verbis utar , vorticofus ; cometarum autem , compositus , & certum iter carpens. *Idem*. Nat. Q. 7. 8.

Sallustius , auctor certissimus , asserit Tigrim , & Euphratem uno fonte manare in Armenia , qui per diversa euntes longiùs dividantur , spatio medio relicto multorum millium ; quæ tamen terra , quæ ab ipsis ambitur , Mesopotamia dicitur. *Idem*.

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem , juxta Sallustium dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto , qui fuerat occisus per ignorantiam regis , quum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius* , & *Isidorus*.

Aristæus , uti Sallustius docet , post laniatum à canibus Actæonem filium , matris instinctu Thebas reliquit , & Ceam insulam tenuit , primo adhuc hominibus vacuam : postea , ea relicta , cum Dædalo in Sardiniam transivit , post delatus est Cumas. *Servius*.

Sallustius duces laudat , qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem*.

Cares insulani populi fuerunt , piraticam exer-

HIST. FRAGMENTA. 297

centes , famosi , victi à Minoë , uti Sallustius , & Thucydides tradunt. *Idem* , VII. *Æn.*

A Troja Capys Campaniam , Helenus Macedoniam , alii Sardiniam , secundum Sallustium , tenuerunt. *Idem* , I. *Æn.*

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio , aut secundum Sallustium , à Mida Dardanorum rege , qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus , Othus in Creta , secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait , Hispanorum morem fuisse , ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion , juxta Sallustium , oritur juxta solis æstivi pulsus. *Idem.*

In Flaminia est civitas , quæ Cale dicitur , & in Gallia hoc nomine , quam Sallustius à Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii , quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem* , VIII. *Æneid.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio , uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos , Livius & Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam , quia per vicissitudinem pugnabatur , ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto , id est , secundum Sallustium , procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver , secundo ver adultum , tertio præceps : sicut etiam Sal-

Iustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas. *Acron.* In Epod. Horat.

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. *Virg. Æneid. lib. v.*

*Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius. ———*

Ita & Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κρίε μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

*Interrogasti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.*

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius, ad 11. Æneid. v. 312.*

————— Freta lata relucent.

Lata autem ideo dixit, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

HIST. FRAGMENTA. 299

Teïa autem dicta est à Teïo Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieronymus, de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii Sardiniam, secundum Sallustium. *Servius.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronym. advers. Ruf. Calpurniani discipuli. Idem, ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chlevasmo proxima est, & similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum lacessimus. Ut apud Sallustium de Syllæ crudelitate. Ut in M. Mario, quum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ libidinis sunt, ut Sallustius meminit, in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritimæ, qua Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios & maxime Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem glossæ.*

Σαλλυστίος δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὠφθαλμοῖς
Ρωμαίοις καμήλας λέγοντες, εἰ μήτε πρότερον
τὸς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ὤρετο,

μήτε τὸς ἑναγχοῦ πρὸς Οῤχομενῶ , καὶ περὶ
Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους , ἐγνωκέναι
κάμηλον. *Id est* : Sallustium demiror , qui au-
tumat tum primum visos Romanis Camelos , quod
neque olim illos , qui duce Scipione Antiochum
devicerunt neque hos , qui ad Orchomenum &
Chæroneam certaverunt cum Archelao , nosse
putaverit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλῆσις μὲν ἔφησιν , χαλεπῶς διατεθῆναι
τὸς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν , εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς πο-
λέμου , πρὸς Κυζίκῳ , καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο
χειμῶνας ἐξῆς ἐκ χείρακι διαγαγεῖν ἀναγκασ-
θέντας. *Id est* : Ac Sallustius quidem fuisse mili-
tes jam inde à principio male ait in eum (Lucul-
lum) animatos , quod ad Cyzicum , & iterum ad
Amisum duas hiemes eos in castris continuisset.
Idem.

LECTORI.

HACTENUS Fragmenta florentissimi Rerum
Romanarum scriptoris , quæ extare putamus.
Cetera quæ sequuntur , in M. S. Servio legi auctor
est V. Cl. Andreas Schottus : in optima tamen illa
Honorati Editione à Petro Daniele J. C. procurata
non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam
haud multo secus quam ferro noceri poterat. At
Varinius , dum hæc aguntur à fugitivis , ægra
parte militum autumnii gravitate , neque ex po-
strema fuga , cum severo edicto juberentur , ullis
ad signa redeuntibus , & qui reliqui erant per
summa flagitia detrectantibus militiam , Quæsto-
rem suum C. Thoranium ex quo præsentem vera

facillime noscerent. *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* Ingre, tante setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus quum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnifice sumentes prælium, quam postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

C. SALLUSTII CRISPI
DECLAMATIO
IN M. TULLIUM CICERONEM.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista uti. Sed quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, P. C. diripi rempubl. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullò ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iacturam perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissimè parasti. Verum, ut opi-

DECLAM. IN CICERO. 303

nor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit respubl. quum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc quum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco respubl. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de rep. consului: quum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: quum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit si-

multatem hominum nobilium ; populi R. curam habet ; neque terrore , neque gratia commove-
tur. Illud verò amicitiae tantum , ac virtutis est animi ? Immo verò homo levissimus , supplex ini-
micis , amicis contumeliosus , modo harum , modo illarum partium , fidus nemini , levissimus sena-
tor , mercenarius patronus , cujus nulla pars cor-
poris à turpitudine vacat : lingua vana , manus rapacissimæ , gula immensa , pedes fugaces ; quæ honestè nominari non possunt , inhonestissima.
Atque is , quum ejusmodi sit , tamen audet dice-
re : *O fortunatam natam me consule Romam !* Te consule fortunatam , Cicero ? immo verò infeli-
cem , & miseram , quæ crudelissimam proscrip-
tionem civium perpeffa est ; quum tu , perturbata republ. , metu perculsos omnes bonos parère cru-
delitati tuæ cogebas ; quum omnia judicia , om-
nes leges , in tua lubidine erant ; quum tu , su-
blata lege Porcia , erepta libertate , omnium no-
strum vitæ , necisque potestatem ad te unum re-
vocaveras. Atque parum est , quod impune feci-
sti ; verum etiam commemorando exprobras ;
neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris , oro
te , Cicero , perfeceris quod libet : satis est per-
peffos esse : etiamne aures nostras odio tuo one-
rabis ? etiamne molestissimis verbis infectabere ?
Cedant arma togæ , concedat laurea lingua.
Quasi vero togatus , & non armatus , ea , quæ
gloriaris , confeceris ; atque inter te , Syllam-
que dictatorem , præter nomen imperii , quid-
quam interfuerit. Sed quid ego plura de tua inso-
lencia commemorem ? quem Minerva omnes artes
edocuit , Jupiter optumus maxumus in consilio

C. SAL. CR. DEC. IN CIC. 305

Deorum admisit , Italia exsulem humeris suis reportavit. Oro te , Romule Arpinas , qui egregia tua virtute omnes Paullos , Fabios , Scipiones , superasti ; quem tandem locum in hac civitate obtines ? quæ tibi partes reip. placent ? quem amicum , quem inimicum habes ? cui in civitate fecisti insidias , ancillaris. Quo jure , quum de exilio tuo Dyrrhachio redisti , eum sequeris ? quos tyrannos appellabas , eorum nunc potentiae faves ? qui tibi ante optimates videbantur , eosdem nunc dementes , ac furiosos vocas ? Vatinii causam agis : de Sextio male existumas , Bibulum petulantissimis verbis lædis : laudas Cæsarem : quem maxime odisti , ei maxime obsequeris : aliud stans , aliud sedens , de republ. sentis : his maledicis , illos odisti : levissime transfuga , neque in hac , neque in illa parte fidem habes.

C. Sallustius Crispus explici.

IN SALLUSTIUM
DECLAMATIO

Quæ Ciceroni falsò tribuitur.

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit uti tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est.

Quò me vertam, Patres Conscripti? unde initium sumam? Majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quîs & meæ, & vestræ jam, & ipsius

aures calent. Verùm eò magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquâ ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis velitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ fordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius memoriam vicerit, aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. Jam dabo operam, quàm maximè potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim Respublica privatis crescit inimiciis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere.

Primùm igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum & regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid ii, quos protulit, Scipiones & Metelli, ante fuerint aut opinionis aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta, commendavit? Quòd si hoc fuit illis initium nominis & dignitatis, cur non æquè de nobis existimetur? cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta. Quasi verò tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quòd si esses, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi, uti, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vitâ, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii

cives , certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim , me meis rebus gestis florere , quàm majorem opinionem niti ; & ita vivere , ut ego sim posteris meis nobilitatis initium , & virtutis exemplum.

Neque me cum iis conferri decet , P. C. qui jam decesserunt , omnique odio carent , & invidia ; sed cum iis qui mecum unà in Republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus ; (non hanc dico popularem ambitionem , cujus me principem confiteor , sed illam perniciosam contra leges , cujus primos ordines duxit Sallustius ;) aut in gerendis magistratibus , aut in judicandis maleficiis tam severus ; aut in tuendâ Republicâ tam vigilans ; quam tu proscriptionem vocas : credo quòd non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco Respublica tuenda staret , si tu , par ac similis scelestorum civium , unà cum illis adnumeratus esses ! An ego tunc falsò scripsi , *Cedant arma togæ* ; qui togatus armatos , & pace bellum oppressi ? An illud mentitus sum , *Fortunatam me Consule Romam* ; qui tantum intestinum bellum , & domesticum urbis incendium exstinxisti ? Neque te tui piget , homo levissime , quum ea culpas quæ in historiis mihi gloriæ ducis ? An turpius est , P. C. scribentem mentiri , quàm illum palam hoc ordine dicentem ? Nam , quòd meam ætatem increpui , tantum me abesse puto ab impudiciâ , quantum tu abes à pudiciâ.

Sed quid ego de te plura querar ? Quid enim mentiri turpe ducis , qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere ? cujus semper nocens

egisti patrocínio. An ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc uti nova atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt quàm tu vir à viris, satis doctè ac peritè fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens; neque quidquam turpius est domi tuæ quàm tu. Multùm te verò opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multò mihi minor est quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset quanta est; uti potius amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem!

Ego fugax, Crispe Sallusti? furori Tribuni plebis cessi: utilius duxi quàmvis fortunam unus experiri, quàm universo populo Romano civilis essem diffensionis causa: qui, postea quàm ille suum annum in Rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace & otio refederunt: hoc ordine revocante, atque ipsa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo superet, quum universi vos, populusque Romanus frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi aestimaverunt. Neque herculè mirum est, si ego sem-

310 *IN SALLUSTIUM*

per justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque Reipublicæ studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiâ freti, in vos viribus suis abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuò Reipublicæ amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsari favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur.

Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam Reipublicæ facere non potuit, quam quòd te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritiâ peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. Hæc enim demonstratâ, facile intelligetur quàm petulanti pueritiâ tam impudicus & procax adoleveris. Postea quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non

DECLAMAT. CICER. 311

potuit, & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisse, exoleverat; cupiditibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; quum ipse responderè non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo.

At herculè lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiit in solatium sacrilegii Nigidiani: his iudicis ad subsellia attractus, extremâ fortunâ stetit; & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed iudices pejerasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens ne facinora ejus clam vos essent, quum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri?

312 *IN SALLUSTIUM*

Quòd si nihil pro me tibi respondere voluifsem, sed illud censorium elogium Appii Claudii, & Lucii Pisonis, integerrimorum virorum quo usus est quisque eorum, pro lege palam univ-
 sis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum Senatûs te unquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina Reipublicæ confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne Senator quidem man-
 ferat, postea quam Respublica armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in Sena-
 tum post Quæsturam reductus est. Quem hono-
 rem ita gessit, uti nihil non venale in eo habue-
 rit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit,
 uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod
 ipsi facere collibuisse: neque aliter vexavit, ac
 debuit, si quis prædæ loco accepisset magistra-
 tum. Peractâ Quæsturâ, postea quam magna pi-
 gnora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ
 se conjunxerat, unus jam ex illo grege videba-
 tur. Ejus enim partis exemplar erat Sallustius,
 quo tamquam in imam voraginem coetus omnium
 vitiorum excefferat: quidquid impudicorum cillo-
 num, parricidarum, sacrilegorum, debitorum
 fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota,
 sicut in fretis, subsederant, nominis perdit, ac
 notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia
 vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At po-
 stea quam prætor factus est, modestè se gessit, &
 abstinenter? Nonne ita provinciam vastavit, uti
 nihil neque passi sint, neque expectarent gra-
 vius focii nostri in bello, quàm experti sunt in
 pace,

DECLAMAT. CICER. 313

pacē, hoc Africam interiorem obtinente? Unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit quantum voluit: ne causam diceret, festertio duodecies cum Cæsare paciscitur.

Quod si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle: unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emisssem: cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui?

At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum affecla, omnium cubiculorum in ætate peller, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudinis es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem

314 *IN SAL. DEC. CIC.*

in hoc ordine videamus ? Desine bonos petulantissimâ confectari linguâ : desine morbo procacitatis isto uti : desine unumquemque moribus tuis æstimare : his moribus amicum tibi facere non potes , videris velle inimicum habere.

Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos , qui aliena flagitia apertè dixerunt , quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est , non quid Sallustius meritò debeat audire ; sed ut ea dicam , si qua ego honestè effari possum.

F I N I S.

INDEX RERUM.

C. Catilinarium bellum designat ;

J. Jugurthinum.

A

ABORIGENES cum
Trojanis Romam con-
didere, C. 6.

Adherbal, Micipsæ fi-
lius J. 5. 9. victus
à Jugurthâ Romam
contendit & verba ha-
bet in Senatu J. 14.
iterum victus à Jugur-
thâ Cirtham profugit,
J. 21. ejus litteræ in
Senatu recitatæ, J.
24. deditio & inte-
ritus, J. 26.

Adrumetum à Phoeni-
cibus conditum, J. 19.

Adversæ res etiam bo-
nos detrectant, J. 53.

Æmilius Scaurus à Ju-
gurthæ largitione se
continet, J. 15. ejus
mores, J. 28. à Ju-
gurthæ legatis cor-
rumpitur, J. 29.

Æneas, C. 6.

Africæ situs & descrip-
tio, J. 17. 18. 19.

Albini Consulis castra à
Jugurthâ circumven-
ta, J. 38. ejus exer-
citus qualis, J. 44.

Allobroges ad conjuran-
dum ab Umbreno sol-
licitati, C. 40. iis-
dem ob detectam con-
jurationem præmia
decreta, C. 50.

Ambitio vitium virtuti
propius quàm avari-
tia, C. 11.

Amici officio & fide pa-
riuntur, J. 10.

Amicitia firma, idem
velle atque idem nol-
le, C. 20. non idem
quod factio, J. 31.

Animo cupienti nihil fa-
tis festinatur, J. 64.

Animus divinus, &c.

C. 1. O ij

C. Antonius Consul, C. 24. Catilinam cum exercitu persequitur, C. 36. pedibus æger prælio adesse nequit, C. 59.

Aquila Marii in Catilinæ castris, C. 59.

Aspar Numida, J. 109.

Athenæ suam celebritatem scriptoribus debent, C. 8. Atheniensium triginta tyranni, C. 51.

Avaritiæ mala, C. 11.

Audacia pro muro habetur, C. 58.

Aventinus mons, J. 31.

Aurelia Orestilla Catilinæ conjux, C. 15.

P. Autronius Catilinæ focius, C. 17. Consul designatus, ambitus damnatur, C. 18.

B

BÆBIUS (C.) à Jugurtha corrumpitur, J. 33.

Bellorum causa, dominandi libido., C. 2.

bellum pace mutare, victoris in manu est,

C. 58. ex arbitrio sumitur, at non ponitur, J. 83.

Beneficii quàm maleficii immemorem esse multò præstat in Republica, J. 31.

L. Bestia Calpurnius Consul à Jugurtha corrumpitur, J. 27. 30.

Bocchus Maurorū Rex, J. 19. 80. 81. 88. 99. 100. 102. 103. 104. 105. 109. 110.

Bomilcar, J. 35. 61. 60. 70. 71. 72.

D. Brutus Sempronæ maritus, C. 40.

C

C. CÆSAR pontifex maximus, C. 49. ejus sententia de conjuratis, C. 51. ejus natura, mores, & comparatio cum Cato, C. 54.

C. Cornelius pollicetur se Ciceroni mortem daturum, C. 28.

Capitolium incensum viginti annis ante con-

- jurationem Catilinæ, C. 47.
 Capſa, ab Hercule condita, J. 87. expugnatur à Mario & incenditur, J. 89.
 Carthago Æmula imperii Rom. C. 10. ejus laus, J. 31. deleta discordiam Romæ peperit, J. 41.
 Catabathmos, J. 17. 19.
 Catilina Reip. insidiatur, C. 5. ejus mores & ingenium, C. 5. focii, C. 14. filium necavit, C. 15. repetundarū reus prohibitus petere Consulatum, C. 18. Ciceroni insidias machinatur, C. 27. 18.
 Consulatum petit, C. 26. ejus exercitus, C. 42. 56. ejus interitus, C. 60. 61.
 Catonis oratio de conjuratis, C. 52. natura & mores, C. 53.
 Catulus à Catilina litteras accipit, C. 35. ejus & Cæſaris inimicitiae, C. 49.
 Cethegus unus è conjuratis, C. 17. 46.
 Cicero fit Consul, C. 24. homo novus, C. 23. de conjuratis in Senatu refert, C. 50. luculentam habet orationem, C. 31.
 Cirtha oppugnatur à Jugurtha, J. 21. eidem tradita, J. 26.
 Concordiâ parvæ res crescunt, discordiâ maximæ dilabuntur, J. 10.
 Conjuratio Catilinæ, ex quibus conflata, C. 14. 15. prima & ſeconda, C. 18. ejus pignus, ſanguis humanus hauſtus, C. 22. cauſa, æs alienum, C. 33. patefacta, C. 41. 50.
 Conjuratorum catalogus, C. 17. partes, C. 42. 43. in carcere necantur, C. 55.
 Consul designatus ſententiam primus rogatur, C. 50.
 Consulis poteſtas, C. 29.

Consulatûs petendi legiti-
timi dies , C. 18.

Consulatus ante C. Ma-
rium novo homini ne-
mini mandatus , J.
63. & 73.

Consultantes de rebus
dubiis , odio , ami-
citiâ , irâ atque mi-
sericordiâ vacare de-
bent , C. 51.

Consultores pessimi, cu-
pido atque ira, J. 64.

Consulto , prius quàm
incipias , & ubi con-
sulueris , maturè fa-
cto est opus , C. 2.

Cornelii tres fato Romæ
regnaturi , C. 47.

Corporis & animi mu-
nera , C. 1. J. 1. 2.

M. Crassus Pompeio ini-
micus , conjurationis
consciis judicatur ,
C. 17. 47. 48.

Q. Curius conjuratus ,
C. 7. 23. conjuratio-
nem patefecit , C.
23. 25.

Cyrene , colonia , J.
19. Cyrenenses ma-
gni & opulenti , J.
78. eorum cum Pœ-

nis de finibus condi-
tiones initæ. J. 78.

D

DA B A R ex gente
Masinissæ , interpres
inter Bocchum & Syl-
lam , J. 105. 109.

Damasippus jugulatus ,
C. 51.

Deorum auxilium qui-
bus rebus paretur ,
C. 51.

Divitiæ fluxæ , C. 1.

E

EP I S T O L A Adher-
balis , J. 24. Bomil-
caris , J. 70. Catili-
næ , C. 35. Lentuli,
C. 44. Scipionis, J. 9.

Etruria , Syllæ domi-
natione inops reddi-
ta , C. 28.

Exempla mala , ex bo-
nis initiis orta , C. 51.

Exercitus Rom. quomo-
do mollis evaserit ,
C. 11.

F

FA M I L I Æ Gladia-
toriæ , C. 30.

Fœdus nullum Senatûs
populique R. injussu
fieri poterat, J. 39.

Fortuna in omni re do-
minatur, C. 8. hu-
mana pleraque regit,
J. 99. probitatem,
neque dare neque eri-
pere cuiquam potest,
J. 1.

Fulvia Q. Curii scortum
conjuratorem Cati-
linæ detexit, C. 23.

Fulvius Flaccus ab Opi-
mio Consule occisus,
J. 16.

Fulvius Nobilior con-
juratus, C. 17. à
patre necari jussus,
C. 39.

G

GÆTULI, eorum
situs, mores, J. 18.
19. à Mario fusi fu-
gatique, J. 86.

Gallica gens bellicosa,
C. 40. infestissima
nomini R. C. 52.

Gauda Masinissæ ne-
pos, J. 65.

Gloriæ certamen apud
veteres Rom. C. 9.

Gloriâ invidiam vincere
difficillimum, J. 10.

Gloriam invidia sequi-
tur, J. 55.

Gloria majorum poste-
ris lumen est, J. 83.

Gracchorum cædes, J.
16. 31. 42.

Græciæ morem imitati
Romani verberibus
olim animadvertabant
in cives, C. 51.

Græci facundiâ, galli
gloriâ belli ante Ro-
manos fuere, C. 53.

Gulussa & Manastabal
fratres morbo absum-
ti, J. 5.

H

HANNIBAL Italiæ
opes maximè attri-
vit, J. 5.

Hercules in Hispania
periit, J. 18.

Hiempsal Micipsæ filius,
J. 5. occiditur, J.
12. ejus libri, J. 17.

Hippo à Phœnicibus
condita, J. 19.

Historiarum scribenda-
rum difficultas. Ma-
gnus usus, C. 3.

Hominis partes duæ ,
C. 1. J. 1.

I

IGNAVIA nemo im-
mortalis factus, J. 83.

Imagines majorum ad
virtutem accendunt ,
J. 4.

Imperium quibus arti-
bus retineatur , C. 2.

Injuriae suæ nemini mor-
taliū parvæ viden-
tur , C. 51.

Invidia ex opulentia ori-
tur , C. 6.

Jugurtha. Ejus genus ,
indoles , adolescen-
tia , adoptatio à Mi-
cipſa , J. 5. 6. 9. ira
& insidiæ in Hiemp-
ſalem , 11. 12. pugnâ

Adherbalem vincit ,
Numidia potitur , le-
gatos Romam mittit ,

13. per largitiones
melioſrem regni par-
tem accipit à legatis
quos corruperat , 16.

Adherbalem excru-
ciatum necat , 26.

Romam venit , 33.

Italiâ decedere juſ-

ſus , 35. cum Aulo
foedus facit , caſtra
R. capit , 37. 38.

peritia in re militari ,
46. vincitur , 52. Bo-

milcaris perfida ſua-
ſione deditiōem fa-
cit , 62. bellum re-

ſumit , 62. Bocchum
generum ſuum ad bel-
lum compellit , 79.

80. 81. occiſis equi-
tibus vix erumpit ,
98. proditur Roma-
nis à Boccho , 110.

L

LARIS oppidum Nu-
midiae , J. 88.

Leges pro vita civium
R. C. 51.

Lentulus , C. 17. 44.
46. 47. 50. 55. 58.

Leptis , & Leptitani ,
J. 76. 77. 78.

Lex. Memmii , J. 32.

Plautia , C. 31. Por-

cia , C. 51. Sempro-

nia , J. 27. pro debi-

toribus adverſus fe-

neratores , C. 33.

Libyes , J. 18.

Liguris cujuſdam ope

castellum capitur, J.

91. 92.

Locus medius apud Numidas, ut apud Romanos, honorificentior, J. 11.

M

MAGISTRATUS minores vigiliis præerant, C. 30.

Magistratuum insignia à Tuscis sumta, C. 51.

Mamilii Tribuni pl. quaestio in eos qui fuerant à Jugurtha corrupti, J. 40.

C. Manlius conjurationis particeps, C. 27. 33. 36.

A. Manlii Torquati in filium severitas, C. 52.

A. Manlius Marii legatus, J. 84.

Marius Metelli legatus, J. 46. ei Haruspex felicia omnia portendit, 63. patria, natura, mores, 63. ipsius & Metelli inimicitiarum origo, 64.

Gaudam adversus

Metellum incendit,

65. à Metello dimit-

titur, 72. ipsi con-

sulatus mandatur, &

Numidia, 72. 84.

ejus ad populum ora-

tio, 83. ejus in Afri-

cam expeditio, 84.

castella Jugurthæ vi

præmiisque tentat,

J. 87. Capsam capit,

89. ejus & Sullæ pu-

gna cum Jugurtha &

Boccho, 95. 96. 98.

de Jugurtha trium-

phavit, 110.

Masiniſſa, J. 5. 14.

Massiva Jugurthæ re-

gnum affectans, ejus

jussu occiditur, J. 35.

Mauri, qui antea Medi,

J. 18. 79. 81. 101.

C. Memmius Tribunus

pl. J. 27. ejus facun-

dia, 30. oratio ad

populum, 31. roga-

tio, 33.

Q. Metellus consul in

Numidiam ingressus

exercitum R. licentiâ

corruptum ad milita-

rem disciplinam revo-

cat, J. 45. legatos

O v

Jugurthæ corrumpit, ejus innocentia, 46. pugna cum Jugurtha, 49. 50. Numidiæ oppida capit, 54. Zammam oppugnat, & relinquit, 60. 61. ejus superbia, 64. Gaudæ regios honores negat, 65. ejus stratagemata, Thalamam capit, 75. Molities animi, 81. conspectum Marii fugit, 84. Romæ lætissimis animis excipitur, 86. Micipsa, Masinissæ filius, ejus genus, filii, mors, J. 5. 10. 11. Misericordis parum est fidei, J. 24. Mulucha flumen Mauros à Numidis dividit, J. 19. 90. Muthul Numidiæ flumen, J. 48.

N

NABDALSA Bomilcaris in prodendo Jugurtha socius, J. 70. 71.

Natura falso accusatur ab hominibus, J. 1.

Necessitudo timidos fortes facit, C. 58.

Tib. Neronis sententia de conjuratis, C. 50.

Nobilitatis Rom. superbiam quo primum tempore obviam itum sit, J. 5.

Nobilitatem peperisse quam acceptam corrupisse, melius est, J. 83.

Numantia deleta, J. 7.

Numidæ reges, nominis R. studiosi, J. 14.

Numidarum origo, situs, incrementum, J. 17. 18. eorum ingenia, J. 56. cibus & abstinentia, J. 87. fusi fugatique à Romanis, J. 67. 74.

O

OPTIMIUS (L.) à Jugurtha corruptus, J. 16. C. Sempronio Graccho & M. Fulvio Flacco interfecit, Consul acerrimè victoriam nobilitatis

in plebem exercue-
rat, *Ibid.*

Oratio Adherbalis ad
senatum R. J. 14.

Bocchi ad Syllam, J.
107. Cæsaris, C. 51.

Catilinæ, C. 20. 58.

Catonis, C. 52. le-
gatorum Manlii, C.

33. Marii, J. 83.

Micipsæ, J. 10. Mem-
mii. J. 31. Syllæ ad

Bocchum, J. 99.

Orbis divisio, J. 17.

Otium atque abundan-
tia, origo omnium
malorum apud Ro-

manos, C. 10. J. 41.

P

PARTA amittere ma-
jus dedecus est, quàm

omnino non paravis-
se, J. 31.

Patres appellati vel æta-
tis vel curæ similitu-
dine senatores, C. 6.

Pater filium necari ju-
bet, C. 39. 52.

Perfarum origo atque
situs, J. 18.

Philæni vivi terrâ obru-
ti, J. 78. Philænon

aræ, J. 19. 78.

Phœnices oppida multa
in Africa condidere,

J. 19.

Picenus ager, C. 57.

Cn. Piso ab Hispanis vo-
luntate Pompeii oc-
ciscus, C. 18. 19.

Pistoriensis ager, C. 57.

Plebis secessionibus, C.

33. J. 31. ejus opes
quando imminutæ,

C. 39. ex secundis
rebus insolentia, J.

40. eam Gracchi in
libertatem vindicare
conantes occiduntur,

J. 42.

Pompeius Crasso invi-
sus, C. 17. ejus po-
tentia formidolosa,

19. ipse & Crassus
Consules Tribuni-
tiam potestatem re-
stituere, 38.

Pons Mulvius, C. 45.

Populi potestas in Con-
sules, C. 29.

Primipili Centurio, J. 38.

Punica fides, J. 105.

Punicum bellum Roma-
nos in officio retinuit,
J. 41.

Q

QUÆSITORES, J. 4.

R

REGUM antiquitus studia, C. 2.

Regibus boni, quàm mali, suspectiores, C. 7.

Regem armis, quàm munificentia, vinci minùs flagitiosum, J. 107.

Rempublicam quibus rebus Romani auxerint, C. 52.

Rex nomen imperii primum fuit, C. 2.

Reatinus ager, C. 36.

Rhodii, C. 51.

Romæ urbis origo & incrementa, C. 6. &c. ibi omnia venalia, J. 8. 20. venalis, si emptorem invenerit, 35.

Romanorum antiquorum mores & instituta. C. 6. 7. 8. 9. 53. eorum in ædificando luxuries, 12. 20. quàm à majori-

bus desciverint, 53. à Jugurtha sub jugum missi, J. 38. eis omnia regna adversa, J. 80. Romani exercitûs prima corruptio, C. 11. Romano imperio ad occasum ab ortu solis omnia parebant, C. 36.

P. Rutilius Metelli legatus, J. 50.

S

SALLUSTIUS, C. 3. 4. J. 4.

M. Scaurus Senatûs princeps, J. 25. 29. 40.

P. Scipio, J. 4. 7. 8. 9.

P. Scipioni Nasicæ Consuli Italia provincia obvenit, J. 27.

Secundæ res sapientium animos fatigant, C. 11. insolentiam pariunt, J. 40.

Sempronia conjurationis particeps, C. 25. uxor D. Bruti, 40.

Senatûs consulti, ne quid Respublica detrimenti caperet,

qualis vis , C. 29. Suthul oppidum Numi-
alia Senatûs consulta, diæ, J. 37.
C. 50. 53. 55. J. 25. Syphax, J. 5. 14.
28. Syrtes, J. 77.

Senatus potestatem
summam dat Consuli-
bus, C. 29.

Sicca oppidum, J. 56.
Sidonii, J. 19. 78.

L. Sisenna historicus,
J. 93.

Sullæ fratres, Publius
& Servius, conjura-
ti, C. 17.

L. Sulla, quo pacto sibi
exercitum fidum fe-
cerit, C. 11. crude-
litas, 11. & 51. ejus
cùm esset Marii Quæ-
stor, mores, inge-
nium, natura, J. 93.
eloquentia, 99. ma-
gnanimitas, 104.
105. agit cum Boc-
cho, 99. 100. 106.
108.

Sullani milites, C. 16.
Senatores facti, 37.

P. Sulla Consul designa-
tus, condemnatus
ambitûs, C. 18.

Superbia, commune no-
bilitatis malum, J.
64.

T

L. TARQUINIUS
conjunctionis index,
C. 48.

Thala, oppidum Numi-
diæ, J. 74. 76.

Thirmida, oppidum, J.
12.

Timor animi auribus of-
ficat, C. 58.

Tribunatûs plebis sum-
ma potestas à Pom-
peio & Crasso restituta,
C. 38.

Triumviri capitales, C.
55.

Trojani Romam condi-
dere, C. 6.

Tullianum, locus in car-
cere, C. 55.

T. Turpillius Syllanus
Vaccensium præfec-
tus, J. 66. 67. 69.

V

VACCA Numidarum
oppidum, J. 47. 66.
69.

- L.** Vargunteius senator
conjuratus, C. 17.
insidiatur Ciceroni,
28.
- Verba** virtutem non ad-
dunt, C. 58. J. 83.
in victoria vel ignavis
gloriari licet: advor-
sæ res etiam bonos
detrectant, J. 53.
- Virtus** clara æternaque
habetur, C. 1. neque
datur dono, neque
accipitur, J. 83.
- Vitia** virtutum nomina
fortita, C. 52.
- Vivere** qui dicendi sint,
C. 2.
- P.** Umbrenus Allobro-
ges ad conjurandum
hortatur, C. 40.
- Volux** Bocchi filius, J.
102. 103. 104.
- Utica**, J. 64.
- Vulgus** seditiosum, J.
65.
- T.** Volturius conjura-
tus, C. 44. 45. 47.
ei ob detectam con-
jurationem præmia
decernuntur, 50.

Z

ZAMA, J. 56. 57.

I N D E X

V E R B O R U M.

A

A. à bestiis interire ,
J. 17. animus ab igna-
via corruptus , J. 31.

Ab. ab Roma aberat ,
C. 40.

Abeſſe. Paullum aberat
à fuga , J. 98.

Abjurare. Creditum ,
C. 25.

Accedere , Quem , J.
14. 62. 95. loca ho-
ſtiliter , J. 20.

Accipere. De Rep. pau-
cis accipe , J. 107.

Ad. Capſam , J. 89. Cir-
tam , J. 80. Zamam ,
J. 57.

Adeo. *id. e. autem* , C.
37. J. 65.

Adeptus. *Passivè* , C. 7.
J. 101.

Ad hoc. *i. e. præterea.*
Locutio Salluſtio uſi-
tatiffima , C. 30. 31.
&c.

Adminiſtrare. *Absolutè*
positum , J. 90.

Admonere. *Triplici ra-*
tione adhibitum. 1.

De moribus civitatis
tempus admonuit , C.

5. 2. Eam rem nos
locus admonuit , J.

78. 3. Nos tanti viri
res admonuit , J. 93.

Adsidere. Dextrâ Ad-
herbalem adſedit , J.
11.

Adſtriſtus. Studio ſuo-
rum , J. 60. rebus
majoribus , J. 70.

Adveſtitium vinum , J.
44.

Adulterinæ claves , J.
12.

Affectare. Honorem , J.
64. civitates , J. 66.

Agere. Civitas læta a-
gere , J. 55. diverſi
agebant , J. 55. quæ
incultius agebat , *i. e.*

- magis inculta erat*, 32. 55. J. 21. 50.
 J. 87. agebat apud Antevenire, J. 4. 48.
 primos, J. 98. agere 56. 86, 94.
 pro victoribus, J. 95. Arcessere. Quos pecu-
 nia captæ arcesse-
 bant, 32. arcessere
 capitis, J. 72.
 Alienus. Domus aliena
 consilii, C. 40. sen-
 tentia aliena à rep. C.
 51. alienum suis ra-
 tionibus, C. 56.
 Aliquantus. *i. e. multus*,
 C. 8. J. 62. 78, 84.
 102.
 Alius. Alii . . alii . .
 pars, J. 38. 58. 69.
 alii . . pars, C. 38.
 48. 61. J. 19. 32.
Vide. Pars.
 Alter. *Huic voci præpo-*
nitur à Sallustio pro-
nomen ille, J. 13. 16.
 72.
 Altitudo ingenii incre-
 dibilis, J. 93.
 Altus. Omnem pueri-
 tiam altus *i. e. nutri-*
tus, J. 63.
 Amplior . . Quo animus
 amplior esset, C. 40.
 59.
 Ante. Gloriâ belli Gal-
 los ante Romanos
 fuisse, C. 53.
 Antecapere, C. 13. 32. 55. J. 21. 50.
 Antevenire, J. 4. 48.
 56. 86, 94.
 Arcessere. Quos pecu-
 nia captæ arcesse-
 bant, 32. arcessere
 capitis, J. 72.
 Ardores. *i. e. Zona tor-*
rida, J. 18.
 Argentum ære solutum,
 C. 33.
 Atque. *i. e. certè. C.*
 51. J. 4. 14.
 Atterere. Famam atque
 pudorem, C. 16.
 opes nominis R. J. 5.
 Attingere gentes. *i. e.*
leviter describere, J.
 17.
 B
 BELLUM. Animus
 belli ingens, domi
 modicus, J. 63.
 Bonum. Neque pro bo-
 no facere, J. 22.
 C
 CAPITE censi, J. 84.
 Carum æstumo, J. 83.
 Castra facere, J. 55.
 Casus, pro *statu*, C. 35.
 pro *occasione*, J. 25. 56.

- Circumventus.** Difficultatibus, J. 7. necessitudinibus, C. 21. planities circumventa locis superioribus, J. 8.
- Clemens.** Rumor, J. 22.
- Cœcum corpus** *i. e. tergum*, J. 104.
- Cœnatus.** *Activè*, J. 103.
- Collocare.** In provinciam, J. 61.
- Comminutus.** Opes, J. 62. scalæ, J. 60.
- Comperior.** *Activè*, J. 105.
- Concedere.** Naturæ, *i. e. mori*, J. 14. injuriæ, J. 14.
- Conflare.** Æs alienum, C. 14. 24. invidiam, C. 49.
- Conspicari**, J. 49.
- Constituere.** agmen, J. 49. in diem, J. 66.
- Constrata maria**, C. 13.
- Consuetus.** Pericula consueta habere, J. 83. duritiam, J. 97.
- Consultare Reipublicæ**, C. 6. de rebus dubiis C. 51.
- Continuare domos**, C. 20.
- Contra.** Belli faciem, J. 46. postulata, *i. e. ad postulata*, J. 81. quod contra est, J. 83.
- Convertit.** pro, *convertit se*, C. 6. J. 20. 98.
- Coopertus.** Flagitiis atque facinoribus, C. 23. miseriis, J. 14.
- Copia.** Ex copia rerum, J. 39. 95. pro rei copia, J. 88. copiam Jugurthæ habebat, J. 108.
- Corrumpere.** Opportunitates, C. 43. se, suasque spes, J. 33. igne oppida, vineas, J. 90. res familiares, J. 64. domum, se, J. 75. ob rem corruptam, J. 78.
- Cultus.** Pro cura & educatione, J. 5. pro iis quæ corpori mollius curando inserviunt, C. 13. pro vestitu, supellectili, &c. C. 48. J. 74. natura cultusque Syllæ, J. 93.

- Cuncta gignentium. Pro cuncta gignentia, J. 91.
- Cupidinibus. Pro cupidine, J. 69.
- Cura. De ceteris curæ Senatui fore, J. 26.
- Curare. Pro, imperare, C. 59. J. 46. 57. 59. 60. 107.
- D**
- D**EDITITIUS, J. 31.
- Defensare, J. 26. 60. 95.
- Dein, ubi. *Locutio à Sallustio sæpe adhibita, ut & post, ubi, C. 45. J. 34. 35. 53. &c.*
- Demum. Pro, præcipuè, solùm, omnino, & tunc ei præponitur is, ea, id, C. 12. 20.
- Deprecor, J. 101.
- Detrectare. Adversæ res etiam bonos detrecant, J. 53.
- Dextimi, 97.
- Diffidentiâ futuri quæ imperavisset, J. 97.
- Digna. Timere. i. e. meritas pœnas, J. 62.
- Discedere. In sententiam cujus, C. 55.
- Discordiosus, J. 66.
- Diversi. . i. e. diversâ viâ euntes, C. 2. J. 12. 50. 55. 80. 98. i. e. singuli seorsim, C. 20. J. 46.
- Diversiùs. Considerant, C. 61.
- Divulgare. Fama divulgavit. res, J. 30. fama divulgatur, J. 13.
- Doctus literis, C. 25.
- Dubius. Loca dubia nisi, J. 92.
- Ducere. In locum cognatorum, J. 14. modestiam in conscientiam, J. 83. sua necessaria post honorem cujus, J. 72.
- Ductare. C. 11. 17. J. 38. 69.
- E**
- E**FFERRE. Pecuniâ aut honore quem, J. 19.
- Effeminat corpus & animum avaritia, C. 11.
- Egere. Cum genitivo, C. 51. J. 31. 43. 57.

- cum accusativo*, J. 96. pauca munimenta egebat.
- Enifus. *Passivè*. Ab illis summa ope enifum, J. 25.
- Eodem. *i. e. eodem itinere*, J. 91.
- Equidem. Amisimus, C. 51. scitis, C. 58.
- Esse. *Cum genitivo*, pro *pertinere*, *spectare*, *conferre ad*, C. 6. J. 86. 100. *item cum dativo*, C. 46. Esse laxius licentiùsque, J. 83. otio luxurioso esse, J. 93.
- Etiam tum. *i. e. adhuc*, C. 2. J. 21. 63. 100.
- Ex. Pro, *post*. J. 36. pro, *propter*, J. 40. 50. 69. Pro, *secundum*, J. 46. 54. 62.
- Exercere. Gratiam aut inimicitias, C. 49. 51. victoriam crudeliter, C. 38. vindictam acerrimè, J. 16.
- Exercitare. Exercitatus in audaciam, C. 50.
- Exsanguis. Colos, C. 15.
- Extenuata acies, J. 49.
- Extinguere ferro aut fuga, J. 42.
- Extorris patria, domo, J. 14.
- Evocati, C. 59.
- F
- F**ACIES. In facie vultuque, C. 15.
- Facilis. Amicitia, J. 93.
- Facinorosus, C. 14.
- Falsus. Neque ea res falsum me habuit, J. 10. næ illi falsi sunt, J. 83. pro, *fallax*, C. 10.
- Fama. Ferri fama, C. 8. hæc fama valebat, C. 14.
- Famosus. Famosa & impudens largitio, J. 15.
- Ferentarii, C. 60.
- Fide. pro *fidei*, J. 16. parum fidei miseris esse. *i. e. haberi*. J. 24. Fides rei penes auctores erit, J. 17.
- Fides, gallicè *le credit*, quorum res fidesque, J. 72.

Firmiora. *i. e. certiora*,
J. 64.

Flectere. *i. e. mutare*,
J. 9. 62. 64.

Fuxus. Animi ætate fluxi,
G. 14. fluxa fide
usus, J. 108. gloria
fluxa atque fragilis,
C. 1.

Frustra. Esse frustra, J.
7. 61. 70. 73. 83.
91. 109. frustra dis-
cessere, *i. e. re infe-*
cta, J. 25.

Formidolosus. *Passivè*,
C. 7. 19. 52.

Fors. *i. e. fors*, J. 51.
77. 90. 92. 95.

Frangere gulam laqueo,
C. 55.

Frequentari. Pecore &
cultoribus, J. 48.

G

GENEROSISSIMUS.
i. e. nobilissimus, J.
83.

Gerere. Se & exerci-
tum, J. 55. meque
& vos juxta geram,
J. 83. pacem an bel-
lum gerens, J. 46.

Gignere. Ex se se, J. 5.

loca nuda gignen-
tium, J. 78. cuncta
gignentium, J. 91.

Gloriæ. *In plurali*. Glo-
riæ triumphiq;, J. 41.

Gradus. Pleno gradu,
J. 95.

Grandis. Æs alienum,
C. 14. 24. ilex. J. 91.

Grassari. Ad gloriam,
J. 1. cupidine atque
ira, J. 64.

Gratia. Gratiam debe-
re, reddere, J. 107.
in gratia habere, J.
108.

Gratificari. Decus &
libertatem potentia
paucorum, J. 3.

H

HABERE. Ætatem
procul à republica,
C. 4. in spe omnia
bona, C. 31. libidi-
nem in armis decoris,
C. 7. injurias gravius
æquo, C. 51. duri-
tiam consuetam, J.
97. copiam Jugur-
thæ, J. 108. in po-
testatem, J. 109. in
gratia, J. 108. accu-

ratè, & liberaliter, J. 100. benignè, 110. luxuriosè & nimis liberaliter, C. 11. laxiore imperio, J. 64. pudicitiam parum honestè, C. 14. manifestos, C. 41. id quod res habet, C. 51. ita se mores habent, C. 52. quæ res eos in magno bello inter se habuit, J. 77.

Haberi. Audacia pro muro, C. 58. levi imperio, J. 87. modesto imperio, J. 90. sine imperio & modestia, J. 44. dona in benignitate, J. 100. sicuti pleraque mortalium habentur, *i. e.* se se habent, sunt, C. 6.

Haveto, C. 35.

Hebescere. Virtus coepit, C. 12.

Hic. Pro gloria *his*, *illis* pro salute certantibus, J. 91. ubi *his* non refertur ad proximum nomen.

Hoc. Hoc est exerci-

tuum supplicio cogere. Hoc est dominum esse, J. 83.

Honestus. Clari magis quàm honesti, J. 8. magis honesti sunt, J. 3. amicitia bona atque honesta, J. 5. rerum honestarum e-gens, J. 14.

Honestatus. Honore, C. 35.

Honorare. Gloria, J. 10.

Humi arido, J. 48.

Humilitas. Arborum, J. 49.

J

JAM jam, C. 14.

Jam primum. *i. e.* primum, C. 15.

Jam tum. *i. e.* tunc verò, C. 18.

Id est. Id est regem esse, J. 31.

Ignarus. *i. e.* ignoratus. Lingua, J. 18. regio, J. 52. loca, J. 91.

Imbutus. Animus malis artibus, C. 13. avaritia, malis, venenis, C. 11.

334 INDEX

- Imminuere pacem, J. 80.
- Impensius modo, J. 47. 74.
- Imperandum. Ad imperandum. *i. e.* ut ei imperaretur, J. 62.
- Imperitare, J. 19. 75. 78. 80. 96. 99. &c.
- Importunitas. Quantum importunitatis habent, J. 31.
- Importunus. Machinationibus locus importunus, 90. importunum est, J. 3.
- Importuosum mare, J. 7.
- In Provinciam collocat, J. 61. in potestatem habuisset, J. 11. in hominibus. In furibus. *i. e.* ubi agitur de hominibus, furibus, C. 51. 52.
- Incertus. Incerti quidnam esset, J. 49. passivè pro non certò cogniti. Incerto vultu, J. 103.
- Incultus. Carceris, C. 55. Ingenii J. 2.
- Indignus. Non indignum videtur, J. 78.
- Infectus. Nihil Metello infectum credens, J. 75.
- Infestus, C. 15. 51.
- Ingredi. Eadem ingredientem. *i. e.* molientem, J. 42.
- Inhonestà vita. *i. e.* sine ullo honoris gradu transacta, C. 20.
- Innocens. *i. e.* integer ab avaritia, C. 54. quo sensu quoque sumitur innocentia, J. 46.
- Innoxius. Passivè sumtum, C. 36.
- Insolens. *i. e.* insolitus. Malarum artium, C. 3.
- Insolentia. Loci, J. 50. itineris, 90.
- Inolescere. *i. e.* superbire, C. 6.
- Insolitus. Rerum bellicarum, J. 39.
- Instrumenta. Militiæ, J. 43. luxuriæ, C. 25.
- Intendere officia, J. 73.
- Intentus aliquo negotio, C. 2.
- Interire. Vitæ morbo interituræ, J. 100.

Interpretari. Passivè
funtum, J. 17.

Intestabilis, J. 67.

Inultus. Passivè. J. 58.

70. 5. 6. non relin-
quendum tantum sce-
lus inultum apud il-
lum, J. 100.

Irrumpere. Portam, J.
58.

Ita. Ad hoc ætatis ita
fuî, J. 83. ubi quæ
fama acceperat ita
esse cognovit, J. 9.

Jubeo. Mario provin-
ciam Numidiam po-
pulus jussit, J. 82.

Juxta. *i. e.* pariter, eo-
dem modo, C. 2. 37.
51. 58. 61. J. 71.

L

LACERARE. Bona
patria, C. 14.

Lætandus. Lætandum
potius quàm dolen-
dum puto casum tuum
J. 15.

Laxius imperium, J. 64.

Legare. *i. e.* legatum
eligere, J. 28.

Legitimus. Imperium le-
gitimum. *i. e.* secun-

dum certas leges ad-
ministratum, C. 6.
legitimi dies. *i. e.* le-
gibus constituti, C.
18.

Liberalis pecuniæ, C. 7.

Licentia. Licentiam per-
mittit, J. 97.

Locus. Locus, quod
Tullianum appella-
tur, C. 55. loci, J.
66. 76. 85, 97. ad id
locorum. *i. e.* ad hoc
tempus, J. 63. post
id locorum, J. 71. &
postea loci, J. 99. *i.*
e. post hoc tempus.
Ad id loci, J. 73. *i. e.*
ad eum locum.

Loquentia. Loquentiæ
fatis, C. 5.

Luxu pro luxui, J. 5.

Luxuriosus. Otio luxu-
rioso esse, J. 91.

Ludificare, J. 36. ludi-
ficati incerto prælio,
J. 50.

Luculenta oratio, C. 31.

M

MACHINARI. Perni-
ciem, C. 18.

Machinationes. *i. e.* ma-

- chinæ bellicæ, J. 88.
 Mandare. Consulatum,
 C. 23. J. 71.
 Magnus. Civitas, C.
 51. Magnus ex
 Auli focordia, J. 55.
 incedunt magnifici,
 J. 31. magnifica pro
 se, J. 82.
 Malè. Pugnatum, J.
 108. pugnaverant,
 J. 97. mala pugna,
 J. 56.
 Magnus. Ubi mare ma-
 gnum esse coëpit, J.
 77.
 Majus. Celebrare in ma-
 jus, J. 71.
 Manus. In manus veni-
 re. *i. e.* pugnare, J.
 87. per manus liber-
 tatem retinere, J. 31.
 in manu est, J. 14.
 31. manu capere. *i. e.*
 pugnando, J. 5.
 Mapalia, J. 18. 46.
 Materia. *i. e.* lignum,
 J. 18.
 Malle. Incerta *pro* cer-
 tis, bellum *quàm* pa-
 cem, malebant, C.
 17.
 Manifestus. Sceleris,
 J. 35. rerum capita-
 lium, C. 52. eos ma-
 nifestos habeant, C.
 41.
 Mediocris. *i. e.* mode-
 ratus. Vir, J. 6. ani-
 mus, J. 8.
 Medium. Rem in medio
 relinquere, C. 19.
 Medius fidius, C. 35.
 Memorare. Verbum
 Sallustio usitatissi-
 mum.
 Metari castra, J. 103.
 Metuere. Omnes eadem
 metuere, in unum
 coegit. *i. e.* idem me-
 tus, J. 31.
 Metiri suo metu pericu-
 cula, C. 31.
 Missitare, J. 38.
 Militaris. Homo. C. 45.
 59. equus, C. 7. ar-
 ma, C. 56.
 Modò. Cùm modò du-
 ceret; interdum re-
 putaret, J. 62.
 Modus. Villas in mo-
 dum urbium exædi-
 ficatas, C. 12.
 Moderari. Linguam, J.
 81. libido fortunæ
 gentibus moderatur,
 C. 51.

C. 51. in utroque
magis studia partium
quàm bona & mala
sua moderata, J. 71.
Modicus. *i. e.* modera-
tus. Animus, J. 63.
83. sic modicè pro
moderatè, J. 108.
Multus. Multus atque
ferox instare, J. 82.
in operibus multus
adesse, J. 92.
Munificentia animi, J. 7.

N

NE. *i. e.* ne dum. C.

II

Necessarius. Cum suis
necessariis, J. 107.
ex necessariis adver-
sa facta sunt, J. 14.
Necessitudo. *i. e.* neces-
sitas, C. 17. 33. 58.
J. 19. 48. 99. deme-
res necessitudinem
te persequi, J. 99.
omnibus necessitudi-
nibus circumventus,
C. 21. sumitur & pro
societate, J. 79.
Negitare, J. 108.
Negotiosus, C. 8.
Negotium. Vox Sallu-

stio familiaris, C. 40.
51. J. 6. 35. 51. 54.
Neque. Neque per vim,
neque dolis, J. 7. sic,
aut per vim, aut do-
lis, J. 23.
Nequitur, J. 31. nequi-
visse, J. 105. nequi-
verit, C. 14.
Nihilo. Pro nihilo habe-
ri, J. 31.
Nisi. *i. e.* Sed, J. 24.
67. 97.
Nisi ad imperia, J. 4.
Nomen. Hoc nomine.
C. 35. æs alienum
meis & alienis nomi-
nibus, C. 35. nomi-
nibus honestis, C. 38.
Nuda loca gignentium,
J. 78.
Nullum jus. *i. e.* extin-
ctum, J. 31.
Numerus. Unus ex eo
numero, qui erant,
i. e. ex eorum nume-
ro, qui erant, J. 35.
sic, J. 38. ex eo nu-
mero, quos. *i. e.* ex
eorum numero, quos.
Numidiæ, Pro, in Nu-
midia, J. 53.
Nunciari ex senatûs de-

P

creto. *i. e.* nunciari
quæ senatus decre-
verat, J. 28.

O

OB. Pro, ad J. 87.
99. id frustra, an ob-
rem faciam, J. 31.
Obnoxius. Obnoxiiis ini-
micis, J. 31.
Obpugnare. *i. e.* pu-
gnando defendere,
J. 60.
Obscuratus. Ipsi, & si-
gna militaria, obscu-
rati, J. 49.
Obsidere. *i. e.* occupa-
re, tenere, C. 27.
Obstare. Vita cetera eo-
rum huic sceleri ob-
stat, C. 52.
Obtinere. *i. e.* tenere,
J. 5. 79. *i. e.* invade-
re, C. 18.
Orbis terrarum, C. 8.
Occursans. Inter invi-
dos, occursantes, J.
83.
Onerare promissis, J.
12.
Onustus prædâ ager,
J. 83.
Opes. Opibus ingenii,

virium, C. 1.
Opportunus. J. 46. 54.
55. 62. opportunior,
J. 50. opportunissi-
mus, J. 79. 84. op-
portunitas, J. 6. 75.
opportunitates, J.
47. 48. C. 43.
Opprimere iram, J. 72.
Optio. J. 78. Vide, fa-
cere.
Opulens. J. 69. opu-
lentior. J. 10. regio
opulentior agro viris-
que, J. 16.
Ostentui esse. J. 24. 46.

P

PA C E S. Bella atque
paces, J. 31.
Pacificare. *i. e.* de pace
agere, J. 66.
Par similisque, C. 14.
Pariter. Pariter cum ca-
pta Thala, J. 76. pa-
riter cum ortu solis,
J. 103. uti simul cum
occasu solis, J. 89.
Pars, & partim. Has
voces sæpius usurpat
Sallustius pro *alii* ge-
minato, C. 2. J. 13.
19. 21. &c.

- Partiverant, J. 43.
 Patrare, C. 53. 56. J. 13. 74. 90. &c. patratum, *i. e.* confectum bellum foret, J. 21.
 Pavere, omnia, C. 31.
 Pectus, Hoc in pectus tuum demitte, J. 99.
 Pedibus ire in sententiam alicujus, C. 50.
 Penes optimos beneficia forent. J. 31.
 Pensi habere, C. 5. 12. 23. J. 41. pensi esse. 52.
 Penuria liberorum, J. 22.
 Perditum ire, C. 36. 52. J. 31.
 Perinde quasi, J. 31.
 Persequi. *i. e.* persequendo comprehendere, J. 71.
 Pertinens. Collis in imensum pertinens, J. 48.
 Pessumdare, J. 42.
 Placitus. In locum am-
 bobus placitum, J. 80.
 Plenus bonæ spei, J. 110.
 Plerumque noctis, J. 21. 95. 106. exercitum plerumque, J. 54. pleraque oratione, J. 83. pleraque tempora, J. 6. pleraque humanarum rerum, J. 99.
 Pœnas petere in Imperatorem, J. 55.
 Pœnitendum num id sit, J. 82.
 Polliceri maria & montes, C. 23.
 Populares. *i. e.* cives, J. 7. 35. 48. &c. populares sceleris, *i. e.* socii, participes. C. 22. 24. 52.
 Porro autem, C. 46.
 Portare auxilia, C. 6.
 Portationes armorum, C. 52.
 Portuosior regio, J. 16.
 Post. Post conditam Romam pessimum facinus, C. 18. post magnitudinem nominis Rom. J. 5.
 Post esse. Invidia atque superbia post fuere, C. 23.

- Post paullo, J. 71. 73.
103.
- Post, ubi, C. 6. 10.
24. 47. 51. J. 14.
33. 53. 103.
- Potestates, J. 63. 83.
- Pretium. Fuerit mihi
pretium, J. 106.
- Præceps. Ad explen-
dam animi cupidi-
nem, J. 6. abierat
luxuriâ, C. 25. agor,
C. 30. ierat, C. 37.
datus est, J. 63. præ-
cipitem casurum, J.
8. præcipites eant,
J. 31.
- Præditus imperio, C.
51.
- Præposterî homines, J.
83.
- Præsidere in agro, C.
57.
- Præventus. Se præven-
tum facere, J. 71.
- Primipili centurio, J.
38.
- Primum omnium. *i. e.*
primum, C. 37.
- Principia. Post princi-
pia, J. 50. transver-
sis principiis, J. 49.
- Pro. *i. e.* ante. Castris,
J. 53. 59. 97. con-
cione, J. 8. consi-
lio, J. 29. curia,
C. 18. muro, J. 92.
opere, 90. tectis,
J. 67. *i. e.* secun-
dum. Numero, C.
58. loco atque co-
piis, C. 59. J. 9.
11. 14. 50. 57. 58.
73. 87. pro morta-
libus. *i. e.* cum sint
mortales, J. 1. hosti-
bus pro sociis utun-
tur, J. 31. facta ce-
lebrantur pro maxi-
mis, C. 8. noctem
pro se rati, J. 95. ur-
bes quæ loco pro ho-
stibus erant, J. 86.
- Pro deum atque homi-
num fidem, C. 20.
- Probus. Proba instituta,
C. 51.
- Procedere. Verbum in
Sallustio frequens,
C. 1. 27. 32. J. 4.
11. 21. 25. &c.
- Procul erant, J. 84.
- Procuratio regni, J.
14.
- Profiteri. *i. e.* se con-
sulatûs candidatum

declarare, C. 18.

Profusiùs quæstui atque
sumtui deditus, C.

13.

Profusus sui, C. 5.

Proinde quasi. *i. e.* per-
inde ac, C. 12. J.

4.

Propatulo. In propatu-
lo pudicitiam habere,
C. 13.

Properantia, J. 36.

Promptu. Ingenium in
promptu habere, C.

7.

Propior. Cum accusati-
vo, J. 18. 49. C. 11.

Profapia, J. 84.

Provenio. Provenere
ibi scriptorum ma-
gna ingenia, C. 8.

Providere. Verum, C.
51. omnia, C. 60.
J. 49.

Proximus cum accusa-
tivo, J. 18. 49.
74. proximè Hispa-
niam, J. 19.

Publicare pecunias, C.
51. 52.

Punica fides, J. 105.

Putare gloriam in impe-
rio, C. 2.

Q

QUAM. Quam quis-
que pessimè fecit,
tam maximè tutus
est, J. 31.

Quieta movere, C. 21.

Quietibus sedari, C.
15.

Quin. Quis est quin con-
tendat, J. 4.

Quis omnium, J. 4.
quisquam omnium,
C. 36. 50. J. 5. 92.

Quivere, C. 49. J. 58.
quivit, J. 95.

Quo. Non quo. *i. e.*
non quòd, C. 34.

R

RATIONES. Quid ra-
tiones tuæ postulent,
C. 44. alienum suis
rationibus, C. 56.

Reliquum. Nihil reli-
quum fieri, J. 75.
reliqui nihil facere,
C. 11. 29. nihil fit
reliqui victis, C. 52.

Reparatio regni, J. 31.

Repetundarum pecu-
niarum reus, C. 18.
judicium, C. 49.

P ùj

- Res. In rem fore credens, C. 20.
- Rogare. Magistratus, J. 29. quæsitores, J. 40. rogatio. *i. e.* lex, J. 40. rogationem perferre, J. 32. promulgare, jubere, decernere, velle, J. 40.
- S
- SÆVITIA.** Pro militari ferocia & virtute, J. 7.
- Sanctus vir, J. 83. 106.
- Satisfactio, C. 35.
- Satura. Per saturam exquisitis sententiis, J. 29.
- Sciens locorum, J. 84. 95. belli, J. 95. scientissimus regionum, 97.
- Secus cesserat, J. 20. procedit, J. 25.
- Sed *i. e.* verum. Porro C. 1. & passim apud Sallustium.
- Senati. Pro, Senatûs, C. 36. 53. J. 40.
- Senatus datur, J. 14.
- Senescere omnia, J. 35.
- Sententia litterarum hæc erat, J. 8. 29. ex sententia, J. 38. 43.
- Servitium. Pro ministerio servi, & servitute, C. 1. J. 62. 92. pro multitudine servorum, C. 24. 44. 46. 50. 56. J. 66. servitia, cuius, C. 56.
- Siciliam. Pro, in Siciliam, J. 29.
- Signa. *i. e.* tubæ Signa canere, C. 59. J. 92. 96. *i. e.* cohortes, C. 59.
- Simul &, J. 20. 25. 47. 83. 84.
- Simulare negotia. J. 93.
- Sola loca, J. 100.
- Solet. Supple, contingere, C. 30 J. 15. 25.
- Soluta vis, J. 41. folutum imperium, J. 39.
- Sparus, C. 56.
- Spatium. Eo spatio, supple temporis, C. 55.

Species. Ager una specie, J. 78.

Stirps. Carthago à stirpe interiit, C. 10.

Studere. Neque studere neque odisse, C. 51. studere pabulo, arvo, J. 9.

Studium Reip. C. 51. studio ad Remp. latus sum, C. 3. mihi studium fuit capeffere Remp. studia civilia, J. 5. studia accensa, in Jugurtham, J. 6.

Stuprum facere. C. 15.

Subigo. i. e. cogo, J. 24. 44. animus subigit, J. 31.

Subvertere decretum, J. 30.

Suffragatio honestissima J. 65.

Sumere. Liberos, J. 10. bellum, J. 20. 62. 82.

Super. Animadvertit super pecuniam suam invidiam facti esse, J. 35.

Superare. Errata officiis, J. 99. falsam

orationem vita moresque mei superant, J. 83.

Supervacaneum est, C. 51. 58.

Supervadere omnes asperitates, J. 74.

Supplicia. i. e. supplicationes, preces, sacrificia, C. 9. 52, J. 46. 55. 66.

Supra. Supra quàm ego sum, J. 24.

Suspiciens. i. e. suspectum habens, J. 70.

Sustentabat vitia magistratum resp. J. 53.

Sustinere. Imperia. Magistratus, J. 4. omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus. J. 14.

Suus. Suo loco pugnam facere, J. 61.

T

TABESCERE. Regnum, J. 14.

Tabulæ novæ, C. 21.

Temerè munita castella, J. 54.

Temperantiâ tantâ inter ambitionem sævi-

- tiamque moderatum, J. 45.
- Temperare. Victoriæ, C. 11. in potestatibus, J. 83.
- Tempestas. *i. e.* tempus, C. 7. 36. &c.
- Tempestates. *i. e.* anni. C. 53. J. 72.
- Tempus. *i. e.* temporis conditio, C. 51.
- Tentare lassitudinem & situm militum, J. 50. tentari inopiâ frumenti, J. 88.
- Terrebat. *i. e.* terrere tentabat, J. 34.
- Timor animi, C. 58. J. 20. 35. 57. addidit sibi plus timoris. *i. e.* fecit ut magis timeretur, J. 42.
- Tolerare. Sumtus, C. 24. inopiam, C. 37. fortunæ violentiam, C. 53. opulentia negligentiam tolerabat, C. 52.
- Toreumata, C. 20.
- Tractare. Remp. C. 51. J. 41. plebem placidiùs, C. 39.
- Tractu pari, J. 48.
- Trahere. Pecuniam, C. 20. belli & pacis rationes, J. 95. animis, J. 82. cum animo, J. 91. consilium ex copia rerum, J. 95. non bene consultata in virtutem trahebantur, C. 90. trahebantur, supple, ad supplicium, C. 51.
- Transferre. Culpam ad negotia, J. 1. metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulere, J. 31.
- Transire vitam, C. 1. 2.
- Transvorsus. Spe prædæ transvorsos agit, J. 6. amicitia transvorsos agit, J. 44. transvorsis principiis, J. 49. præliis, J. 50. transvorso itinere, J. 49. transvorsis itineribus, J. 45.
- Tumulosus locus, J. 89.
- Tumulti. Pro, tumultus, C. 59.
- Tutus, *i. e.* tutatus, J. 107.

V

VACUUS. Animo ,
J. 52. ager vacuus
frugum , J. 88. ab
odio , amicitia , ira ,
C. 54. vacua resp.
C. 52.

Vadofus , J. 77.

Valens oppidum , J. 87.

Validissima ingenia , J.
100.

Vanitas , *i. e.* levitas ,
stultitia , C. 23. J.
38.

Vani hostes. *i. e.* leves ,
mendaces , J. 100.

Varius. Animus , C. 5.
bellum , J. 43. bel-
lum variâ victoriâ ,
J. 5. vultu , colore ,
motu atque animo
varius , J. 110.

Vastus. Animus , C. 5.
mons vastus ab natu-
ra & humano cultu ,
J. 48.

Ubi gentium , J. 54.

Verba habere cum ali-
quo , J. 9. facere ,
J. 38. 99. 100. man-
data verbis dat , C.
44. verbis regis peti-
vere , J. 99.

Versus. *Vorsum.* In gal-
liam versus , C. 58.
ad se vorsum J. 58.
69.

Vertere. Dignitatem ,
libertatem in libidi-
nem vertere , J. 41.
quàm rem alii in su-
perbiam vertebant ,
J. 81. ita vobis man-
suetudo in miseriam
vertet , C. 52. bene
facere ex consuetu-
dine in naturam ver-
tit , J. 83.

Verum enimvero. *i. e.*
sed profecto , C. 2.
21.

Vesper diei erat , J. 52.
103.

Vestitus mons oleastro ,
J. 48.

Vexare. Mores , C. 5.
pecuniam , C. 20.

Vicus. *i. e.* pagus , C.
50.

Vigiliæ. Ducebantur ,
J. 44. ponere , cir-
cuire , J. 45.

Vindicari. Vindicatum
est in eos , C. 9. in
noxios. J. 31. vin-
dicandum in eos , J.
31.

346 INDEX VERBORUM.

- Vindices rerum capitalium , C. 55.
- Virtus animi. *i. e.* vis , C. 1.
- Vis. *i. e.* vires , potentia. C. 48. J. 24. 32. quantitas , numerus , J. 38. 52.
- Ulcisci. Passivè. Quidquid ulcisci nequitur , J. 31. activè. Victos acerbius ulcisci , J. 42.
- Volens. Neque plebi militiam volenti putabatur , J. 82. uti militibus labos volentibus esset , J. 97. volentia. *i. e.* placentia , grata , J. 72.
- Voluptaria loca , C. 11.
- Urgere faucibus , C. 52.
- Usque adeo , ut. C. 49.
- Ufus , C. 5. 32. J. 14. 16. 27. 37. 43. 47. quotidianus , C. 48.
- Uti. Sociis *veluti* hostibus , *pro* sociis utuntur , J. 31.
- Utinam. Quod utinam , J. 14.

FINIS.

CATALOGUS

Præcipuarum CRISPI SALLUSTII Editionum.

1471. Parisiis. *Udalr. Gering.* Recognitus à *Philippo Beroaldo.*
1472. in-4. *ibid.*
1491. Venetiis. *Phil. Præcius.* Ex recognitione *Pomponii Læti*, cum commentariis *Laurentii Vallæ*, & *Jo. Chrysostomi Soldi.* in-folio.
1504. Parisiis. Ab *Ascensio* explanatus. in-folio.
1508. Parisiis. *Petit.* ab *Ascensio.* in-4. Characteribus Gothicis.
1536. Parisiis. *Colinaeus.* Cum fragmentis & additionibus. in-8.
1549. Coloniae. Cum notis *Melanchtonis*, & *Jac. Bonon.* in-8.
1554. Parisiis. *Rob. Stephanus.* Emendatus, fragmentis, & variis lectionibus illustratus. in-8.
1564. Basileæ. *Henricus Petrus.* Cum commentariis diversorum. in-folio.
1572. Lovanii. Cum notis *Cypr. à Popma.* in-12.
1573. Antuerpiæ. Cum fragmentis; ex Editione *Lud. Carrionis.* in-8.
1576. Florentiæ. *Juntæ. E. Mf. Mediceo* recensitus à *Petro Victorio.* in-8.
1580. Antuerpiæ. *Plantinus.* Cum scholiis *Lud.*

*Carrionis & aliorum, & notis Jani Dou-
zæ ad fragmenta.*

1594. Lugd. Bat. *Raphelingius*. Cum notis *Ciac-
conii*. in-8.

1607. Francofurti. Cum notis diverforum; ex re-
cognitione *Jani Gruteri*. in-8.

1634. Lugd. Bat. Cum vitâ à *Chrysofomo Soldo
& Pomp. Læto*; monitis, Ciceronis *Ca-
tilinariis orationibus*, & historicorum ve-
terum fragmentis ab *Aufonio Popma* col-
lectis. in-12.

1649. Lugd. Bat. Cum variorum & *Ant. Thysii*
observationibus. in-8.

1659. Lugd. Bat. *Hackius*. Cum selectis variorum
observationibus, ex recensione *Thysii*.
in-8.

1665. Lugd. Bat. Cum notis variorum, ex edi-
tione *J. F. Gronovii*. in-8.

1674. Parisiis *Danielis Crispini*. In usum Delphi-
ni. in-4.

1710. Cantabrigiæ. *Crownfield*. Ex editione *Jos.
Wasse*; cum amplissimis multorum notis.
in-4.

1742. Amstelodami. *Changuion*. Operâ *Sigeberti
Havercampi*. in-4. 2 vol.

1744. Parisiis. Operâ *Steph. And. Philippe*.
in-12.

1761. Parisiis. Typis *J. BARBOU*. in-12.

Literæ quibus impressus est hic auctor à *P. S.
FOURNIER* juniore incisæ sunt.

Sallustius Crispus, Gaius,

Sallustii quae extant opera

Paris 1761

A.lat.b. 1611

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10246292-2